

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Xasayzadə Kənan Yusub oğlu

**“Dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi əsasında maşınqayırma kompleksinin
innovativ inkişafı”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

**Elmi rəhbər:
i.ü.f.d.,b/m.Ə.A.Hüseynov**

**Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n.,dos. A.S.Mehtiyev**

Kafedra müdiri

i.e.n.,dos. Ə.V. Hacıyev

BAKİ – 2018

Mündəricat

GİRİŞ	3
I FƏSİL. SƏNAYENİN İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIĞININ ROLU VƏ ƏHƏMIYYƏTİ	6
1.1 Dövlət-biznes tərəfdaşlığının mahiyyəti və əhəmiyyəti	6
1.2 Sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmləri.....	15
1.3 Dövlət-biznes tərəfdaşlığı sahəsində xarici təcrübələr	20
II FƏSİL. MAŞINQAYIRMA KOMPLEKSLİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIĞININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	33
2.1 Azərbaycan maşınqayırma kompleksində innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi.....	33
2.2 Maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı istiqamətləri və müasir vəziyyəti	41
2.3 Azərbaycanın maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi tətbiqinin mövcud vəziyyəti.....	46
III FƏSİL. MAŞINQAYIRMA KOMPLEKSİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIQ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	54
3.1 İnnovasiya infrastrukturu və onun inkişafında dövlət-biznes əməkdaşlığının gücləndirilməsi istiqamətləri	54
3.2 Maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	81
Ədəbiyyat siyahısı	85
XÜLASƏ	88
PE3IOME	89
SUMMARY	90

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Beynəlxalq aləmdə gedən iqtisadi inkişaf prosesləri dünya ölkələri kimi Azərbaycan Respublikasına da öz ciddi təsirini göstərməkdədir. Belə təsir biryönümlü olmayaraq, özünü sosial-iqtisadi inkişafda, ictimai və idarə proseslərinin təkmilləşməsində, cəmiyyətin demokratikləşməsində göstərməkdədir. İnkişaf prosesləri arasında əsas təsir amili kimi innovasiyanın göstərilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

Sırf innovasiya tarixinin, cəmiyyətin, istehsal və qeyri-istehsal prosedurların vacib tərəqqi istiqamətlərini təyin etməklə, burada vacib və rəhbər bir qüvvə olaraq özünü göstərir. Ölkəmizin modern və əhəmiyyətli tərəqqisində fasiləsiz istehsal və qeyri-istehsal yüksəlişin həyata keçirilməsi, hər şeydən əvvəl innovasiya işlərinin modern şərtlərə müvafiq təmin edilməsi və mütəmaddi olaraq təkmilləşdirilməsi ilə ciddi şəkildə əlaqədardır. İctimai, iqtisadi və sosial həyatda innovasiya fəaliyyətinin nəticələrindən və nailiyyətlərindən istifadə ölkənin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, insan kapitalının formalaşmasına və intellektual potensialın üzə çıxarılmasına, bu imkanlardan səmərəli istifadəyə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə, informasiyalı cəmiyyətin, dövlət strukturlarının, elektron hökumətin, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşmasına, rəqabətqabiliyyətli və elmtutumlu məhsul istehsalının təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Bütün bu istiqamətli amillər nəzərə alınmaqla artıq ölkədə əməli islahat işləri həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin inkişaf zərurəti əsas götürülməklə, onun davamlı olaraq həyata keçirilməsi məqsədilə zəruri hüquqi-normativ sənədlər, qanunvericilik aktları qəbul olunmaqdadır.

Lakin, bütün bu müsbət yönümlü meyillərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin müasir durumu inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə öz zəifliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. Xüsusilə, belə xərclər istər dövlət büdcəsində, istərsə də ayrı-ayrı müəssisə, təşkilat və təsərrüfat subyektlərinin xərclərinin 1%-dən azını təşkil etməkdədir. Həmçinin, bu sahədəki maddi-texniki bazanın, kadr potensialının və infrastruktur sisteminin səviyyəsi də aşağıdır.

Ölkənin bu mühüm və aparıcı sahədəki geriliyini aradan qaldırmaq, onun qlobal innovasiya mühiti ilə ayaqlaşmasını, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün daha ciddi addımların atılması xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Tədqiqat işinin mövzusu bu kimi mühüm problemə həsr edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi - dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında innovasiya fəaliyyətinin təşkilinin və maşınqayırma komplekslərinin işlərinə təsirinin araşdırılması, onun vacib tərəqqi meyillərinin təyin olunmasıdır. Əsas hədəfə çatmaq üçün araşdırmanın funksiyaları olaraq aşağıdakılar təyin edilmişdir:

- Dövlət-biznes tərəfdaşlığının mahiyyəti və əhəmiyyəti araşdırmaq;
- Sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmlərini müəyyənləşdirmək;
- Dövlət-biznes tərəfdaşlığı sahəsində xarici təcrübələrin öyrənilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma komplekslərində innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Ölkədə və onun maşınqayırma komplekslərində innovasiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi;

Tədqiqat obyektı – Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən maşınqayırma kompleksləridir.

Tədqiqatın predmetini isə müasir şəraitdə ölkədə dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi əsasında maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı istiqamətlərinin elmi cəhətdən öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını - Azərbaycan Respublikasında innovasiya işlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanmasına istiqamətlənmiş metodoloji əsaslar, hüquqi-standart qiymətli kağızlar, alim və araşdırma edənin bu çətinliklə əlaqəli araşdırmaları, tərəqqi etmiş və tərəqqi etməkdə olan dövlətlərin innovasiya vasitəsi nümunəsi və metodikasını əhatə edir.

Dissertasiya işində bir sıra tədqiqat metodlarından və üsullarından, o cümlədən, statistik, analitik, müqayisəli, retrospektiv təhlil üsullarından istifadə edilmişdir.

Araşdırmanın məlumat bazasını - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, innovasiya işlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanması ilə əlaqəli uyğun icra idarələrinin, elmi-araşdırma institutlarının kapitalları, başqa dövlətlərin, dünyəvi qurumların informasiyaları, dünyəvi ölçüdə elmi-təcrübi tədbirlərinin materialları və s. əhatə edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında sahibkarlıq fəaliyyətində xüsusi ilə də maşınqayırma komplekslərinin innovativ inkişaf potensialının məzmununun və təbiətinin müəyyən edilməsinin sosial, iqtisadi və hüquqi aspektləri qiymətləndirilmişdir.

- İnkişaf etmiş ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyətində dövlət-biznes tərəfdaşlığı əsasında innovasiya potensialının sitimullaşdırılmasının tətbiqi təcrübəsinin qiymətləndirilməsi öyrənilmişdir.

- Maşınqayırma komplekslərinin innovativ inkişafının idarə edilməsinin səmərəlilik meyarları və keyfiyyət göstəricilərinin təhlili araşdırılmışdır.

- Maşınqayırma komplekslərinin inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmlərinin sitimullaşdırılmasının tətbiqi problemləri, optimallaşdırılması və tətbiqinin təkmilləşdirilməsi yolları araşdırılmışdır.

- **Dissertasiyanın təcrübi əhəmiyyəti.** Tədqiqat işinin təcrübü əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, edilən tədqiqatlar, təqdim edilən qərar və məsləhətlər ölkəmizdə maşınqayırma komplekslərində innovasiya işlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanma vasitəsinin təşəkkül etməsində, inkişafında, onun müasir infrastruktur sisteminin formalaşmasında faydalanıla bilər. Eyni zamanda, apanlan araşdırmalar, onun yekun cavabları dövlətdə innovasiya proseslərinin tərəqqisinə, sözügedən sektorda dərs vəsaitlərinin və standart qiymətli kağızların tərtib edilməsinə də servis edə bilər.

Dissertasiyanın strukturu. İşin quruluşu tədqiqatın məqsədi və vəzifələri ilə müəyyən olunur. Dissertasiya işi giriş, 8 paragrafi olan 3 fəsildən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

SƏNAYENİN İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIĞININ ROLU VƏ ƏHƏMIYYƏTİ

1.1 Dövlət-biznes tərəfdaşlığının mahiyyəti və əhəmiyyəti

Ölkə və şəxsi sahə əlaqələri geniş xətlə bir məsələ olub hüquqi, iqtisadi, mədəni, siyasi, sosial və s. çalarları özündə göstərir. Ölkənin şəxsi sahələrə dəstəkləri, qanun məcəlləsinin təşəkkül etdirilməsi, maliyyə qaynağının göstərilməsi, şəxsi sahənin korporativ sosial öhdəliyi və s. işlər bu əlaqəni əks etdirə bilər.

Sözügedən əlaqələr yuxarıdan aşağı –bir sözlə, ölkədən şəxsi sahəyə, aşağıdan yuxarı – özəl sektordan dövlətə və paralel ola bilər. Lakin, burada biz ölkə və şəxsi sahə arasındakı dialoqun üzərində daha geniş dayanacağıq.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı müəyyən mənada strateji əhəmiyyətli dövlət obyektlərinin özəlləşdirilməsinin alternativini kimi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadçılar arasında hakimiyyət və biznesin qarşılıqlı fəaliyyətinin hansı formalarının dövlət-özəl sektor əməkdaşlığına aid edilməsi məsələsi barədə fikir birliyi yoxdur.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelini, bir özəlləşdirmə modeli olaraq qiymətləndirmək mümkündür; ancaq ənənəvi halıyla özəlləşdirmə modelindən bəzi əhəmiyyətli nöqtələrdə fərqlənməkdədir. Özəlləşdirmələr, ictimai mülkiyyətdəki istehsal vasitələrinin, daşınan və daşınmaz dəyərlərin, özəl sərmayəyə qismən, ya da tamamilə təhvil verilməsi şəklində reallaşmaqdadır. Özəlləşdirmələrin, həm cəmiyyətin əlindəki mülklərin miqdarıyla, həm də ictimai reaksiyalarla yeni hökumətlə təyin olunan sərhədləri vardır. Beləliklə bu nöqtədə dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelinin indiki vaxtda bütün dünyada getdikcə daha çox gündəmə gəlməsinin səbəblərindən biri də ənənəvi halıyla özəlləşdirmələrin iqtisadi və siyasi sərhədlərinə yaxınlaşılması ola bilər. Çünki dövlət-biznes tərəfdaşlığı modeli ənənəvi özəlləşdirmələrdə olduğu kimi, özəl sərmayəyə yeni bir qazanclılıq və bazar sahəsi açmaqdadır, lakin dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelinin fərqi, satış əməliyyatının, yeni transfer əməliyyatının daha təsislər ortada yoxkən müqaviləyə bağlanması və dövlət ilə özəl sektor arasındakı ticari əlaqənin təsislərinin istehsal mərhələsindən

başlayaraq, işlədilməsinə və nəhayət dövlətə təhvil verilməsinə qədər keçən son dərəcə uzun bir prosesdə yayılmasıdır. Dövlət-biznes tərəfdaşlığı modeli sərmayə və müəssə mərhələlərini də əhatə etməkdədir. Halbuki klassik özəlləşdirmə modelində dövlət ilə özəl sərmayə arasındakı ticari əlaqə bir səfərdə reallaşmaqdadır və bir satış əməliyyatı olaraq qalmaqdadır.(29, s.152)

Sırf iqtisadi şərtlərdə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının baza əlamətləri (Public Private Partnership) aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

❖ maliyyə riskləri və məsrəflər, habelə əldə olunan nəticələr tərəflər arasında əvvəlcədən müəyyən olunmuş nisbətlərdə bölüşdürülməlidir.

❖ Tərəfdaşlığın iki tərəfi olur: dövlət və özəl sektor

❖ Dövlət və biznes strukturları arasında münasibətlər əməkdaşlıq, yeni bərabərhüquqlu biznes tərəfdaşlığı kimi qurulmalıdır.

❖ Tərəflərin münasibətləri rəsmi sənədlərdə (müqavilələrdə) əks olunmalıdır.

❖ Dövlət baxımından bizneslə bağlı güclü və stabil bir iqtisadiyyat yaradılmalıdır.

❖ Bu tərəfdaşlıq mexanizmi dövlətin ümumi mülkiyyətinə əsaslanmalıdır.

❖ Tərəfdaşlıq edən tərəflər dövlət maraqlarının reallaşdırılmasına istiqamətlənmiş vahid məqsəd və vəzifələrə malik olmalıdır

❖ Tərəflər ümumi məqsədə çatmaq üçün öz səylərini birləşdirməlidirlər

❖ Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı əsasında reallaşan layihələrin həyata keçirilməsi gedişində tərəflərin resursları birləşdirilməlidir;

❖ Tərəflər öz aralarında riskləri, məsuliyyəti, resursları, səlahiyyətləri və gəlirləri, xərcləri bölüşdürməlidirlər

❖ Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı aydın şəkildə ictimai yönüm kəsb etməlidir

❖ İctimai xidmətin, dövlət maliyyələşdirilməsi və ictimai müəssisə anlayışlarını eyni məqsəd naminə birləşdirən, xüsusilə dövlətin idarəçilikdəki funksiya və səlahiyyətlərinin biznes sektoru ilə bölüşdürülməsi anlayışını özündə ehtiva edən bir mexanizm kimi formalaşmalıdır

Təqdim olunan tərifləri ümumiləşdirərək demək olar ki, dövlət-biznes tərəfdaşlığı ictimai xidmətlərin yerinə yetirilməsində dövlət, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarını bir araya gətirən; bərabərlik və birgə idarəetmə prinsiplərinə əsaslanan; dövlət idarəetməsinin yeni konsepsiyasını qəbul edən; malların və xidmətlərin istehsalında xərc, risk və gəlir kimi nəticələrin hər iki tərəf arasında bölüşdürüldüyü bir üsuldur.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı yalnız maliyyə metodu kimi deyil, eyni zamanda xidmətin təqdim edilməsində də alternativ yanaşma olaraq qiymətləndirilir. Bu üsulla ictimai xidmətlərin maliyyələşdirilməsi və təqdim edilməsində fəallığın və səmərəliliyin təmin edilə biləcəyi düşünülür.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının baza əlamətləri metodunda dövlət maliyyələşməsinin səmərəliliyi və keyfiyyət səviyyəsini artırmaq üçün istifadə edilə bilən müqavilələr arasında xidmət, idarəetmə, tikinti, texniki xidmət və avadanlıqlar, qarışıq və icarə müqavilələrini göstərmək olar. Bu üsulla qoyulan investisiyalarda səmərəlilik, aşağı xərclər və risklərin bölüşdürülməsi kimi faydalar təmin edəcəyi mütəxəssislər tərəfindən qeyd edilir. Bu tərəfdaşlığa siyasi iradə tərəfindən dəstəklənmə zəmanəti və digər maliyyə stimulları kimi imtiyazlar verilməklə xüsusi maliyyə təşəbbüsləri də istifadə olunmaqdadır.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı ifadəsinin türkcə qarşılığında da vahid fikir yoxdur. Sözü gedən ifadənin məzmun mübahisəsinə keçilmədən əvvəl türkcə anlayış təyin olunmasında da mübahisələr edilməkdədir. Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının baza əlamətlərinin qarşılığı olaraq *"Dövlət Özəl Sektor Əməkdaşlığı"*, *"Dövlət-biznes tərəfdaşlığı"*, *"Dövlət Özəl Sektor Ortaqlığı"*, *"Dövlət-Biznes Tərəfdaşlıq Modeli "* və hətta *"əskik imtiyaz"* anlayışları istifadə edilməkdədir.

Əslində bu ifadələrin hamısı dövlət-biznes tərəfdaşlığı anlayışına qarşılıq gəlməsi üçün istifadə edilməkdədir. Terminə ekvivalent tapılmasında fərqli fikirlər səsləndirilsə də, məzmun olaraq eyni şey ifadə edilməkdədir. Əslində yanaşmalar göz önünə gətirildiyində hamısı eyni mənəni verən, amma fərqli şəkildə ifadə edilən dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelindən işimizdə bəhs edilərkən tək bir anlayış

seçilməyib bütün anlayışlar mətn içərisində istifadə edilməyə çalışılmışdır. Bunun səbəbi bir-birindən fərqli kimi görünən amma eyni şeyi ifadə edən elmi işləri əhatə edəcək bir iş ortaya qoya bilmə qayğısıdır.

"Yaşıl Kitab (Green Paper)"-da dövlət-biznes tərəfdaşlığı anlayışının birlik səviyyəsində təyin olunmamış olduğu, qanun keyfiyyətində ümumiyyətlə dövlət-biznes tərəfdaşlığının bir xidmət təqdimatı, ya da infrastrukturun maliyyəsi, istehsalı, yenilənməsi, işlədilməsi, baxımını təmin etmək məqsədiylə dövlət nüfuzları və iş dünyası arasında əməkdaşlıq qurulmasına bağlı üsulları işarə etdiyi ifadə edilməkdədir.

Bu təyin etmədən sonra AB komissiyası dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının baza əlamətlərinin dörd təməl təyin edici xüsusiyyətini vurğulayırlar. İlk olaraq; planlanan bir layihənin fərqli mərhələlərində bir dövlət ortağı ilə bir özəl ortağın əməkdaşlığı tələb edən uzun müddətli ortaqlıq əlaqəsi tələb etdiyi, ikinci olaraq; bir layihənin, qismən özəl sektor tərəfindən, bəzən müxtəlif iştirakçılar arasında ediləcək kompleks tənzimləmələr yolu ilə maliyyələşdiriləcəyi, üçüncü olaraq; layihənin fərqli mərhələlərində vəzifə alan (dizayn, istehsal, tətbiq, maliyyə) iqtisadi aktyorun əhəmiyyətli rolu ifadə edilmişdir.

Bu əhatədə dövlət ortağı təməl olaraq ictimai mənfəət, təqdim edilən ictimai xidmətlərin keyfiyyəti və qiymət siyasəti mövzusunda çatılması lazım olan hədəflərin təyin olunması nöqtəsində fokuslanıb, edilən işlərin hədəflərə uyğunluğunun nəzarət edilməsi məsuliyyətini boynuna götürməkdədir. Son olaraq; dövlət ortağı və özəl ortağ arasında risklərin dağılımında, riskin ümumiyyətlə boynuna götürən tərəf olan dövlət ortağından özəl ortağa sürüşdürülməsi ünsürünə vurğu edilmişdir. Lakin özəl ortağın bütün riski boynuna götürməsi hətta layihənin ehtiva etdiyi riskin böyük qisimini yüklənməsi lazım olmamaqla yanaşı, riski kimin boynuna götürəcəyinə bağlı qərar, ortaqların sözü gedən riski qiymətləndirmə, idarə edə bilmə və öhdəsindən gələ bilmə qabiliyyəti istiqamətində layihədən layihəyə fərqlilik ərz etməkdədir.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı anlayışı ilə əlaqədar olaraq doktrinada yer alan bəzi təyin etmələr belədir:

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı "dövlət ilə özəl sektor arasında bir malın və ya xidmətin ictimaiyyətə təqdim edilməsi üçün edilən təşkilati və müqaviləyə söykənən bir əməkdaşlıq"dır. Bu əməkdaşlığın da real bir ortaqlıq əlaqəsini mövcudluğu və özəl sektora kafi nisbətə riskin təhvil verilməsi kimi iki diqqətə çarpan xüsusiyyəti var.

Bir başqa yanaşmaya görə dövlət-biznes tərəfdaşlığı, ictimai xidmət olaraq nəzərdə tutulan və dövlətdən başqa kimsənin edə bilməyəcəyi düşünülmə, dövlətin tamamilə çəkilmək istəmədiyi və dövlətin iştirakı olmadan özəl sektorun tək başına boynuna götürməkdən çəkdiyi xidmətlərə özəl sektorun iştirakını təmin etmək və beləcə dövlətlərin təməl çıxması halına gələn maliyyə problemini həll etmək məqsədiylə inkişaf etdirilən bir modeldir.

Yenə başqa bir yanaşmaya görə dövlət-biznes tərəfdaşlığı, alt və üst quruluş layihələrinin tətbiq oluna bilməsi məqsədiylə xüsusilə; ətraf mühit, nəqliyyat, su, kanalizasiya və qatı tullantı idarəçiliyi mövzusunda dövlət ilə özəl sektorun layihələrin maliyyəsinə əlavə, işlətmə və rəhbərliyi mövzusunda da əməkdaşlıq etdiyi layihə olaraq ifadə edilməkdədir. Bu baxımdan sözü gedən model; et-işlət-təhvil ver, gəlir hasilat paylaşması, müəssəsin dövrü, gəlir ortaqlığı sənədi kimi üsullara çox bənzəyən bir maliyyə modeli olduğu və bu mənada yeni bir tətbiq olmadığına vurğu edilməkdədir. Bu anlayışın, sözü gedən üsulları da əhatə edən, amma tətbiq, işlətmə, idarəçilik və risk paylaşımı kimi mövzularda yeni yanaşmalar gətirən bir maliyyə modeli olduğu ifadə edilməkdədir.

Müasir dövrdə məhz dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı vasitəsilə hökumətlər infrastruktur obyektlərini biznesin istifadəsinə verir və müvafiq tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsini özlərinin səlahiyyətlərində saxlayırlar. Müasir anlamda dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı müxtəlif fəaliyyət sahələrində ictimai əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət və biznes arasında institusional və təşkilati alyans kimi dəyərləndirilə bilər.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı mühüm əhəmiyyətli məsələnin həlli üçün dövlət və biznesin tərəflər üçün faydalı şərtlərlə orta və uzun müddətli qarşılıqlı

fəaliyyət formalarının məcmusu kimi də baxıla bilər. Son onilliklərdə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının geniş yayılması iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri ilə şərtlənən tələblərlə bağlıdır. Bir tərəfdən, sosial-iqtisadi həyatın mürəkkəbləşməsi dövlət tərəfindən ictimai əhəmiyyətli funksiyaların yerinə yetirilməsini çətinləşdirir. Digər tərəfdən, özəl biznes yeni obyektlərə investisiya yatırmaqda maraqlı olur.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelinin ilk mexanizmləri, İngiltərədə 1660-cı illərdə özəl sektorun qatıldığı yol inşaat layihələri ilə başlamışdır. Xüsusilə sənaye inqilabından sonra kanal və dəmiryolu layihələriylə 1860-cı illərə gəldikdə dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelinin tətbiq olunması ən üst səviyyəyə çatmış, lakin Avropadakı iqtisadi böhranla birlikdə bir çox sərmayəçi müflisləşmişdir. İngiltərənin ardından Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransada da dövlət-biznes tərəfdaşlığı modeli tətbiq olunmuşdur. Yenə Misir valisi Səid Paşa tərəfindən dəstəklənən və istehsalı 1869-cu ildə tamamlanan Süveyş Kanalı da dövlət-biznes tərəfdaşlığının bir məhsulu olaraq qarşımıza çıxmaqdadır.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı modellərində ilk cəhd İngiltərə tərəfindən özəl sektorun ictimai sahəyə girməsinə mane olan qanuni tənzipləmələrin qaldırılmasından sonra özəl sektor əməkdaşlığı ilə qurduğu və bu modelinin ümumi çərçivəsini meydana gətirən "Özəl Sektor Maliyyə Cəhdi (PFI-Private Finance Initiative)" ilə atılmışdır. İngiltərədə modelin müvəffəqiyyətli tətbiq olunmasının ardınca bir çox ölkə bu modeli öz sərhədləri daxilində tətbiq etməyə başlamışdır. 1999-cu ildə dünyada dövlət-biznes tərəfdaşlığı tətbiqləri mövzusunda iş görən ölkələrin sayı 10 olsa da, bu say bu gün etibarilə olduqca artmışdır.

İlk vaxtlarda İngiltərədə özəl sektorun tədarük gördüyü maliyyələrlə birlikdə bəzi mal və xidmətlərin təmini olaraq başlayan və qısaca PFI olaraq adlandırılan "Private Finance Initiative (Özəl Sektor Maliyyə Cəhdi)" ortaya çıxmışdır. İki anlayış (Özəl Sektor Maliyyə Cəhdi –Dövlət-biznes tərəfdaşlığı) bir-biriylə qarışdırılmağa uyğundur. Qanunları daha geniş əlaqələri əhatə edən dövlət-biznes tərəfdaşlığının bir növü olaraq Özəl Sektor Maliyyə Cəhdi ortaya çıxmışdır.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı modellərinin dünyadakı ilk tətbiqlərinin Amerikada geniş tətbiq olunan "Ortaq Cəhd (Joint Venture)" mexanizmləri, İngiltərədə 1992-ci ildə Con Meyor tərəfindən başladılan "Özəl Sektor Maliyyə Cəhdi (Private Finance Initiative-PFI)" modeli və Bleyr dövründəki "Ən Yaxşı Dəyər (Best Value)" layihələrinin olduğu ifadə edilməkdədir.

İngiltərədə Özəl Sektor Maliyyə Cəhdinin təməl hədəflərindən biri, mərkəzi və yerli hökumət səviyyəsində daha möhkəm dövlət-özəl sektor əlaqələrini inkişaf etdirmək olmuşdur. Özəl Sektor Maliyyə Cəhdinin ana qanunları; özəl sektordan əldə ediləcək rəhbərlik və digər faydalar nəticəsində daha yüksək maliyyə xərcini qaldıra biləcəyi təməlinə söykənərək pulun qarşılığının əldə edilməsi (Value for Money) və riski ən yaxşı idarə edə biləcək olan tərəfə riskin real olaraq köçürülə bilməsinin təmin edilməsidir. 1997-ci ildə İşçi Partiyasının iqtidara keçməsinə qədər inkişafı yavaş olan Özəl Sektor Maliyyə Cəhdləri, sözü gedən partiyanın dövlət-özəl sektor layihələrinin istehsalını və fəaliyyətini artırma səyləri nəticəsində gerçək sürətinə çatmağa başlamışdır. Bu səyin bir nəticəsi olaraq Özəl Sektor Maliyyə Cəhdlərin inkişafını sürətləndirmək və rəhbərlik xidməti təqdim etməklə Özəl Sektor Maliyyə Cəhdinin Xəzinə İş Qrupu (taskforce) yaradılmışdır. 1998-ci ilə gəlindiyində Özəl Sektor Maliyyə Cəhdinin, bəzi dəyişikliklərlə birlikdə yerini dövlət biznes tərəfdaşlığına buraxmışdır.

Birləşmiş Krallıq bu modeli məşhur və geniş ölçüdə istifadə edən ilk ölkədir. 1992-ci ildə Mühafizəkar Partiyanın başlatdığı və əsas olaraq İşçi Partiyasının "Üçüncü Yol" siyasətləriylə mənimsəyərək gücləndirdiyi Özəl Maliyyə Cəhdi Modeli dünyada dövlət-biznes tərəfdaşlığı modellərinin ən əhəmiyyətli tətbiqləridir. Son 15 ildə Birləşmiş Krallıqdakı böyük dövlət sərmayələrinin haradasa hamısı bu model ilə reallaşdırılmış vəziyyətdədir. Birləşmiş Krallıq büdcə məlumatlarına görə, 56 milyard sterlinq dəyərində, 600-dən çox layihə bu model daxilində reallaşdırılmışdır. Bunlar xüsusilə, xəstəxana, məktəb və nəqliyyat layihələrini əhatə etməkdədir.

Modelin tətbiq olunması əsnasında dövlət sektoru, müxtəlif təşkilatlardan məsləhətçilik dəstəyi almaqdadır. Bunun ən əhəmiyyətli səbəbi isə özəl sektor ilə

qurulan əlaqənin böyük həcmli ticari əlaqə olması və dövlət sektorunda ticari bacarığa sahib personalın olmaması olaraq görülməkdədir. Müxtəlif təşkilatlar həm dövlət təşkilatlarına məsləhətçilik xidmətləri edir, həm də dövlət-biznes tərəfdaşlığı modelinin yayılması üçün fəaliyyətlər icra etməkdədir. İngiltərədə dövlət-biznes tərəfdaşlığı Böyük Britaniya çatdırılma forum və təşkilatı bu cür təşkilatların ən əhəmiyyətliyəsidir.

Bir qayda olaraq, dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı nəzərdə tutur ki, dövlət biznes layihələrinə qoşulur, və o, biznesi ictimai əhəmiyyətli layihələrin reallaşdırılmasında iştirak etməyə dəvət edir.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı iqtisadiyyatın inkişaf mexanizmi kimi bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bunların sırasına dövlət əhəmiyyətli obyektlərə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə qeyri-dövlət vəsaitlərinin cəlb edilməsi, infrastruktur obyektlərinin istismarı ilə bağlı dövlət xərclərinin ixtisar edilməsi, layihə risklərinin dövlət və özəl investorlar arasında bölünməsi, idarəetmə funksiyalarını özəl investora vermək yolu ilə layihənin iqtisadi cəhətdən səmərəli idarə edilməsinin təmin olunması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması aid edilə bilər.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı özəl biznes üçün də cəlbədidir. Çünki belə tərəfdaşlıq işgüzar dairələrin dövlət sferasına əlyətərliyini təmin edir, müstəqil dövlət köməyindən yararlanmağa yol acır, müvafiq təminatla investisiyanın uzunmüddətli yerləşdirilməsinə imkan verir.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının dövlət üçün cəlbədiciliyi inkişafın sistemli problemlərinin həlli, özəl vəsaitlərin cəlb edilməsi hesabına büdcə xərclərinin ixtisar olunması, xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, rəqabət səviyyəsinin yüksəldilməsi, tariflərin aşağı salınması kimi amillərlə təmin edilir.

Müasir dövrdə məhz dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı vasitəsilə hökumətlər infrastruktur obyektlərini biznesin istifadəsinə verir və müvafiq tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsini özlərinin səlahiyyətlərində saxlayırlar. Müasir anlamda dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı müxtəlif fəaliyyət sahələrində ictimai

əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət və biznes arasında institusional və təşkilatı alyans kimi dəyərləndirilə bilər.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığına mühüm əhəmiyyətli məsələnin həlli üçün dövlət və biznesin tərəflər üçün faydalı şərtlərlə orta və uzun müddətli qarşılıqlı fəaliyyət formalarının məcmusu kimi də baxıla bilər. Son onilliklərdə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının geniş yayılması iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri ilə şərtlənən tələblərlə bağlıdır. Bir tərəfdən, sosial-iqtisadi həyatın mürəkkəbləşməsi dövlət tərəfindən ictimai əhəmiyyətli funksiyaların yerinə yetirilməsini çətinləşdirir. Digər tərəfdən, özəl biznes yeni obyektlərə investisiya yatırmaqda maraqlı olur.

Dövlət-Özəl sektor tərəfdaşlığı müəyyən mənada strateji əhəmiyyətli dövlət obyektlərinin özəlləşdirilməsinin alternativini kimi çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadçılar arasında hakimiyyət və biznesin qarşılıqlı fəaliyyətinin hansı formalarının dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığına aid edilməsi məsələsi barədə fikir birliyi yoxdur. Sırf iqtisadi şərtlərdə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının baza əlamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- tərəflər dövlət və özəl biznes strukturlarıdır;
- tərəflərin qarşılıqlı fəaliyyəti rəsmi, hüquqi əsasda təsbit edilir;
- tərəflərin qarşılıqlı fəaliyyəti bərabərhüquqlu xarakter daşıyır;
- dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı aydın şəkildə ictimai yönüm kəsb edir;
- dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı əsasında reallaşan layihələrin həyata
- keçirilməsi gedişində tərəflərin resursları birləşdirilir;
- maliyyə riskləri və məsrəflər, habelə əldə olunan nəticələr tərəflər arasında əvvəlcədən müəyyən olunmuş nisbətlərdə bölüşdürülür.

Bir qayda olaraq, dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı nəzərdə tutur ki, dövlət biznes layihələrinə qoşulmur, əksinə, o, biznesi ictimai əhəmiyyətli layihələrin reallaşdırılmasında iştirak etməyə dəvət edir.

1.2 Sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmləri

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı müxtəlif formalarda çıxış edir. Bunların sırasına ilk növbədə müxtəlif işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlətin özəl şirkətlərlə müqavilələr bağlaması aid edilə bilər. Müxtəlif müqavilələr (kontraktlar) sistemi istər inkişaf etmiş, istərsə də keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə geniş istifadə edilir. Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının digər forması dövlətin öz mülkiyyət obyektlərini; binaları, qurğuları, istehsal avadanlığını özəl sektor subyektlərinə icarəyə və ya lizinqə verməsidir. Bu halda dövlət əmlakını istifadə etməyə görə özəl şirkətlər dövlət büdcəsinə icarə haqqı ödəyirlər.

Müasir şəraitdə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının forması kimi məhsulun pay bölgüsü haqqında saziş də nisbətən geniş tətbiq edilməkdədir. Tərəfdaşlığın bu formasında dövlət investora ödənişli əsaslarla müəyyən müddət üçün müqavilədə göstərilən faydalı qazıntı yatağında mineral xammal axtarışı, kəşfiyyatı, hasilatına, habelə bununla bağlı işlərin yerinə yetirilməsinə müstəsna hüquqlar verir, investor isə öz növbəsində həmin işləri xüsusi vəsaitləri hesabına və bütün riskləri üzərinə götürməklə yerinə yetirməyi öhdəsinə götürür. İstehsal edilən məhsul dövlət və investor arasında müqavilədə müəyyən olunan şərtlər və qaydalar əsasında bölünür. Göründüyü kimi, dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının bu forması hasilat sənayesinə uyğun gəlir. İnfrastrukturla bağlı onun tətbiqi bilavasitə müqavilə üzrə yerinə yetirilən işlər çərçivəsində mümkün ola bilər.

Özəl investorların payı dövlətlə müqayisədə nə qədər az olarsa, onlar dövlətin müdaxiləsi olmadan və ya onun rəyini nəzərə almadan bür o qədər az məsələlər üzrə müstəqil qərar qəbul edə bilirlər. Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı sistemində dövlətə məxsus müəssisə və obyektlərin müqavilə əsasında idarəetməyə verilməsi də xüsusi yer tutur. Tərəfdaşlığın bu forması istehsal infrastrukturunu sferasının demək olar ki, bütün əsas sahələrində nisbətən geniş yayılmışdır.

İstehsal infrastrukturunu sferasında dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının uğurla inkişaf etdirilməsinin zəruri şərtlərindən biri müvafiq yönümdə mülkiyyət münasibətlərinin dəqiq tənzimlənməsidir. Dövlət tərəfindən mülkiyyət hüquqlarının

bir hissəsinin özəl biznes subyektlərinə verilməsi məsələlərində aydınlığın təmin edilməməyi, bu yönümdə müvafiq qanunvericilik aktlarının olmamağı dövlətə məxsus infrastruktur obyektlərinə özəl investisiya qoyuluşlarını yüksək riskli fəaliyyətə çevrilməsinə səbəb olur. Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı çərçivəsində dövlət mülkiyyəti obyektlərinin sahibkarlıq subyektlərinə təhkim olunması ilə bağlı hüquqların qanunvericiliklə təsbit edilməsi xüsusi investisiya qoyuluşları üçün risklərin azaldılmasına, infrastrukturun inkişafına daxili və xarici özəl kapitalın cəlb edilməsinin genişləndirilməsinə yol açır.

Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının üstünlüklərindən biri onun universallığıdır. Başqa sözlə həmin mexanizm iqtisadiyyatın əksər sahələrinin inkişafı ilə bağlı problemlərin həlli məqsədləri üçün uğurla istifadə edilə bilər. Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, hazırkı mərhələdə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının tətbiq edildiyi əsas sahələrin sırasında istehsal infrastrukturunu sahələri, o cümlədən nəqliyyat, avtomobil yollarının tikintisi, kommunal sahələr mühüm yet tutur.

Dövlət və biznes arasında tərəfdaşlıq o şərtlə yaranır ki, hər iki tərəf öz sözlərini və resurslarını müəyyən sosial məsələlərin həlli üçün birləşdirirlər. Bu zaman dövlət əhalinin müəyyən qruplarının sosial ehtiyaclarının həllini, özəl sektor isə korporativ sosial məsuliyyət siyasətini rəhbər tutur. Bu yanaşma və tərəfdaşlıq növü inkişaf etmiş ölkələrdə formalaşmış və hazırda bütün dünyada iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunur.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığının tənzimlənməsinə dair 21 aprel 2016-cı il tarixində qəbul edilmiş “İnşaat və daxili quruluş vasitələri ilə bağlı investisiya projelərinin özəl maliyyələşməyə görə təşkili barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na əsasən “Tik-idarə et-təhvil ver” (TİT) modeli çərçivəsində Azərbaycan sənayesində dövlət-biznes əməkdaşlığı aşağıdakı istiqamətlərdə tətbiq oluna bilər.(1, s.4)

- ❖ yüksək texnologiyalara əsaslanan avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin qurulması
- ❖ xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması
- ❖ sənaye parklarının yaradılması

❖ sənaye-texnologiya parklarının yaradılması

“Tik-idarə et-təhvil ver” (TİT) modelini ümumilikdə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- Konsessionerin obyektədən istifadə hüququ olur, obyektə sahiblik isə dövlətə məxsusdur;

- Obyektə qoyulmuş vəsaiti tam geri alana qədər onun üzərində mülkiyyət sahiblik hüququ tamamilə konsessionerə keçir;

- Bu mexanizm adətən, konsessiya müqavilələrində istifadə olunur;

- İnvestor (konsessioner) qoyulmuş vəsaiti tam geri alandan sonra obyekt dövlətə təhvil evrilir;

- Obyekti konsessioner tərəfindən yaradılır, tikinti bitdikdən sonra isə qoyulmuş vəsaitin ödənilməsinə qədər müddətdə istismar edilir;

Müasir şəraitdə sənaye sektorunda dövlət-biznes tərəfdaşlığının əsas formalarından biri kimi dövlət mülkiyyətində olan sənaye müəssisələrinə uzun müddətə idarəetməyə verilməsidir. Dövlət müəssisənin idarəetməyə verilməsi aşağıdakı yollarla həyata keçirilə bilər:

1. Şirkətin idarə olunmasına aid sazişin imzalanmasına əsasən qapalı müsabiqə edilməsi üsulu ilə

2. Dəqiq iddiaçının qərarının təsdiq edilməsi və şirkətin idarə olunmasına aid onunla sazişin imzalanması üsulu ilə

3. Şirkətin idarə olunmasına aid sazişin imzalanmasına əsasən açıq müsabiqə edilməsi üsulu ilə

Sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı çərçivəsində investitsiyaların qoyuluşu və innovativ inkişafın təmin edilməsinə dair tədbirlərin reallaşdırılması əsas mexanizimlərdən sayılır.

Belə ki, investisiya mühitini bazar yarada bilməz. İnvestisiya işlərinə təkan verilməsi və əlverişli investisiya siyasətinin aparılmasında dövlət -biznes tərəfdaşlığının xüsusi rolu vardır.

Dövlət-biznes tərəfdaşlığı ilə sənaye sektoruna dair investorların işləri iqtisadi , siyasi və hüquqi təhlükələrdən ən yüksək səviyyədə əmniyyət altına alınmış olur, bu da öz növbəsində investorların məşğuliyyətlərinin keyfiyyətli qorunmasına servis edərək sənaye sahəsində tərəfdaşlıq mexanizminin qurulmasının labüdlüyünü xarakterizə edir.

Belə ki, müasir dövrdə hər bir dövlətin global əsasda inkişafının təmin edilməsində, innovasiyalar çox mühüm rol oynayır. İnnovasiya proseslərinin idarə edilməsi və innovasiya sisteminin yaradılması, onun strukturunun təkmilləşdirilməsi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsində, iqtisadi tarazlığın əldə edilməsində zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə fəaliyyət göstərən strukturların modernləşməsi və rəqabət qabiliyyəti, ən son texnika və texnologiyaların tətbiqinə və nailiyyətinə əsaslanmalıdır. İnnovasiyalı iqtisadi inkişaf modelinə keçid etməklə və ən son texnoloji avadanlıqlardan istifadə etməklə resurs qənaətliliyi, istehsalın effektivliyi, daxili və dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsul buraxılışına nail olmaq olar.

Yeni innovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf modelinə keçid, ölkəmizin sosial iqtisadi inkişafına böyük təkan vermişdir. Bu proses isə öz növbəsində milli innovasiya sisteminin inkişafına şərait yaratmaqla yanaşı onun fəaliyyəti üçün lazım olan hüquqi və inzibati zəmin yaratmışdır. Bu proses yalnız ölkəmiz eyni innovasiyalı iqtisadi inkişaf modelinə keçid və ümumilikdə innovasiya prosesinin aktivləşməsində ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların daima innovativ yeniliklər tətbiq edərək öz fəaliyyətlərini davam etdirməsində çox mühüm rol oynamışdır.

Bu isə özü ilə birlikdə müəssisə və təşkilatların fəaliyyətində bütün sferaları üzrə elmi texniki tərəqqinin yeniliklərindən istifadə edərək informasiya texnologiyalarının tətbiqini daha da intensivləşdirmişdir.

Sənayedə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması və innovasiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi respublikada istehsal bazasının genişlənməsinə və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması vasitəsilə

investisiyanın cəlb edilməsi kimi məsələlərin həll edilməsinə şərait yaradır. Dövlət elm və innovasiya fəaliyyəti üçün şərait yaradaraq, həm də öz iqtisadi siyasətinin əsas məqsəd və prinsiplərini formalaşdırır. İnnovasiya proseslərinin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, resurslara qənaət edən texnoloji avadanlıqların istifadəsi hesabına istehsalın material xərclərinin də aşağı düşməsinə səbəb olur.

Maşınqayırma sektorunda innovativ inkişaf fəaliyyəti ilə iqtisadi artım qarşılıqlı əlaqəsi müasir dövrdə yeni informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilərək, əmək məhsuldarlığının və iqtisadiyyatın ümumi səmərəliliyin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir. Bununla yanaşı milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması və konsepsiyası yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi ilə birgə iqtisadiyyatın institusional elementlərinin hazırlanması və tətbiq edilməsində mühüm rol oynayır. Hal-hazırda digər sferalarda olduğu kimi elmi tədqiqat sferasında inkişaf meyllərinə baxmayaraq, bu sektor üzrə innovasiya inkişafının təmin etmək baxımından bir sıra problemlər mövcuddur. Bunlara misal olaraq, elmi istehsal sahələri arasında qarşılıqlı əlaqənin zəif olması, maliyyə çatışmazlığının mövcud olması, eləcə də elmi tədqiqat sferasının idarə edilməsinin tam təkmil olmamasını göstərə bilərik.

Sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmlərini ümumilikdə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar;

- Sənaye sektorunda həyata keçirilən müxtəlif innovasiya layihələri üzrə elmi texniki potensialdan nailiyyətlərin maliyyələşdirilməsi və kommersiyalaşması ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması innovasiyalı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində dövlət dəstəyinin göstərilməsi

- İnnovasiya proseslərinin idarə edilməsi və inkişafında, sahələrarası əlaqələrin optimallaşdırılmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə sənaye parklarının, regional innovasiya mərkəzlərinin və milli texnoparkların yaradılması innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üzrə layihələrin həyata keçirilməsi ;

- Elm tutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi biotexnologiya, nanotexnologiya mikroelektronika kimi sahələr üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması yönündə tədbirlərin görülməsi ;

- Elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə etməklə təzə məmulatların tərtib edilməsinə görə mərkəzlərin ərəşyə gətirilməsi və innovasiya işləri ilə maraqlanan istehsalın müxtəlif bölmələrində innovasiya işlərinə təkan verən özəl təsisatların ərəşyə gətirilməsi milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı baxımından zəruri hesab edlən bu qəbildən olan proseslərin dəstəklənməsi ;

1.3 Dövlət-biznes tərəfdaşlığı sahəsində xarici təcrübələr

Biznes işləri bazar iqtisadi qurumunda iqtisadiyyatın hökumət hesabına nizamlanmasının vacib meyillərindən biri olaraq özünü göstərir. Burada hökumətin vəzifəsi lap çox ənənəvi sahibkarlığın müdafiəsi və stimullaşdırılması meyində təmin edilir.

Bir sıra iqtisadçılara görə, bugün dövlət biznesə həmkar və sifariş verən olaraq rəftar edir.Dünya üzrə praktiki fəaliyyət ənənəvi biznes işlərinin dövlət hesabına müdafiəsi və stimullaşdırmanın böyük bir sisteminin varlığını göstərir. Sözügedən sistemə təşkilati, vergi, qanun məcəlləsi, gəlir cədvəli, gömrük və s. sektorlara əsasən görülən ümumi işlər aiddir. Burda qayə aşağıdakılardan təşkil edilmişdir.(34,s 145)

- ənənəvi biznesi cəmiyyətin çətinliklərinin həll edilməsinə çağırmaq;

- İqtisadiyyat sahəsində şəxsi şəbənin təşəkkül etməsi və tərəqqisi üçün səmərəli mühit yaratmaq;

- Qarışıq satış mərkəzi konyunkturu və ciddi çəkişmə mühitində xırda və orta biznesin onların işlərinin əsasən birinci mərhələsində dayana bilməsi və gücləndirilməsi üçün vacib iqtisadi şəraiti yaratmaqdır;

- sosial təbəqə kimi ənənəvi biznesin öz güclərini və potensialını ölkənin iqtisadi siyasətinin aparılmasına istiqamətləndirmək.

Biznesə ölkə dəstəyinin ayrı-ayrı dövlətlərdə özəllikləri vardır. Bu səbəbdən də satış mərkəzi iqtisadiyyatlı dövlətlərin bir neçəsində biznesə ölkə dəstəyinin iqtisadi vasitələrini tədqiq etməyə cəhd edək.

Türkiyə ərazisində biznesə dəstək etmə istiqamətində ölkənin vacib funksiyalar cərgəsinə dövlətin müxtəlif iqtisadi bölgələrində cəmiyyətin tələbatı olan malların, şirkətlərin, fəaliyyət növlərinin və s. tərəqqisi üçün səmərəli iqtisadi şəraitin qurulması daxildir.

Sözügedən funksiyaların həyata keçirilən bəzi gömrük kompaniyaları, kredit, vergi, investisiyaların bir hissəsini hədiyyə etmə və s. kimi iqtisadi mexanizmlərdən faydalanılır.

Türkiyə ərazisində biznesə yardım proqramı 3 yerə bölünür:

- 1.İxracat yardımları,
- 2.İnvestisiya yardımları,
- 3.Servis sahəsi yardımları.

İxracat yardımlarına dünya üzrə çəkişmənin tərəqqisi, satış mərkəzi tədqiqi və satış mərkəzinə giriş köməyi, internet-marketing, başqa ölkədə məmulatın, markanın reklamı, dünya üzrə sərğilərdə nümayəndəlik, markalaşma, kənd təsərrüfatı mallarında ixracat vergisinin verilməsi aiddir.

Yatırım dəstəklərinə müxtəlif bölgələr üzrə yatırılan investisiyalara vergi kompaniyaları və ölkənin maliyyə yardımının %-lə miqdarı aiddir.

Servis sahəsi yardımlarına krort turizmə yardım, texnikin, elm və rabitə servisləri sahəsinə yardım və təhsil sahəsinə yardımlar aiddir.

Türkiyədə xırda və orta biznesin tərəqqisinə yardım etməklə xırda və orta miqyaslı şirkətlərin tərəqqisi və kömək edilməsi idarəsi (KOMİDİ) maraqlanır. İdarə xırda və orta miqyaslı şirkətlərin iqtisadiyyatdakı vəzifəsini və effektini çoxaltmaq, çəkişmə bacarıqlılığını çoxaltmaq və sənayedəki yerdəyişməni kompleks iqtisadi tərəqqiyə müvafiq təmin etmək üçün 1990-cı il ərzində Sənaye, Elm və Avadanlıqlar nazirliyinin himayəsində ərsəyə gətirilmişdir. KOMİDİ -in servislərindən illik sirkulyasiyası 50 000 000 avroya kimi və illik çalışan sayı 250 –yə kimi olan şirkətlər

faydalana bilər. Sözügedən təşkilatın ərsəyə gətirdiyi dövlət rəhbərliyi işlərinə xırda və orta miqyaslı şəxsi şirkətlər üçün vacib laboratoriyaların, texniki parkların, tövsiyyə bölmələrinin formalaşması, lazımlı məlumatın böyük sahələrə yayılması, servis məkanlarının inşaa edilməsi və onların vacib texnoloji təchizatla təmin olunması, biznesmenlərin dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsinə çağırılması, satış çətinliklərinə yardım edilməsi və s. aiddir. Sözügedənlər KOMİDİ yardım proqramları hesabına təmin edilir ki, bu proqram ümumilikdə sadalananlardan təşkil edilmişdir:

- 1.Xırda və orta biznesə Proyekt Yardım Proqramı
- 2.Tematik Proyekt Yardım Proqramı
- 3.İşbirliyi-Gücbirliyi Yardım Proqramı
- 4.İnnovasiya və Sənaye Yardım Proqramı
- 5.Ümumi Yardım Proqramı (ölkəiçi sərgi yardımı, reklam yardımı, təhsil yardımı, rəhlil yardımı, xəzinə hüququnun müdafiəsi yardımı və s. aiddir).
- 6.Təzə fəaliyyət göstərənlərə yardım proqramı
- 7.Tərəqqi edən xırda və orta şirkətlərə yardım proqramı
- 8.Kredit faiz yardımı proqramı,
- 9.Laboratoriya servisləri

Əlavə olaraq, Türkiyə ərazisində xırda şirkətlərə sərfəli kreditləşməni təmin edən Xalq Bankı şəklində özəl bir bank işləyir. Sözügedən bankın yaradılmasının əsasında Mustafa Kamal Atatürkün “xırda dükan sahiblərinə və böyük sənaye sahiblərinə ehtiyac duyduğu kreditləri rahat şəkildə ucuz verəcək bir qurum ərsəyə gətirmək və kreditin normal tələblər ilə sərfəli qiymətə olmasına cəhd etmək də çox vacibdir” fikri önəmli bir yer tutmuşdur. Davamlı iqtisadi artıma, sosial tarazlığa və təşkilati barışıqın müdafiəsinə yiyələnmək üçün sərfəli tələblərlə satıcı, peşəkar və kiçik iş sahiblərinə maliyyə valyutası əldə etmək və yatırım etmək üçün 1939-cu ildə işləmişdir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında 1954-cü ildən etibarən işləyən “Xırda biznes” idarəsi ictimai mövzularla maraqlanır, şirkətlərə elmi və praktiki yardım edir,

respublikanın bəzi universitetləri ilə birlikdə tərəqqi proqnozları tərtib edirlər. Bu dövətdə xırda biznes amilləri üçün özəl vergi komponiyaları düşünölmürsənsə də, ölkənin kommərsiya bankları hesabına onlara ödənölən pulun təminatçısı olaraq özünü göstərir.

Ötən dövrün 60-70-cı illərində ABŞ-da bir çox sənaye parkları, elmi və texniki parklar əmələ gəlir. Bu parkların da tərəqqisinə səbəb ABŞ ölkə hesabına dövlətin iqtisadi tərəqqisi sektorunda həyala keçirilən işlər olmuşdur. Nəticədə, ölkənin iqtisadi tərəqqi konsepsiyası daxilində elmi projəklərə xeyli pul ayırmışdı. Sözügedən layihələrin təşkilinə universitetlər öz əsaslı və tətbiqi araşdırmaları ilə, həmin sektorda fəaliyyət göstərən bəzi dövlət idarələri, xırda biznesmenlər və s. şirkətlər qoşuldular və son olaraq həmin konsepsiya bir çox müasir xırda şirkətlərin ərsəyə gəlməsini stimullaşdırdı.

Lakin ötən əsrin 80-ci illərin başlanğıcında parkların tərəqqisində qarşdurma dövrünə keçid oldu ki, bunu yaradan sözügedən şəbəkənin yetərincə böyüməsi və ölkənin doğru koordinasiyanı təmin ediləməməsi idi. Qarşdurmanın vacib nədəni isə ölkənin bu sektoru öncəki miqdarında pul ayırmaması idi.

1991-ci ildə ABŞ-da həyata keçirilmiş İşgüzar Avadanlıqlar mərkəzi müxtəlif cür qurulmuş Bİ-olub sənaye, eyni zamanda servis şirkətləri ilə işləyir. Bu Bİ-a şəhər tərəfindən ekvivalent vilayət başçılığı də öz dəstəyini əsirgəmir. Ancaq 2006-cı ildə sözügedən inkubator 26 firmanın işləməsinə kömək göstərmiş, 30,2 mlyn dollar qazanc götürmüş, 334 şəxsə iş verərək onlara 2,8 milyon dollar zəhmət haqqı vermişdir.

Texas yerləşən universitetin rəhbərliyi ilə çalışan Ostin Texnoloji İnkubatoru təzə ərsəyə gələn şirkətləri yüksək avadanlıqlarla təmin etməyi düşünür. Bu inkubator maliyyələşmə bazasını aşkar etməkdə, məqsədli satış mərkəzi və seqmenti mənimsəməkdə, malların satış mərkəzinin böyüməsini həyata keçirməkdə təzə fəaliyyət göstərən şirkətlərə köməklik edir ki, nəticədə bu ölkə əhalisinin rahatlığının artmasına və iqtisadiyyatın tərəqqisinə təkən verir. 1988-ci ildən bugünə kimi sözügedən inkubator Ostina bölgəsində 130 kompaniya ilə birlik yaratmış, instutun

məzunları və alıcıları 1,5 milyarddan çox gəlir qazanmış, 2870 yüksək zəhmət haqqı verən ofis ərsəyə gətirmiş, öz xarici kapitalını 600 000 000 dollara olmuşdur. İnkubatoru ərsəyə gətirməkdə məqsəd dövlət universitetlərində ərsəyə gələn İnnovasiyaları bələdiyyə iqtisadiyyat üçün qazanc bazasına döndərmək idi. Nəticədə bura əsas hissə olaraq işləyir və öz himayəsində 3 inkubatoru sintez edir, 2005-ci ilə mərkəz 45 kompaniya ilə bir fəaliyyət göstərmiş və toplamda onlara 93 milyon dollar maliyyə dəstəyi etmişdir.(35,s 112)

Böyük Britaniyada biznesə dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri arasında dövlətin ehtiyat maliyyə siyasəti vacib strategiyaya sahibdir. Dövlət xırda sahibkarlığa yardım üçün: təzə və işləyən firmalara tövsiyyə proqramı; maliyyə yardımını proqramı; xırda firmaların eksport işlərini stimullaşdıran proqram tərtib etmiş və təmin edir. Əlavə olaraq, dövlət xırda biznesə dəstək, onun çəkişmə bacarığını çoxaltmaq üçün “biznes təşəbbüsü” adı ilə bir çox proqramlar tərtib etmiş və təmin edir.

Böyük Britaniyada xırda bizneslə əlaqəli mütəxəssis hazırlığına əsasən xüsusi idarələr tərəfindən yerinə yetirilir. Ölkəmiz sözügedən şuraların dövlətin bütün ərazilərində, ən çoxda Uelsdə yaranmasını təmin edir. Əlavə olaraq, respublikadakı banklar hesabına xırda sahibkarlığa verilən borcların təminatına əsasən hökumət Proqramı tərtib edilmişdir.

Sahibkarlıq inkubator fikri ABŞ-da təşəkkül etsə də növbətini tərəqqisini Böyük Britaniyada təmin etdi. 1985-ci ildə Böyük Britaniyada 16 sahibkarlıq inkubator mövcud idisə, 1988-də onların sayı 37, 1991-də isə 171 olmuşdur. Belə ki, yüksək avadanlığa sahib xırda şirkətlərin amerikan- ingilis nümunəsi yarandı, amerikan-ingilis nümunəsinə görə xırda innovasiya təşkilatlarına elə sərbəst səlahiyyətli kəslər başçılıq etməlidilər ki, onlar bazarda təzə məlumatların, təzə avadanlıqların və təzə servislərin həyata keçirilməsində maraqlı kəslər olsunlar.

İnstut və başa təhsil sahələrinin sənaye ilə dostluqda ikitərəfli mişğuliyyətləri geniş elmi araşdırmalar istəyən təzə avadanlıqların, təzə malların ortaya çıxmasına nədən olmuşdur. Parkların intensive tərəqqisi hesabına Britaniya dövləti tərəfindən

instutlara ayrılan pulun miqdarı hər il aşağı salındı. Britaniyada bir sözlə, bütün instutlar hökumətə aiddir. Ölkənin hesabına maliyyə köməyinin zəifləməsi ali məktəbləri seçmə üsullar araşdırmağa məcbur etdi. Ali məktəblərin yüksək elmi imkanları xeyli əngəlləri yenməkdə onlara dəstək oldu. Vurğulamaq olar ki, yerli dövlət idarələri bölgənin sənaye şəraitində bu cür sahibkarlığın katalizator funksiyasını dəyərləndirərək onlara maliyyə köməyi edirdilər.

Texnoparklar elmi-texnoloji və sənaye sahibkarlığının davamlı inkişafını, yeni kiçik və orta müəssisələrin yaradılmasını, daxili və xarici rəqabətə davamlı elmi-intensiv məhsulların istehsalını və təminatını təmin edən iqtisadi mühit yaratmağa imkan verir.

Texnologiya parklarının yaradılmasına və inkişafına töhfə verən region elmi, sənaye və sosial infrastrukturun inkişafını, regiona yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsini, iqtisadiyyatın dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsini və bununla da yeni iş yerlərinin açılmasına imkan yaradır.

Müasir dövrdə sənaye müəssisələri bazasında texnoparklar yaradılır. Bu sahədə yaradılan texnoparklar Universitetlərin bazasında yaradılanlara nisbətən Rusiyada daha uğurla fəaliyyət göstərirlər. İri müəssisələrin yenidən qurulması nəticəsində bir sıra yeni kiçik və orta müəssisələr yaradılır ki, bunlar hüquqi şəxs olmaqla fəaliyyət göstərən müəssisələrə infrastruktur xidmətləri göstərir, onların malgöndərənləri və podratçıları kimi fəaliyyət göstərirlər. Bununla yanaşı onlar başqa müəssisələrə də mal göndərə bilirlər və xidmətlər göstərirlər. Məhz bunun nəticəsində dayanaqlı sənaye şəbəkəsi yaradılır. Bu sahədə maşınqayırma sənəsində daha uğurlu fəaliyyətə nail olmuşlar. Bunlara misal olaraq Volqa avtomobil zavodu, Kama maşınqayırma zavodu, Ural maşınqayırma zavodu bazasında yaradılan texnoparkları göstərmək olar. Ural maşınqayırma zavodunda texnoparkların inkişafı ilə ərazi şirkəti məşğul olur.

Keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Avropada ilk texnoparklar yaradılmışdır. Müasir dövrdə Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə, əsasən də Almaniyada, Fransada. İngiltərədə texnoparklar öz inkişaf və təkamül dövrünü yaşayırlar. Hazırda

bu texnoparkların inkişafı ilə bağlı aşağıdakı istiqamətlərə xüsusi diqqət yetirilir: ixtira və kəşflərin, intellektual mülkiyyətin hüquqi cəhətdən düzgün rəsmiləşdirilməsi; əsaslandırılmış və mükəmməl şəkildə hazırlanmış texnoloji və maliyyə planları və onların tətbiqi imkanları, nəticələri; innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün müasir tələblərə cavab verən maddi-texniki təminat, maliyyələşmə sistemi və onun mərhələlər üzrə bölgüsü.

Müasir Avropa texnoparkları geniş əraziyə, fəaliyyət sahələrinə, istehsal binalarına malikdir. Bu amil həmin ərazi və sahələrdə onlarla müxtəlif, qarşılıqlı əlaqədə olan kiçik və orta innovasiya yönümlü müəssisələrin, firmaların yerləşdirilməsi məqsədi güdür. Belə yanaşma Avropa texnoparklarını ABŞ texnoparklarından fərqləndirən əsas cəhətlərdən biridir. Məhz Avropa Birliyində fəaliyyət göstərən texnoparklar innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan, bu yönümlü məhsullar istehsal edən kiçik və orta müəssisələrin inkişafına güclü təkan verməklə, çox vaxt onların vahid məqsədlərə xidmət etməsini asanlaşdırır, burada- kollektiv əmək, fəaliyyət bölgüsünün daha mükəmməl və peşəkarcasına aparılmasına əlverişli şərait yaradır.

Fransada 1971-ci ildə istehsal məqsədlərinə yönəlmiş elmi-texniki yeniliklər zonası yaradılmışdır. Bu zonanın xarakterik xüsusiyyətlərinə: ərazinin genişliyi (280 akr), insanın əmək və əqli mülkiyyətinin inkişafı üçün istirahət mərkəzlərinin mövcudluğu, innovasiya yönümlü 275 firmanın fəaliyyət göstərməsi və belə firmaların, müəssisələrin yaradılmasını təmin edən təkmil məsləhət-konsaltinq strukturlarının olması, elmi-tədqiqat mərkəzləri, ali təhsil müəssisələri, istehsal sahələri ilə səmərəli əlaqənin təşkili, əmək bazarının inkişafı aiddir [27, s.62]. Fransada 1972-ci ildə ilk texnopark çoxda böyük olmayan Sofiya-Antipolis şəhərində yaradılmışdır. Onun elmi-tədqiqat və mədəni-maarif fəaliyyəti yalnız texnoparkın həddləri ilə məhdudlaşmamışdır. Eyni zamanda, müvafiq texnoparkın fəaliyyəti yeni və təkmil texnologiyalar istehsal edən xarici şirkətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlığa, iş birliyinə, təcrübə mübadiləsinə, müasir elmi-texniki və innovasiya yönümlü firmaların yaradılmasına, onlarla birgə əlaqənin təşkilinə, səmərəli investisiyaların

cəlbinə yönəlmişdir. Texnopark, həmçinin, ölkənin nüfuzlu və iri elm mərkəzləri, ali təhsil müəssisələri ilə də sıx əməkdaşlıq şəraitində öz işini qurur.

Fransa dövləti innovasiya fəaliyyətinin və milli sənayenin texnoloji strukturunun inkişafına fəal dəstək verir. Dövlət səviyyəsində belə birbaşa dəstək, təsir mexanizmi milli innovasiya sisteminin güclənməsinə, elmi-tədqiqat nailiyyətlərinin əhatə dairəsinin genişlənməsinə münbit zəmin yaradır. Belə ki, 1983-cü ildə yaradılan Milli Elmi-Tədqiqat Mərkəzində elmi-texniki və innovasiya tədqiqatlarının nəticələrinin praktiki baxımdan qiymətləndirilməsi və tətbiqi mexanizmi müəyyən edilmişdir. Müvafiq mərkəz əsaslı şəkildə elm-təhsil-istehsal sahələrini birləşdirən bir təşkilat kimi də öz fəaliyyəti ilə fərqlənir. Həmçinin, ölkədə innovasiya və elmi-texniki tədqiqatların stimullaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilərək, bu sahədə səmərəli tənzimləmə mexanizmi yaradılmışdır. Müvafiq tədbirlərə elmi-texniki nailiyyətlərin, innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsini, bu sahənin inkişafına əməli təsir edəcək məqsədli maddi texniki yardımın göstərilməsini, maliyyə-kredit, vergi, gömrük sistemində stimullaşdırıcı mexanizmin formalaşdırılması və s. nümunə göstərmək olar. Fransada alimlərlə, intellektual qabiliyyətli insanlarla istehsal müəssisələri, firma və şirkətlər arasında yaradılan səmərəli və qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin gücləndirilməsinə də dövlət səviyyəsində zəruri dəstək verilir. Bu məqsədlə, innovasiyaya və elmi-texniki tədqiqatlara meyilli müəssisələrdə, firmalarda elmi laboratoriyaların yaradılması, onlara alimlərin, elmi işçilərin və intellektual qabiliyyətli insanların cəlb olunması, bu istiqamətdəki fəaliyyətə dəstəyin müəssisə və dövlət səviyyəsində göstərilməsi öz əməli nəticələrini verməkdədir. Qeyd edilən müəssisə və firmalarda elmi və innovasiya tədqiqatlarının maliyyələşdirilməsində daha stimullaşdırıcı mexanizmlərdən istifadə olunur. Bura əlverişli formada müəssisə və büdcə vəsaitlərinin, investisiyaların cəlbi, vergi mexanizmində və bank kreditlərindən istifadədə stimullaşdırıcı şərtlərin mövcudluğu, fəaliyyətlə bağlı risklərin dövlət səviyyəsində sığortalanma mexanizminin yaradılması və s. daxildir.

Belçikada ilk innovasiya mərkəzi kimi elmi-texniki parkın əsası 1971 -ci ildə Leven-la-Nev şəhəri yaxınlığında qoyulmuşdur. Elmi-texniki park aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərinə görə səciyyəlidir: ərazisinin kifayət qədər böyüklüyü (231 ha), təsir dairəsinə görə ölkənin dörd regionunu əhatə etməsi, sənaye innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün yeni şəhərcik formasında təşkili (iri və qabaqcıl universiteti, hər cür şəraiti olan yaşayış və istirahət sahəsi, kommersiya və sosial-mədəni mərkəzi, innovasiya məhsulu, yüksək texnologiyalar istehsalını təmin edən şirkətlərin mövcudluğu və s.) (27,s.73).

İngiltərədə elm və innovasiya yönümlü ilk tədqiqat parkı Xeriot-Uttos şəhərində, 1966-cı ildə yaradılmışdır. Burada ilk vaxtlar yalnız elmi-texniki və innovasiya tədqiqatlarının aparılmasına icazə verilmiş, tədqiqatların nəticəsi əsasında kütləvi istehsalla məşğul olunmamışdır (36,s,117). Parkın əsas fəaliyyətinə, həmçinin, kommersiya fəaliyyətinin inkişaf proqramlarının (elmi və innovasiya yönümlü) hazırlanması, malik olunan ərazilərin müvafiq məqsədlər nəzərə alınmaqla icarəyə verilməsi (kiçik və orta innovasiya, məsləhət-konsaltinq firmalarına, təhsil-tədris müəssisələrinə və s.), müəssisə və firmalara innovasiya yönümlü xidmətlərin göstərilməsi şamil edilmişdir.

Ölkədə 1970-ci ildə Kembric Texnoparkı yaradılmışdır. Elm və innovasiya tədqiqatları, fəaliyyəti ilə məşğul olan bu park özündə müvafiq yönümlü firma və müəssisələri, beynəlxalq səviyyəli Kembric Universitetini, iri ərazini, hər cür istirahət və yaşayış ərazisi olan binaları, gözəl landşafta və mənzərəyə malik olan qoruğu birləşdirir. Parkda təkmil və ekoloji cəhətdən təmiz istehsal sahəsi, müxtəlif yönümlü elmi-innovasiya tədqiqatları aparmaq üçün güclü maddi-texniki bazaya malik laboratoriyalar fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, burada yüksək texnologiyalarla silahlanmış və innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan 65 müəssisə vardır ki, həmin müəssisələrdə yüksək ixtisaslı, peşəkar alimlər, elmi işçilər, mütəxəssislər çalışırlar. Parkın fəaliyyəti Universitetlə sıx şəkildə bağlıdır. Bu amil universitetdə fəaliyyət göstərən müəllim-

lərin, alimlərin, tələbə və magistrlərin elmi və praktik bilik və təcrübəsinin artırılmasına əsaslı şəkildə müsbət təsir göstərməklə, onların parkda çalışmasına, aparılan tədqiqatlarda fəal iştirak etməsinə əlverişli şərait yaradır.

İngiltərədə elmin və innovasiya fəaliyyətinin inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri 1990-cı illərin əvvəllərində yüksək texnoloji qurğulara, maddi-texniki bazaya malik sənaye şirkətlərinin, iri və nüfuzlu universitetlərin, elmi təşkilatların konsorsium, klub formasında birləşməsi və bunun əsasında birgə, məqsədli fəaliyyətin müəyyənləşdirilməsidir. Məhz belə təcrübənin müsbət nəticəsi nəzərə alınaraq, Ticarət və Sənaye Nazirliyi ölkədə bu yönümlü 100-ə qədər konsorsiumun, klubun yaradılmasına dəstək verərək, onların fəaliyyətinin səmərəli tənzimləmə mexanizminin təşəkkülünə nail olmuşdur (vergi, maliyyə-kredit, standartlaşdırma, məsləhət-konsaltinq xidmətləri və s.).

İngiltərədə yeni texnologiyaların, məhsulların istehsalında, onların istifadəyə verilməsində, satışında texniki brokerlər xüsusi rol oynayırlar. Həmçinin, ölkədə bu yönümlü firmalar da fəaliyyət göstərir. Texniki brokerlər alıcı ilə satıcı arasında yalnız alqı-satqı prosesini təmin etmir, həm də bazarda tələbatın artdığı texnologiyaların, innovasiya məhsullarının növünü, maliyyə-texniki xarakteristikasını tədqiq edir, müvafiq məhsulların ekspertizasını, müqayisəli təhlilini həyata keçirməklə, bir növ ilkin sifarişçi qismində də çıxış edirlər. Ölkədə bu sahədə daha nüfuzlu və iri broker təşkilatı kimi, 1981-ci ildə yaradılan “Britaniya texnoloji qrupu”nun fəaliyyəti çoxşaxəliliyi ilə fərqlənir.

Son dövrdə İngiltərədə elmi-texniki və innovasiya tədqiqatlarına, fəaliyyətinə dəstək verilməsi üzrə tədbirlərlə yanaşı, bu sahələrin qarşılıqlı əlaqəsini, koordinasiyasını təmin edən strukturlar da yaradılmışdır. Onların əsas məqsədi - tədqiqatların, fəaliyyətin dövlət səviyyəsində tənzimləmə mexanizminin daha mükəmməl formada təşkili, ölkə maraqlarını gözləməklə, stimullaşdırma səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, strateji inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Bütün bu amillər nəzərə alınmaqla, ölkədə “innovasiya

yönümlü ali təhsil Fondu” və “Şotlandiyada biliklərin inkişafı üzrə Qrant” təşkilatı yaradılmışdır. .

Almaniyada innovasiya fəaliyyətinin və innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasının əsaslı şəkildə daha geniş vüsətalma dövrü 1980-ci ildən başlamışdır. Belə ki, 1983-cü ildə “Berlin innovasiya mərkəzi” (BİS) yaradılmışdır. Ölkədə 2000-ci üdən etibarən bu mərkəzin tərkibində 350 innovasiya və elmi-tədqiqat mərkəzi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır ki, onlar da 10000 qabaqcıl və aparıcı şirkətlərə, firmalara innovasiya və elmi yönümlü xidmətlər göstərirlər, müvafiq qurumların, subyektlərin sifarişləri əsasında məqsədli tədqiqatlar aparırlar. Qeyd edilən mərkəzdə 69000-ə yaxın yüksək ixtisaslı, peşəkar kadrlar, tədqiqatçı alimlər çalışırlar. Mərkəz ölkədaxili və xarici nüfuzlu elmi-innovasiya təşkilatları ilə sıx əlaqə saxlamaqla, birgə tədqiqatlar da aparır.

Almaniyada innovasiya mərkəzləri regional iqtisadiyyatın inkişafında əsas aparıcı qüvvə kimi çıxış edirlər. Ölkədə innovasiya mərkəzləri, tədqiqat büroları ilə şirkətlər, firmalar arasındakı qarşılıqlı əlaqə funksiyasını ictimai, elmi təşkilatlar, tədqiqat assosiasiyaları yerinə yetirir. Belə ki, bu sahədə “Fraunofer cəmiyyəti” xüsusi nüfuza malik, ixtisaslaşmış təşkilat kimi tanmır. Cəmiyyət ölkədə fəaliyyət göstərən məşhur innovasiya və elmi-tədqiqat yönümlü 45 mərkəzin, təşkilatın maraqlarını daxildə və xaricdə təmsil edir. Cəmiyyətin əsas vəzifələrindən biri də innovasiya və yeni məhsulların, texnologiyaların sənaye müəssisələrində, İqtisadiyyat sahələrində tətbiqini təmin etmək, innovasiya yönümlü kiçik və orta müəssisələrin, vençur firmaların yaradılmasına potensial imkanlar daxilində yardım göstərmək, innovasiya, elmi-texniki tədqiqatlar sahəsində hüquqi bazanın, tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsində, onların layihələrinin hazırlanmasında yaxından iştirak etməkdir.

Almaniyada innovasiya və elmi-texniki fəaliyyətin tənzimlənməsində, onun hüquqi-normativ bazasının inkişafında, bu fəaliyyətin infrastruktur sisteminin təşkilində, stimullaşdırıcı mexanizminin təmin edilməsində Federal hökumətlə yerli

hökumət sıx təmasda çalışır. Həmçinin, universitetlərin elmi- texniki, təhsil-tədris bazasının genişlənməsinə şərait yaratmaqla, onların innovasiya, elmi tədqiqatlar aparmasına yardım göstərməklə dövlət bir növ elm, innovasiya-universitet-özəl sektor arasında səmərəli əlaqənin qurulmasını, onların birgə fəaliyyəti üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsini daha geniş müstəvidə təmin edir. Almaniyanın əksər özəl firma və şirkətləri də bu sahədə öz ciddi fəaliyyətləri ilə seçilir.

Yaponiyada mövcud texnoloji sistemin təkmilləşdirilməsi və innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi ilə bağlı 1998 və 2004-cü ildə qəbul edilən (bir növ daha da təkmilləşdirilən) elmi-tədqiqat və innovasiya qanunlarından sonra ciddi uğurlar əldə edilmiş, ölkə elmi və innovasiya tədqiqatlarının inkişafı, onların praktiki tətbiqi sahəsində uğurlarına görə dünyada əsas liderlərdən birinə, çevrilmişdir . Müvafiq qanunlar müasir texnologiyaların yaradılmasına, yeni və təkmil rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalına elm ocaqlarının, universitetlərin daha səmərəli və əlverişli şəkildə cəlb olunmasını təmin etməklə, ayrılan xüsusi ərazilərdə (bir növ texnoparklarda) elm ocaqlarının və müəssisələrin tədqiqat, idarəetmə, istehsal sahəsindəki birgə fəaliyyətinin nəzəri və praktiki istiqamətlərini və koordinasiyasını formalaşdırmışdır. Belə yanaşma yüksək ixtisaslı, intellektual qabiliyyətli mütəxəssislərin, alimlərin, tələbələrin və işçi heyətinin birgə elmi və innovasiya yönümlü fəaliyyətinin artırılmasına, bazann bir mərkəzdən təhlil edilib qiymətləndirilməsinə, tələb və təklifin proqnozlaşdırılmasına, istehsal olunan texnologiyaların, innovasiya məhsullarının keyfiyyətlik və faydalılıq amilinin daim diqqət mərkəzində saxlanılmasına səbəb olmuşdur [36,s.43]. Həmçinin, ölkə vətəndaşlarının məşğulluq probleminin təmin olunmasında, işlək qabiliyyətli insanların yeni biliklərə, peşələrə yiyələnməsində də bu sistemin rolu əvəzsizdir. İnnovasiya qurumlarının maliyyələşməsində ilkin vaxtlar dövlət əsas donör kimi çıxış edirdisə, artıq sonradan bu problemin həllinə onlar özləri nail olmaqdadırlar. Yaponiyada belə qurumlar, texnoparklar bir növ “vahid ailə” prinsipi ilə təşkil olunmuşdur. Belə ki, burada çalışan insanların yaşayışı, təhsili, maddi və mənəvi təminatı, istirahəti əsasən həmin qurumların, texnoparkların daxilində təşkil edilir.

Yaponiyada innovasiya fəaliyyətinin və infrastrukturunun inkişafında dünyada “beyin, bilik şəhəri” kimi tanınan Çukubanın xüsusi rolu əvəzsizdir. Çukubada 11500 nəfər yüksək ixtisaslı, intellektual qabiliyyətli mütəxəssis və alimin çalışdığı 50 dövlət tədqiqat institutu, 2 universitet, 30 aparıcı elmi- tədqiqat laboratoriyası (Yaponiyada onların sayı 98-dir) fəaliyyət göstərir . Bu şəhər həm də fundamental tədqiqatlar mərkəzi kimi tanınır. (Yaponiyada innovasiya, elmi-tədqiqat fəaliyyəti, ilə ayrılıqda məşğul olan peşəkar ibarət olmaqla, öz məqsədyönlü fəaliyyəti ilə nəzərə-çarpır. Həmin firmaların da dövlət orqanları, universitetlər, digər iri istehsal və xidmət müəssisələri ilə təması güclüdür.

Ölkədə elmi-tədqiqat işlərinin, innovasiya fəaliyyətinin hansı təşkilat və müəssisə tərəfindən yerinə yetirilməsindən asılı olmayaraq, onların fəaliyyətinin inkişafı üçün təkmil hüquqi baza, səmərəli tənzimləmə mexanizmi (dövlət və özəl mənbələr hesabına), inkişaf etmiş infrastruktur sistemi yaradılmışdır. Son dövrdə Yaponiya dövlətinin elmi-texniki və innovasiya tədqiqatlarına sərf etdiyi məsrəflərin həcmi ölkə ÜDM-inin 4%-inə çatmışdır (36,s.58). Elmi-texniki tərəqqinin və innovasiya fəaliyyətinin inkişafı ölkənin sosial-iqtisadi siyasətində əsas aparıcı qüvvəyə çevrilmişdir.

Beynəlxalq təcrübədə elmi-texniki tərəqqinin və innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində vençur vəsaitləri, investisiyaları mühüm mövqeyə malikdir. Müvafiq maliyyələşməni kiçik və orla həcmli vençur firmaları həyata keçirir, onların kapitalı, maliyyə mənbəyi müxtəlif istiqamətlər üzrə formalaşır (dövlət, dövlət təminatı ilə bank kreditləri, iri şirkətlərin, texnoparkların, universitetlərin maliyyə mənbələri və s.). Dövlət vençur firmaların məqsədli fəaliyyətini stimullaşdırmaqla, cəlb etdikləri vəsaitlərin səmərəli istifadəsi üzrə tənzimləmə mexanizmini təşkil edir.

II FƏSİL

MAŞINQAYIRMA KOMPLEKSLİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIĞININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1 Azərbaycan maşınqayırma kompleksində innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi

Bazar münasibətlərinin hazırki səviyyəsi iqtisadi və başqa islahatların dərinləşdirilməsi, maddi istehsal sahələrində, həmçinin sənayedə innovasiyalı fəaliyyət imkanlarının genişləndirilməsini tələb edir.

Sənaye sahəsinin innovasiya potensialı dedikdə, bazarın müəyyən segmentində rəqabət mövqeyini müdafiə etmək və gücləndirmək üçün öz məmulat və servislərinin vacib təzələnmə dərəcəsini həyata keçirmək bacarığı nəzərdə tutulur. İnnovasiya potensialının reallaşdırılması, haqqında danışılan yenilənmə prosesinin elə həddində olmalıdır ki, sənaye istehsalının ahəngdarlığı onun dayanıqlığına neqativ təsir etməsin. Həmin hədd isə innovasiyaların idarə edilməsi sisteminin xarakteristikaları, o cümlədən əlverişliliyin məqbul həddi ilə əsaslanır.

İnnovasiya fəaliyyətinin müasir tələblər baxımından təşkili və inkişafı üçün ölkədə mövcud və perspektiv innovasiya potensialını müəyyən edib, qiymətləndirmək vacib amillərdən biridir. Xüsusilə, innovasiya potensialı çoxnövlülüyü ilə fərqləndiyi üçün onu məqsədli təyinat üzrə sistemləşdirmək məsələsinə diqqət artırılmalıdır. İnnovasiya potensialı kimi xammal-material resursları, yüksək ixtisaslı və peşəkar kadr-mütəxəssis heyəti, texniki-texnoloji vasitələrin inkişafı, elmi-texniki yönümlü tədqiqatların aparılma səviyyəsi və onların nəticəsi, maddi-texniki bazanın durumu, yeni növ məhsul istehsalını təmin edəcək istehsal sahələrinin imkanları, maliyyə təminatı, təşkilati-idarəetmə sisteminin təşkili vəziyyəti, intellektual mülkiyyət, onun qeydiyyatı və s. nəzərə alınmalıdır. Ölkədə belə vacib istiqamətlər üzrə vahid informasiya bankının yaradılması problemi həll edilməlidir. Məhz bu yönümlü informasiyaların təhlili innovasiya fəaliyyətinin ümum ölkə səviyyəsində

tədqiqinə və müvafiq sahənin inkişaf strategiyasının, istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə öz müsbət təsirini göstərə bilər.

Maşınqayırma komplekslərinin innovativ inkişafının təmin edilməsi innovasiya potensialı və onunla bağlı əsaslandırılmış informasiya bazası ilə əməli şəkildə əlaqələndirilməlidir. Belə yanaşma hansı növ yeni məhsula, xidmətə ehtiyacın olmasını təyin etməyə, müvafiq məhsulun (xidmətin) istehsalının bazar qiymətləndirilməsini aparmağa, bu sahədə aparılacaq elmi-texniki və innovasiya tədqiqatlarının nəticələrini bazarın tələbləri ilə əlaqələndirməyə geniş imkanlar yarada bilər. Belə tədbirlərin həyata keçirilməsində dövlətin, təsərrüfat subyektlərinin, elmi-tədqiqat institutlarının, ali təhsil müəssisələrinin və malyyə-konsaltinq təşkilatlarının birgə fəaliyyəti daha çox səmərə verə bilər. Dünya ölkələrinin təcrübəsindən məlum olur ki, sənaye sahələrinin o cümlədən maşınqayırma sənayesinin innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi üçün əsasən aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

- təhsil və texnologiyanın tərəqqisinə servis edən insan resursları, iş fəaliyyətinin texniki səviyyə əlaməti üzrə strukturu, yüksək texniki sənaye emalında çalışanların sayı və tərkibi;

- elmi tədqiqat və işləmələrə, pulunun dəyəri;

- elmi tədqiqat və işləmələrin, innovasiya və modernləşmənin maddi-texniki təminatı, əsas vəsaitlərin həcmi və strukturu;

- sənayedə elmi-texniki işlərin idarə edilməsi sisteminin, həmçinin idarə edən amilin əlamətləri aid edilməlidir.

İnnovasiya potensialının təşkil edən komponentlər qismində kadr, maddi və maliyyə, institusional və informasiya vəsaitinin hazırkı durumu və nəzərdə tutulan hədəfləri və inkişaf meyillərini xarakterizə edən göstəricilər fərqləndirilir.

Müasir şəraitdə sənayenin innovasiya potensialı, innovasiyalı fəaliyyətin maliyyə təminatı səviyyəsindən, innovasiyalara, o cümlədən texnoloji innovasiyalara ayrılan vəsaitlərin miqdarı və onlardan istifadənin vəziyyətindən asılıdır.

Mədəncixarma və emal sənayesində məhsul innovasiyalarına məsrəflərin 2011-2016-cı illər üzrə dinamikasında fərqli meyillər müşahidə olunmuşdur. Ümumilikdə

sənayedə məhsul innovasiyalarının tiplərinə görə texnoloji innovasiyalara məsrəflər 88,8%, emal sənayesi üzrə müvafiq göstəricidə isə 39,4 % azalma baş vermişdir.

Sənayedə texniki innovasiyalara ödənilən borcların dinamikasını təhlil etdikdə aydın olur ki, 2013-2014-cü illər ərzində sözügedən borcların dəyəri 39,8 mln. manat olmuşdur ki, nəticədə bu 2015-2016-cı illərlə müqayisədə 1,8 dəfə artıqdır (cədvəl 2.1). Göründüyü kimi 2015-2016-cı illər ərzində texniki innovasiyalara ödənilən borcların dəyəri azalsa da, 2017-ci ildə nəzərə çarpacaq dərəcədə artım olmuşdur. Təyin edilmişdir ki, 2013-2017-ci illərdə sənayedə texniki innovasiyalara çəkilən xərclərin kompleks dəyərində məhsul innovasiyalarının dəyəri 83,2% (70,3 milyon man) təşkil etmişdir.

İnnovasiyaların tiplərinə görə maşınqayırma sənayesində texniki innovasiyalara ödənilən borclar, min manat

Cədvəl 2.1

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bütün sənaye	53 273	8 021	8 139	31589	9 326	13877	21534
məhsul innovasiyaları	53 272	7 245	7 952	30904	5975	11899	13510
proses innovasiyaları	0.8	775,4	187,3	684,	3351	1978	8024
Mədəncixarma	43 892	592,3	4,8	692,9	778,4	8197	4133
məhsul innovasiyaları	43 892	592,3	4.8	692,9	778,4	8052	3987
proses innovasiyaları	-	-	-	-	-	144,5	145,6
Maşınqayırma sənayesi	8 573	7 428	8 128	29319	8 083	4066	17384
məhsul innovasiyaları	8 572	6 652	7 941	28634	5196	3847	9523
proses innovasiyaları	0.8	775,4	187,3	684,6	2887	219,3	7861

Mənbə: Azərbaycanın sənayesi Statistik məcmuə Bakı, 2017, s. 92

Əlavə olaraq, analiz edilən zaman texniki innovasiyalara ödənilən borcların 83 %-i şirkətin öz pulu, 10,9%-i dövlət ehtiyat maliyyəsi hesabına maliyyələşdirilmişdir (cədvəl 2.2). Maraqlı məqam odur ki, dövlət ehtiyat maliyyəsi tərəfindən maliyyələşdirilən texniki innovasiyalar ancaq istehsal sənayesinə əsasən təmin edilmişdir.

**Maşınqayırma sənayesi maliyyə bazası üzrə texniki innovasiyalara
ödənİLən borclar, min manat**

Cədvəl 2.2

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bütün sənaye	53 273	8020	8 139	31 589	9326	13877	21534
Müəssisələrin öz vəsaiti	4 060	5890	3584	22996	9174	12377	21133
Dövlət büdcəsi	43 026	9,4	-	8593	-	551,2	-
Büdcədən kənar fondların vəsaiti	1 619	-	-	-	-	-	-
Sair	4 569	2120	4 555	-	151,8	949,1	400,6
Emal sənayesi	43 892	5923	43	692,9	778,4	8197	4133
Müəssisələrin öz vəsaiti	866.6	592,3	4,8	692,9	778,4	8197	4133
Dövlət büdcəsi	43 025	-	-	-	-	-	-
Büdcədən kənar fondların vəsaiti	-	-	-	-	-	-	-
Sair	-	-	-	-	-	-	-
Maşınqayırma sənayesi	8 573	7428	8128	29319	8 083	4066	17384
Müəssisələrin öz vəsaiti	2 384	5298	3 573	20726	7931	2566	16983
Dövlət büdcəsi	0.2	-	-	8593	-	551,2	-
Büdcədən kənar fondların vəsaiti	1 619	-	-	-	-	-	-
Sair	4 569	2120	4555	-	151,8	949,1	400,6

Mənbə; Azərbaycanın sənayesi. Statistik məcmuə Bakı, 2017, s. 94

Ölkə sənayesində məhsul innovasiyalarına nisbətən proses innovasiyalarına daha çox vəsait sərf olunmuşdur. Ümumilikdə ölkə sənayesində proses innovasiyalarının tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara məsrəflər 2010-2016-cı illər ərzində yüksələn tempə artmış, həmin artım əsasən emal sənayesi hesabına baş vermişdir. Emal sənayesi istisna olmaqla, digər sahələrdə həmin məsrəflər innovasiya fəallığına müasir tələblər baxımından, əsasən qənaətbəxş olmamışdır.

İnnovasiyanın tiplərinə görə respublikanın sənaye komplekslərində texnoloji innovasiyalara qiymət verərkən aydın olur ki, bütünlükdə 2006-2016-cı illərdə həmin prosesə çəkilən xərc bütün sənayedə 22,1%, o cümlədən proses innovasiyasına çəkilən xərc 3,6 dəfə artmış, məhsul innovasiyaya çəkilən xərc isə təxminən 3,9 dəfə artmışdır. Lakin 2006-2016-cı illərdə sənayedə hər iki innovasiya tipinə görə xərclər əvvəlki illə müqayisədə xeyli azalmışdır.

Tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin quruluşuna qiymət verərkən aydın olur ki, 2016-cı il üzrə sənaye üzrə texnoloji innovasiyaya yönəldilən 31,6 mln. manat vəsaitin 3,3 mln. manatı və ya 10,4%-i yeni məhsulların, proseslərin, xidmətlərin tətbiqinə və işlənməsinə, 25,2 mln. manatı və ya 79,7%-i texniki innovasiyalar ilə bağlı maşın və təchizatların əldə edilməsinə, 0,6 mln. manatı və ya 1,9%-i proqram vəsaitlərinin alınmasına, 40 min manatı isə layihələndirmə işlərinə sərf edilmişdir. 2011-ci ildə emal sənayesinə yönəldilmiş 29,3 mln. manat vəsaitin 23,5 mln. manatı texniki innovasiyalarla bağlı maşın və təchizatların əldə edilməsinə, 3,3 mln. manatı isə təzə malların, servislərin, təzə proseslərin tətbiq edilməsi və istifadəsinə yönəldilmişdir. Təhlil dövründə maşın və avadanlıqlar istehsalı üzrə texnoloji innovasiyaya yönəldilən 331 min manat bütün vəsaitin yalnız 20,5 min manatı yeni məhsulların, proseslərin tətbiqinə və işlənməsinə, 209 min manat texniki innovasiyalarla bağlı maşın və avadanlıqların alınmasına, 30,5 min manat təzə malların buraxılışı üçün istehsal proyektləşdirilməsi, başqa emala hazırlıq və yaxud onların emalına əsasən təzə servislərin və metodların tətbiqinə, 70,5 min manat isə texnoloji innovasiyaya sərf edilmişdir.

Maliyyə bazasına əsasən texniki innovasiyalara ödənilən borcların məbləğini qiymətləndirərkən aydın olur ki, vəsaitlərin intensivliyi əsasən 2009-cu ildən müşahidə edilir. Lakin həmin məqsəd üçün ən çox vəsait 2010-cu ildə olmuşdur.

Bütün sənayeyə görə texniki innovasiyalara ödənilən borclar 2008-2016-cı illərdə 169,1 mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 18,4% 2011-ci ildə qoyulmuşdur. 2015-ci ildə bütün sənayeyə görə texniki innovasiyalara ödənilən borcların 72,8%-i komplekslərin öz hesabına, 27,2%-i dövlət büdcəsi, sair fondlar hesabına isə heç bir vəsait ödənilmişdir. 2009-2016-cı illər ərzində isə bu məqsədlə heç bir xarici investisiya qoyulmamışdır. 2008-2011-ci illər ərzində həm məhsul, həm də proses innovasiyalarına vəsait qoyuluşu ilbəl artmış və 2016-cı ildə ən yüksək olmuşdur. 2016-cı ildə qoyulan vəsaitin 97,8%-i məhsul innovasiyasına, 2,2%-i isə proses innovasiyasına ayrılmışdır.

Emal sənayesində 2008-2016-ci illərdə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin cəmi 108,5 mln. manat olmuşdur ki, bunun da 56,7%-i komplekslərin öz vəsaiti hesabına, 10,3%-i büdcədən kənar fondlar hesabına yatırılmışdır. 2003-cü ildə emal sənayesində texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin 3,1 min. manatı xarici investisiyalar hesabına olmuşdusa da, 2009-2016-ci illər üzrə isə heç bir xarici vəsait qoyulmamışdır.

Maşınqayırma sənayesinin innovasiya potensialının inkişafı və ondan istifadəsi səviyyəsi innovasiya infrastrukturunun inkişafı səviyyəsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Mükəmməl innovasiya infrastrukturunu şəbəkəsinin mövcudluğu sənayenin bu və ya digər sahəsində innovasiya fəallığının təmin olunmasının mühüm şərtlərindəndir. Aydın ki, yer üzünün təkmilləşmiş dövlətlərində innovasiya daxili quruluşunun tərəqqisində, elmi-texniki dəyişikliklərin təsərrüfata tətbiq edilməsində parklar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Texnoparklar deyən zaman, elmi-emal bölgə kompleksi nəzərdə tutulur. Texnoparkların ərsəyə gətirilməsində qayə aşağıdakılardır:

- Elmi –texnoloji inkişafın intensivləşməsi;
- Elm və emal yerdəyişməsinin həyata keçirilməsi;
- Dövlətin iqtisadi və texniki mənbəyinin tərəqqisi.
- Sənaye ərazilərinin texniki müasirləşməsi;
- Təzə ofislərin fəaliyyət göstərməsi;
- Elmi informasiyanın innovasiya məmulatı forması əldə etməsi.

Bütün parkların 40 faiz bütövlükdə dövlət hesabına pul ilə təmin edilir.

Təkcə şəxsi investisiyalar tərəfindən açılan elmi parklar 12 faiz olur. Parkların 23 faizi ayrı-ayrı qaynaqdan pul ilə təmin olunur, 27 faizi isə pul ilə təmin edilmə qaynaqlarını gizli tutur (11,s 15-23). Texnoparkların tərəqqisi məqsədilə dövlət rəhbərliyi vacibdir, ancaq maliyyə sərvətlərinin müəyyən miqdarda olduğunu düşünərək, əhəmiyyətli proyektlərin ayırd edilməsində ehtiyatlı olmaq lazımdır.

Texnoparkların ərsəyə gətirilməsində qayə - yüksək avadanlıqlarla bağlı olan elmi və texniki tətbiqləri təmin etməkdir. Texnoparkların gördüyü işlər “mürəkkəb quruluş” adlanan şəkildə təmin olunur. Sözügedən quruluşlarda işləyən

əməksevərlərə - filosoflar, peşəkarlar, projəkləri hazırlayanlar hesabına ələ servislər edilir ki, onlar intensiv şəkildə öz projəklərini həyata keçirə bilsinlər (14,s 108).

Azərbaycanda ilk belə park Sumqayıt Texnologiyalar Parkı olmuşdur. Sumqayıt Texnologiyalar Parkı postsovet məkanında analoqu olmayan müasir istehsal kompleksidir. Kompleksin yaradılması “AR bölgələrinin istehsal və qeyri-istehsal tərəqqisi Dövlət Proqramına (2005-2009-cü illər) ” uyğun olaraq həyata keçirilən və respublikada maşınqayırma sənayesinin inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malik olan bir layihədir.

Kompleksin birinci mərhələsi 2009-cu ilin sonlarında ölkəmizin başçısı İlham Əliyev tərəfindən işə salınmışdır. Bu maşınqayırma kompleksinin istifadə edilməsi dövlətimizdə elektroenergetikanın tərəqqisinə, onun hazırkı imkanlarının daha da möhkəmləndirilməsinə, buradakı müəssələrin yenidən qurulmasına və modernləşdirilməsinə yol verir. Bu möhtəşəm istehsal kompleksinin işə düşməsi ilə respublikamızın ənənəvi və alternativ energetika qurğuları yerli texnoloji avadanlıq və məhsullarla təchiz olunmağa başlamışdır.

Sumqayıt Texnologiyalar Parkında tətbiq olunan bəzi texnologiyalar nəinki Azərbaycan, eyni zamanda bütün region üçün yenilik hesab edilir və istehsal olunan bir çox məhsulların regionda analoqu yoxdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bəzi alternativ enerji qurğuları və kabellər MDB ölkələrində istehsal edilmir.

2012-ci ildə Sumqayıt Texnologiyalar Parkında ağıq maşınqayırma və dəqiq emal mərkəzi zavodları işə salınmış, eyni zamanda kabel zavodunun tikintisinin 3-cü mərhələsi çərçivəsində MDB və Yaxın Şərqdə yeganə olan yüksək gərginlikli kabellərin izolyasiya xətlərinin quraşdırılması üçün ümumi uzunluğu 124,5 metr olan qüllənin tikintisi başa çatmışdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, sahənin innovasiya potensialının tərkib hissələrindən biri də bu sahədə fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat insitutlarıdır. Azərbaycanda maşınqayırma sənayesində belə insitutlar mövcuddur. Bunlardan “Azneftkimyamaş” ASC-nin tərkibində fəaliyyət göstərən 4 sahə institutu qeyd etmək olar:

1. Azərbaycan Elmi Araşdırma və Projekt Konstruktor Neft Maşınqayırma İnstitutu.

2. Azərbaycan Maşınqayırma Texnologiya İnstitutu. Azərbaycan Maşınqayırma Texnologiya İnstitutunun əsası 1961-ci ildə qoyulmuşdur. İnstitutun ərazisi 6.0 ha ibarətdir. Kompleksdə çalışan işləyənlərin sayı təqribən 70 nəfərdən ibarətdir. İnstitut öz fəaliyyət sahəsini texnoloji eyni zamanda qeyri-standart avadanlıqların layihəsində biruzə verir. İstehsal etdiyi məhsullar sırasına muftanı vurğulamaq olar. İnstitut neft-mədən texnoloji təchizatları, vasitələrin, əlavə hissələrinin işlənməsinin və bərpa edilməsi avadanlığının formalaşması, mütərəqqi texnoloji proseslərin tətbiq olunması, qeyri-normativ təchizatların proyektləşdirilməsi və emalı üçün elmi-araşdırma və projekt-avadanlıq işlərinin təmin edilməsinə dair frqlənmişdir.

3. “Neftmaş” Xüsusi Konstruktor Bürosu. Bu Büro 1967-ci ildə əsası qoyulmuşdur. İnstitut öz fəaliyyətini “AZİNMAŞ” projekt institutunda göstərir. İnstitutun fəaliyyət xarakteristikasına yeraltı neft təchizatlarının proyektləşdirilməsi, emal etdiyi məmulatlar isə pakrlər, klepanlar, dərinlik nasosları təmiri mexanizmi, fontan quyuları na dair xüsusi kompleksl hissələrin hazırlanmasını qeyd etmək olar. İnstitutda hazırda təxminən 25 nəfər çalışmaqdadır. İxrac məhsulları kimi pakrlər, klepanlar, neft-qaz quyuları üçün xüsusi alətləri, neft avadanlıqları hissələrini vurğulamaq olar. İxrac edilən ölkə nümunəsinə Rusiyanı qeyd etmək olar.

4.“Azərdövlətmaşlayihə” İnstitutu. “Azərdövlətmaşlayihə” İnstitutu 1969-cu ildə formalaşmışdı. İnstitut öz funksionallıq sahəsi maşınqayırma üzrə layihələrdir. İnstitutda təxminən 22 nəfər çalışmaqdadır. İnstitut layihə işləri ilə bağlı geniş xidmətləri göstərir."Azneftkimyamaş" ASC-nin daxilində olan sözügedən dörd elmi-araşdırma və projekt institutların informasiyaların analizindən aydındır ki, vaxtı ilə innovasiya imkanlarını güclü olmasına baxamayaraq hazırda “Azneftkimyamaş ASC-də innovasiya imkanının modern durumu innovasiya prosesini reallaşdırmağa şərait yaradır. Sadalanan universitetlərin fəaliyyətini qüvvətləndirmək üçün ilk əvvəl dəqiq

marketing tətqiqi aparılmalı və yeni bazarlar araşdırılmalı, onların fəaliyyətlərini bazarların tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməlidir.

2.2 Maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı istiqamətləri və müasir vəziyyəti

Maşınqayırma, ən çox özündə emal mexanizmlərinin istehsalını sintez edən sektorları təşkil edir. Axır zamanlarda kompleks sənayedə, o cümlədən onun maşınqayırma istiqamətində diqqət çəkən hadisələr nəzərə çarpmaqdadır.

Axır zamanlarda sözü gedən təmayül lap çox qüvvətlənmişdir, nəticədə elmi-texniki dəyişikliklərin çox qismi sırf bu sektorlarda istifadə edilir. Başqa yandan, mədəni sənayesinin hissəsinin aşağı səviyyədə olması ilə istehsal sahəsində kimya sənayelərinin funksiyası çoxalmışdır. Ciddi maşınqayırma sektorunu xarakterizə edən subyekt sözügedən istiqamətdə texniki diapazonun bütövlükdə təmsil edilməsidir.

Nəticədə, bugün mədəni sənayesinin kompleks sənayedə hissəsi aşağı səviyyəyə düşür, elmi-texnoloji dəyişikliklərin istifadə edilməsi hesabına ƏD zəncirində elmi məmulatların vəzifəsi çoxalır, təkmilləşmiş dövlətlərdə isə endogen relokasiya və məhz yüksək avadanlıqların emalı ilə əlaqəli ixtisaslaşma yönündə yeniliklər nəzərə çarpır.

Məlumdur ki, müasir şəraitdə sahənin və onu formalaşdıran müəssisələrin innovativ inkişaf istiqamətlərindən biri bu sahədə və ya müəssisələrdə mövcud olan istehsal əsas fondların təkmilləşdirilməsidir.

Sənaye müəssisələrində, o cümlədən maşınqayırma müəssisələrində sektorunda vacib sənaye - emal təsisatlarının hazırkı vəziyyətinin dinamikası cədvəl 2.3- də göstərilmişdir.

Azərbaycanın maşınqayırma müəssisələrində əsas istehsal fondlarının dinamikası

Cədvəl 2.3

	Göstəricilər	2007	2013	2014	2015	2016
Əsas sənaye — istehsal fondlarının mövcudluğu» ilin sonuna» milyon manat	Sənaye üzrə cəmi	7262	30699	34.789	37.165	41952
	O cümlədən: maşın və avadanlıqların istehsalı	262.4	197.4	232.7	262.5	396.0
Əsas sənaye - istehsal fondlarının yeniləşməsi (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərinə nisbətən, faizlə	Sənaye üzrə, cəmi	4.8	9.3	10.4	7.9	7.7
	O cümlədən: maşın və avadanlıqların istehsalı	1.5	3.2	19.3	18.7	3.2
Əsas sənaye - istehsal fondlarının sıradan çıxması (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərinə nisbətən, faizlə	Sənaye Üzrə, cəmi	1.4	0.6	0.5	0.8	0.5
	O cümlədən: maşın və avadanlıqların istehsalı	2.2	3.0	3.3	1.3	1.3
Əsas sənaye - istehsal fondlarının aşınması (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əsas sənaye-istehsal fondlarının ümumi dəyərinə nisbətən, faizlə	Sənaye üzrə, cəmi	56.1	34.3	32.9	34.0	38.3
	O cümlədən: maşın və avadanlıqların istehsalı	64.6	63.2	51.0	41.0	35.4
Fond verimi (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	Sənaye üzrə, cəmi	104.7	119.9	93.6	121.5	126.5
	O cümlədən: maşın və avadanlıqların istehsalı	136.3	123.0	81.2	193.4	79.7
Fondla silahlanma (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	Sənaye üzrə, cəmi	100.4	106.9	122.4	98.9	111.3
	O cümlədən: maşın və avadanlıqların istehsalı	103.4	107.0	156.2	106.9	130.9

Cədvəldən görüldüyü kimi, 2016-ci ildə əsas sənaye - istehsal fondlarının (ƏSİF) dəyərini 2007-ci ilin göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə 5,8 dəfəyə yaxın artdığını görürük. Bu artım maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə, 1,5 dəfə təşkil edir. Əgər ƏSİF-nin yeniləşmə səviyyəsini qiymətləndirsək, sənaye üzrə 2007-ci ildə ƏSİF-nin yeniləşmə səviyyəsi 4,8% olduğu halda, 2016-ci ildə bu səviyyə 7,7%-ə

çatmışdır. ƏSİF-nin yeniləşmə səviyyəsi maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə 2007-ci ildə 1,5%-dən, 2016-cı ildə 3,2%-ə çatmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi ƏSİF-nin yeniləşmə səviyyəsinin dinamikası onun sıradan çıxması göstəricilərində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, sənaye üzrə ƏSİF-nin sıradan çıxma səviyyəsi 2007-ci ildə 1,4% təşkil edirdisə, 2016-cı ildə bu səviyyə 0,5% düşmüşdür. ƏSİF-nin sıradan çıxma səviyyəsi maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə 2,2% olmuşdur.

Əgər bu qiymətləndirməni ƏSİF-nin aşınması üzrə həyata keçirsək, aydın olur ki, sənaye müəssisələrinə görə ƏSİF-nin aşınma həddi 2007-ci illə müqayisədə, 2016-cı ildə 68,3% olmuşdur, bir sözlə ƏSİF-nin aşınma həddi 31,7% azalmışdır. Bu aşınma səviyyəsinin azalması 2007-ci illə müqayisədə 2016-cı il üzrə maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə 54,9% olmuşdur. Bu göstəricilər öz təsirini sənaye müəssisələrində fondla silahlanma səviyyəsində göstərmişdir. Belə ki, sənaye müəssisələrinin fondla silahlanma səviyyəsi 2007-ci illə müqayisədə, 2016-cı ildə 10,9% artmışdır. Bu artım müqayisə olunan il üzrə maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə 27,5% olmuşdur.

Sənaye müəssisələrinin ƏSİF-nin mövcud vəziyyəti, onun yeniləşmə, aşınma və fondla silahlanma səviyyəsi öz təsirini fond verimi göstəricisində də göstərmişdir. Belə ki, sənaye müəssisələri üzrə fond veriminin səviyyəsi ümumilikdə 2010-cı illə müqayisədə 2016-cı ildə 1,8% artdığı halda, maşın və avadanlıqların istehsalı üzrə ƏSİF-nin aşınma və sıradan çıxma səviyyəsinin yüksəkliyi, yeniləşmə səviyyəsinin aşağı olması nəticəsində bu sahədə fond verimi göstəricisinin səviyyəsi azalmışdır.

Müasir dövrdə ölkənin maşınqayırma müəssisələrində istehsal əsas fondların müasir vəziyyəti bu müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Şübhəsiz ki, bu problemin həllində investisiya qoyuluşu mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından məlum olur ki, 2016-cı ildə tam formada ölkə sənayesində əsas kapitalla investisiya yatırımının toplamı 0,5 faizi maşınqayırma şirkətlərinə yönəldilmişdir.

Ölkə sənayesində əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının sahə quruluşu
(yekuna görə faizlə)

Cədvəl 2.4

	2005	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənaye	100	100	100	100	100	100
Mədəncixarma sənayesi	89.3	63,9	67,9	77.9	84.1	86.2
Xam neft və təbii qaz hasilatı	86.3	63,3	67,6	77.6	83.8	86.0
Metal filizlərinin hasilatı	-	-	-	0.0	-	-
Daş, qum, çınqıl, duz və digər mədəncixarma sənayesi məhsullarının hasilatı	0.03	0,6	0,3	0.3	0.3	0.2
Mədəncixarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi	2.96	-	-	-	-	-
Emal sənayesi	2.8	14,2	11,9	8.4	5.7	4.3
Neft məhsullarının istehsalı	0.64	0,5	0,4	0.4	0.2	0.9
Kimya sənayesi	0.14	0	0,1	0.0	0.1	0.2
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	0.04	0,6	0,7	0.2	0.3	0.2
Tikinti materiallarının istehsalı	0.23	0,4	0,6	0.7	0.4	0.3
Metallurgiya sənayesi	0.11	0,9	0,7	0.0	0.1	0.0
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	0.07	4,3	4,9	2.2	1.1	1.0
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	0.03	0	0	0.0	0.0	0.0
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	0.21	0,3	0,1	0.3	0.4	0.2
Maşın və avadanlıqların istehsalı	0.08	-	0	0.0	0.2	0.1
Avtomobil və qoşquların istehsalı	0.19	-	-	-	-	-
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	0.01	2,9	0,9	1.5	0.1	0.0
Mebellərin istehsalı	0.0	0,4	0,4	0.3	0.4	0.3
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	-	0,6	0,3	0.3	0.3	0.2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	7.2	9,4	6,5	5.5	3.3	3.7
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	0.7	12,5	13,7	8.2	6.9	5.8

İnnovasiya fəaliyyətinin inkişafında olan maliyyələşmə problemi öz ciddiliyi ilə qalmaqdadır. Xüsusilə, bu fəaliyyətin maliyyələşməsində daxili (müəssisə, təsərrüfat subyekti və s.) və xarici (dövlət, büdcə, xarici kredit və s.) mənbələr kifayət səviyyədə deyildir. Belə ki, bu mənbələr hesabına elm, innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşmə səviyyəsi hələlik ümumi büdcə xərclərinin xüsusi çəkisində 1%-dən də aşağıdır. Dövlət hesabına elm və innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşməsi ilə bağlı ayrılan vəsaitlərin tərkibində əmək haqqı, təşkilati və digər bu kimi xərclər üstünlük təşkil edir. Mühüm elm, innovasiya tədqiqatlarına, layihələrinə yönəldilən maliyyə resursları bir tərəfdən kifayət etmir, digər tərəfdən isə

bu sahələrin maliyyələşmə sistemi, müvafiq tədqiqatların, layihələrin seçim, qiymətləndirmə mexanizmi tam təkmil səviyyədə deyildir.

Ölkədə belə ciddi problemin həllində önəmli rol oynayacaq vençur təşkilatlarının yaradılması məsələsi yubanmaqdadır, həmçinin, vençur investisiyalarının cəlbi mexanizmi də formalaşmamışdır. Dünyada hökm sürən maliyyə-iqtisadi böhran xarici dövlətlərin, bankların, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının bu sahədəki fəaliyyətini son illərdə xeyli zəiflətməmişdir. Ölkədə elmi-texniki tərəqqinin, innovasiya fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi, bu sahənin problemlərini həll edəcək xüsusi fondların, büdcə-maliyyələşmə mexanizminin yaradılması xüsusilə zəruridir.

Edilmiş tədqiqatlar sənaye sektorlarında, həmçinin maşınqayırmada innovasiya prosedurunun idarə olunmasının aşağıdakı vasitələrə görə qurulmasını səmərəli edir:

- mənəvi, iqtisadi, sosial tərəqqisində elmi-texnoloji inkişaf ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır;

- azadlıq qazanma istiqamətində təhsil, texnologiya və emal idarə tərəqqi etdirilməsi;

- tətbiqi və fundamental araşdırma və tarazlıqlı tərəqqisi və innovasiya prosedurunun investisiya projelərinin təmin edilməsini təşviq tərəqqi ilə dövlət yardımı;

- elmi-texnoloji sahədə çəkişmə və biznesə köməklik edilməsi və antiinhisar işlərin görülməsinə əsasən hazırki projelərin inkişaf etdirilməsi;

- elmi və texnoloji iş sektorunda və biznesin və anti-inhisar işlərin görülməsinə əsasən hazırki projelərin inkişaf etdirilməsinə kömək;

- elmi-texnoloji məmulat bazarının tərəqqisi, elm və istehsal qüdrəti, təzə projelərin tərəqqisi balanslı tərəqqisi;

- qrup şəkilli və fərdi araşdırma elmi və texnoloji işlərinin həyata keçirilməsi

- ölkəmizin potensialından ən çox səviyyədə faydalansaq, yer üzündə elm və avadanlıq elmi-texnoloji inkişafı həyata keçirmək.

2.3 Azərbaycanın maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi tətbiqinin mövcud vəziyyəti

İqtisadi nöqteyi-nəzərdən tərəqqi etmiş dövlətlərin praktiki fəaliyyəti göstərir ki, qlobal çəkişmə mühitində iqtisadiyyatın güclü artımı emala təzə avadanlıq və tərtib etmələrin yüksək səviyyəsi ilə əsaslanır.

Təcrübələr göstərir ki, maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlığın müxtəlif formalarından istifadə edilir. İnnovasiya biznesi işgüzar işlərin vacib şəkillərindən biri hesab edilir və daimi iqtisadi yükslişin vacib subyekti olaraq özünü göstərməklə, təzə ideya və projelərin, texnika və avadanlığın istifadəsi ilə bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatına sahib olan dövlətlərin praktiki fəaliyyəti sübut edir ki, innovasiya biznesinin formalaşması və tərəqqisi çox mürəkkəb bir prosedura olduğundan bu fəaliyyətdə mütləq dövlət yardımı və rəhbərliyinə tələb yaranır. İnnovasiya biznesinin tərəqqisi üçün səmərəli mühitin ərsəyə gətirilməsi dövlət idarələrinin funksiyası hesab edilir. (3, s 16)

İqtisadi yüksəliş və tərəqqi subyekti kimi təzə avadanlıqların vəzifəsinin yaxşılaşdırılması mühitində innovasiya işlərinə təkan verilməsi əsas əhəmiyyətli məqsəd olmalıdır.

Axır zamanlar ölkəmizdə elmi-araşdırmalara və texniki tətbiq etmələrə xərclər keyfi aşağı düşmüşdür. Həmin an elmi-araşdırmalara və tətbiq etmələrə hazırkı dövlət ödənişləri kommersiya baxımdan əhəmiyyətli tətbiqi araşdırmaların zərərinə olaraq hazırkı elmi-araşdırma institutlarının subsidiyalaşdırılmasına yönəlmişdir.

Elmi-araşdırma ödənilən daxili borcların sahələrə görə bölgüsü isə, vurğulayaq ki, sözügedən sektorda dövlət vacib mövqedədir. Nəticədə, həmin aspektdə dövlət hesabına ödənilən borclar 2017-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə 5,5 misli qədər çoxalaraq, onun kütləsi 72,8 faizdən 84,7 faizə qalxır. Biznes şirkətlərinin ödədiyi borclar 2014-cü ildə 5,7 mln. manatdan 2017-cü ildə 10,2 milyon. manat olmuşdur ki, nəticədə bu 1,9 misli qədər çoxdur. İnstitutların araşdırmalara ödədiyi borclar 2017-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə 5,3 misli qədər çoxalmış və 1,7

milyon. manatdan 9,3 milyon. manat olmuş və toplam araşdırmalara çəkilən daxili ödənişlərdə hissəsi 6,4 faizdən 7,5 faizə yüksəlmişdir (cədvəl 2.5).

Statistik informasiyaların analizindən məlumdur ki, sənayeyə əsasən strateji yeniliklərə uğramış və yaxud yeni istifadə edilmiş məmulatın miqdarı 2017-ci ildə 2014-cü ilə nisbətən 2,7 misli qədər çoxalaraq 12,4 milyon. manat olmuşdur (cədvəl 2.5). Tam olaraq isə 2014-2017-ci illər ərzində strateji yeniliklərə uğramış və yaxud təzə istifadə edilmiş məmulatın miqdarı 64,5 milyon. manat olmuşdur ki, bunun da 95,6 faizi istehsal sənayesinin hissəsini təşkil edir.

Elmi-araşdırmalara ödənilən daxili dəyərlərin sahələrinə əsasən bölgüsü

Cədvəl 2.5

Göstəricilər	2014	2015	2016	2017	2017-ci il 2014-cü ilə nisb. %-lə
Tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili xərclər, mln.manat	27,5	92,1	122,0	126,6	4,6 dəfə
o cümlədən:					
dövlət	20,0	67,6	104,3	107,1	5,4 dəfə
Sahibkarlıq	5,7	18,0'	12,8	10,1	1,8 dəfə
Ali təhsil müəssisələri	1,8	6,5	4,9	9,4.	5,2 dəfə

Mənbə; Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2017, Bakı, "Səda", 2017, s.273

Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində apanlan strateji tədbirlərdən biri də respublika ərazisində biznesin tərəqqisinin təzə ictimai-iqtisadi nümayəndələrinin, həmçinin sənaye qəsəbələrinin qurulması sahəsində təşkil olunan tədbirlərdir. Sənaye qəsəbəsinin qurulması dövlətin iqtisadi tərəqqisinə əsasən prioritet qayələrə yiyələnməsində vacib rol oynayan bir proyektidir.

Ölkəmizdə ilk sənaye şəhərinin qurulması funksiyası birinci dəfə dövlət başçısının "AR-da biznesin tərəqqisinə dövlət rəhbərliyi sektorunda başqa işlər barəsində " 2002-ci il sentyabr ayının 10-u imzalanmış 783 nömrəli sərəncamında təyin olunmuşdur. Sahənin tərəqqi cəhətdən mövzunun faydası əsas götürülərək, şəhərçiyin qurulması dövlət başçısının 2004-cü il fevral ayının 11-i imzalanmış, 24 nömrəli sərəncamı ilə qəbul olunmuş "AR bölgələrinin istehsal və qeyri-istehsal

tərəqqisi Dövlət Proqramı”nda Abşeron iqtisadi rayonuna görə görülməyə aid edilmişdir.

Şəhərciklərin qurulması ilə əlaqəli işlərin görülməsi dövlət başçısının 2008-ci il avqust ayının 5-i imzalanmış 3004 sayılı fərmanı ilə qəbul olunmuş “2008-2015-ci illər ərzində AR-da ölkə sakinlərinin ərzaq malları ilə güvənli təminatına aid Dövlət Proqramında və dövlət başçısının 2008-ci il sentyabr ayının 15-i imzalanmış 3043 sayılı fərmanı ilə qəbul olunmuş “2008-2015-ci illər ərzində AR-da kasıblıq səviyyəsinin aşağı salınması və fasiləsiz tərəqqi Dövlət Proqramı”nda da qeyd edilmişdir.

Respublika ərazisində sənaye şəhərinin qurulması məqsədilə təqdim edilmiş tapşırıqları əsas götürərək AR Dövlət Neft Müəssisəsinin “Azərikimya” İstehsalat Təşkilatının “Səthi Aktiv Maddələr” fabrikinin tutduğu sahənin bazasında sözügedən şəhərin qurulması mövzusu bildirilmişdir.

İnnovasiya biznesin tərəqqisinə təkan verilməsində sənaye parklarının qurulması vacib rol oynayır. Son dövrlərdə dövlət başçısının 2011- ci il dekabr ayının 21-i imzalanmış “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının qurulması barəsində” sərəncamın və 2011- ci il dekabr ayının 28-i imzalanmış “Bakıda Balaxanı Sənaye Parkının qurulması barəsində” fərmanının qəbul edilməsi və onun yerinə yetirilməsi bu sektorda atılan ən vacib irəliləyişlərdən biri hesab edilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən son dövrlərdə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ekzogen və endogen daxili quruluşunun qurulması, iş yeri, biznes inkubasiya, laborator müayinə, və biznes işlərinin əlverişli təmin edilməsi üçün başqa vacib daxili quruluş vasitələrinin yaradılması yönündə işlərin görülməsini xüsusilə vurğulamaq olar.

Dövlət başçısının 2009-cu il may ayının 4-ü imzalanmış fərmanı ilə qəbul olunmuş “AR-da 2009-2015-ci illər ərzində elmin tərəqqisinə əsasən Milli Strategiya”da da elmi-texnoloji daxili quruluşun müasirləşdirilməsi, təlimin və emalatın yerdəyişməsinin həyata keçirilməsi, innovasiya işləri daxili quruluşunun tərəqqisi, həmçinin texniki mərkəzlərin böyüdülməsi mühüm funksiya kimi tələb edilir. Sumqayıtda yerləşən Avadanlıqlar Parkı ölkəmizin İqtisadi Tərəqqi və Sənaye

Nazirliyi himayəsində qurulmuşdur. STP MMC ölkəmizin iqtisadiyyatının fasiləsiz tərəqqisinə öz faydasını verən geniş ölçülü emalat şirkətlərindən təşkil edilmiş modern texniki innovasiyaların ən modern meyillərini xarakterizə edən optimal avtomatlaşdırılmış şirkətlər birliyidir. STP tək cə elektroenergetika və başqa sənaye sektorları üçün vacib strateji təchizat və məhsullar emal edəcək bir sənaye kimi yox, o cümlədən keyfiyyətli avadanlıq, innovativ və ekoloji mühəndislik mərkəzidir.

Texnoparkın niyə ilk öncə Sumqayıt ərazisində qurulması heç də təsadüfi deyildir. Texnoparkın sifir burda qurulması ölkəmizin iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən tərəqqisinə strateji səviyyədə stimül verməklə zamanında Qafqaz regionunda sənaye mərkəzi kimi qurulan Sumqayıtın keçmiş adətlərinin düzəldilməsi deməkdir.

2009-cu il dekabrın 22-də işləyən Sumqayıt TP-da bugün etibarlı ayrı-ayrı sənaye malları emal olunur. Bütün sahəsi 260 hektar və istehsal sahəsi 438 993 m² olan Sumqayıt TP-da təzə fabriklərin proyektləşdirilməsi və inşası davam edir. Sumqayıt Texnologiya parkına məxsus bütün fabriklər Avropanın son texniki təchizatları ilə yığılmışdır. Malların emalında faydalanılan mal-materiallar da Avropanın rəhbər dövlətlərindən import edilir.

TP-da fabriklərin tikinti-yığıma və emalat fəaliyyətlərində 4600-ə yaxın çalışan vardı. Müzakirə ilə proqnozlaşdırılan fabriklər inşa edilib istismar edildikdən sonra Sumqayıt TexnoParkında on mindən çox çalışanın fəaliyyət göstərməsi düşünülmüşdür. Ancaq son informasiyalara görə TP-da 1300 çalışan var. Fabriklərin hamısı Avropa emalı olan sınaq təchizatları ilə təmin olunmuş və AZS İSO/İES 17025 normasına görə akkreditasiya edilmiş laboratoriyalar işləyir. Emal edilən malların hamısı müvafiqlik sertifikatlarına sahibdir.

Bu regionda 27 fabrik var. Fabriklərdən ən irisi 5400 növ mal emal edən Kabel fabrikidir. Bu cür yüksək cərəyana dözümlü olan kabellər Sovetlər Birliyində, Türkiyə ərazisində, Cənubi Azərbaycanda və bəzi xarici dövlətlərdə yoxdur.

**STP-da şirkətlərin gördüyü işlər barəsində
iqtisadi meyarlar (yanvar-noyabr aylarında 2017-ci il).**

Cədvəl 2.6

Məhsulun adı	Hesabat ayında	Hesabat dövründə	Keçən ilin müvafiq ayında	Keçən ilin müvafiq dövründə	Artdırma sürəti	Hesabat dövrünün axırına hazır məhsulun qalığı	Məhsulun ümumi həcmində xüsusi çəkisi, %
Arqon, m3	921	10782	942	16359	66	1302	12.1
Azot, m3	53798	3474563	47283.5	587695	59	1133.7	3.3
oksigen, m3	17496	666912.6	7360	679148	98	7675	1.2
Karbon oksid, kq	25946	2913456	10450	824700	352	15340	5.3
Naqilləri 1000 v-ox olmayan gərginlik, kq	536714	5529146	657909	67259009	8.2	3019531	54.6
Naqilləri 15 v-dən çox olan gərginlik	48233	343521	47000	17494000	19	397162	119.3
Şlanqlar, kq	909357	12551932	1891478	68709045	197	985975	10.6
Tikinti konstruksiyaları m, man	66.6	8696.3	931.3	6243	139.4	12.6	0.1

Mənbə: Sumqayıt Şəhər Statistika İdarəsi

Yuxarıdakı cədvəldən görünür ki, müəssisələr tam qüvvəsi ilə fəaliyyət göstərmir, o cümlədən emal edilmiş məmulat çox az satılır. Misal üçün, Kabel fabriki il ərzində 120 min ton mal emal etmək potensialına sahibdir. Ancaq ədədlərdən məlum olur ki, sözügedən fabrikdə 2014-cü ildə 70 min ton, 2017-cü ildə isə 6 min ton mal emal edilib. Vurğulaya bilərik ki, ilin axırında bir sıra malların 60, bəzilərinin isə yüz faizi depolarda qalıb.

Müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan bütün texnologiya, texnoloji avadanlıq və materiallar xarici ölkələrdən, başlıca olaraq Avropa ölkələrindən alınır, bu isə öz növbəsində müəyyən çətinliklər, fasilələr yaradır. Bu çətinlikləri azaltmaq üçün xammal-material, texnika-texnologiya təchizatında yerli mənbələrin rolunun, yerli mütəxəssislərin yaradıcı fəaliyyətinin artmasına nail olmaq zəruridir.

Texnoparkın elm və təhsil müəssisələri ilə, burada isə Sumqayıt Dövlət Universitetinin yaradıcı kollektivi ilə əlaqələrin genişlənməsi, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı vacibdir.

STP-nin məhsul istehlak bazarı məhduddur və başlıca olaraq daxili bazarla məhdudlaşır. Ona görə də respublikamızın Abşerondan kənar bazarlarda, xüsusilə xarici bazarlarda müvafiq istehlakçılar tapmaq vacib vəzifə kimi qarşıda durur. Eyni zamanda bazarların məhdudluğu zavodların fəaliyyətini məhdudlaşdırır və istehsal güclərindən istifadənin səviyyəsini aşağı salır.

SKSP və onun idarəedici təşkilatı olan "SKSP" MMC Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il dekabr ayının 2-si imzalanmış 548 sayılı sərəncamı əsasında yaradılmışdır. Parkın məqsədləri: Yüksək texnologiyalara əsaslanan rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişaf etdirilməsi; Sahibkarlığın dəstəklənməsi, investisiyaların və ən müasir texnologiyaların cəlb edilməsi; Sumqayıt və ətraf rayonlarda sakinlərin emal sektorunda işlərin çoxaldılması; Ölkə İqtisadiyyatının ixrac, rəqabət qabiliyyətinin, idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının artırılması; Sənaye Parkını Qafqaz və Yaxın Şərq regionunun əsas kimya sənaye mərkəzinə çevrilməsi.

SKSP-nin Abşeron yarımadasının şimal-qərbində Sumqayıt şəhərinin sənaye zonasında yerləşməsinin bir neçə səbəbi vardır. Bu şəhər geniş sənaye, xammal, kadr və İnfrastruktur potensialına malikdir və kimya sahəsində uzun illərin ənənələrinə malik elmi bazası var. Paytaxt Bakının yaxınlığında yerləşir və buradan qonşu ölkələrlə avtomobil, dəmir yolu, dəniz və hava nəqliyyatı marşrutları mövcuddur. SKSP-dən yaxın məsafədə yerləşən dəniz limanlarına çıxış

imkanlarının mövcudluğu daşınmaların effektivliyini artırır. Eyni zamanda, Xəzər dənizində SKSP ilə 4 km məsafədə sənaye limanı tikilir ki, bu addım Sənaye Parkının Xəzər hövzəsi dövlətlərinin mövcud bazarına rahat inteqrasiyasına şərait yaradacaq.

SKSP-nin Bakı-Rostov Beynəlxalq avtomobil yolunun üzərində yerləşməsi quru daşımalarının operativliyini təmin edir. Ərazidə dəmiryolu xəttinin mövcudluğu daşınmaların effektivliyinə müsbət təsir edəcək. Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanının SKSP-dən 30-35 km məsafədə yerləşməsi hava daşınmalarının həyata keçirilməsinə və xarici investorların Sənaye Parkında rahat gediş-gəlişinə əlverişli şərait yaradacaq, istehsal olunan məhsulun satış bazarlarına minimal xərclərlə və qısa zaman ərzində çatdırılmasını təmin edəcək.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı MMC kimya, neft-kimya, əczaçılıq və digər sahələr üzrə fəaliyyət göstərən yerli və xarici şirkətləri sənaye parkına investisiya yatırılması üçün cəlb edilməsi istiqamətində müəyyən işlər görmüşdür və bu işlərin nəticəsi olaraq parka 8 rezident cəlb olunmuşdur. “SOCAR Polymer” MMC - polipropilen və yüksək sıxlıqlı polietilen istehsalı, “Azertexnolayn” MMC - müxtəlif diametrli polad borular, “AzerFloaf ’ QSC - Float üsulu ilə şüşə İstehsalını, “Azerbaijan Fibro Cement” MMC lifli sement lövhələrin istehsalını, “Bakı Gəmiqayırma Zavodu” MMC - Gəmilərin tikintisi, təmiri və ümumi dəniz və ofşor mühəndislik işləri, “Bakı əlvan metallar və ferroərintilər zavodu” MMC - ferroərintilər zavodunun təşkil olunması prosesini, “SİKA” MMC - Tikinti kimyəvilərinin xammalları və hazır məhsul istehsalı prosesini, “MST Engineering Services” MMC isə - Yüksək təzyiqa davamlı şlauqların və fitinqlərin İstehsalı Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində həyata keçirəcək.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaranandan bu günə qədər parkın rezidentləri tərəfindən ümumi investisiyanın həcmi 1,1 mlrd. ABŞ dollarına yaxınlaşmışdır. SKSP-nin birinci rezidenti olan “Azertexnolayn” MMC istehsal prosesinə başlamışdır və hazırda adı çəkilən şirkətin parkın ərazisində ildə 200 000 ton ayrı-ayrı diametrli borular, 5 000 ton ayrı-ayrı diametrli hidrotexniki təchizatlar, 3 min ton

xüsusi təyinatlı müxtəlif diametrlı polietilen borular istehsal edən 3 müəssisəsi – Polad Bom Zavodu, Polietilen Məmulatları Zavodu fəaliyyət göstərir. Polad boru məhsulları MDB ölkələrinə ixrac olunur.

“Azertexnolayn” MMC-nin Polad Boru Zavodunda spiral tikişli borular istehsal olunur. Xammal isə Rusiyanın Maqnitogorsk şəhərindən idxal olunur. Texniki avadanlıqlar zavodunda əsasən polad armatürlü borular, metallik çərçivələr və plastik birləşmələr istehsal olunur. Zavodda metaltökmə və istehsal sahələri fəaliyyət göstərir. Metaltökmə sahəsində saatda 10 ton metal əridən ən müasir standartlara cavab verən iki peç, qumun hazırlanması üçün avtomatlaşdırılmış xətt və istehsal gücü saatda 50 forma olan avtomatlaşdırılmış sistem quraşdırılıb. Burada qaz və su qapaqları, dairəvi qapaqlar, yangınsöndürən gidrantlar, klapan düyünləri, qazmalar üçün müxtəlif növ qapaqlar və s. istehsal olunacaq. Bundan başqa ildə 6500 ton yüksək təzyiqa davamlı müxtəlif diametrlı hidrotexniki avadanlıqlar istehsal olunacaq.

2017-ci il ərzində “Azertexnolayn” MMC - nin Polad Boru zavodu - 11497 ton, Polietilen zavodu - metal hissələr - 2380 ədəd, Metal Konstruksiya zavodu - 100 ton məhsul istehsal etmişdir.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının məqsədləri sırasına yüksək texnologiyalara əsaslanan, çəkişmə bacarıqlı sənaye emalının tərəqqisi, sahibkarlığın dəstəklənməsi, qeyri-neft sahəsinin fasiləsiz tərəqqisinin həyata keçirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının ixrac və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, ixracı əvəzləyən malların emalının çoxaldılması, investisiyaların və modern avadanlıqların cəzb olunması daxildir. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin himayəsində olan Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının xarici investorlar üçün maksimal cəlbediciliyini təmin etmək məqsədilə SKSP-də dünya təcrübəsində istifadə olunan ən əlverişli güzəşt mexanizmləri, müasir xidmət çeşidləri tətbiq olunub.

“Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının idarəedici təşkilatıdır və operator funksiyasını yerinə yetirir. Şirkətlər rezident olaraq qeydiyyatdan keçmədən öncə investisiya layihələri müəyyən olunmuş

meyarlar üzrə yoxlanılır. Bu meyarlardan biri Sənaye Parkında istehsal olunacaq məhsulların ixracıya uyğun olmasıdır. Yəni bazarda əlverişli enerji daşıyıcılarının mövcudluğu və tariflərin Avropa ölkələri ilə müqayisədə daha münasib olması SKSP-nin digər üstünlüyüdür.

Həmçinin burada Loqistik Mərkəz fəaliyyət göstərir. Mərkəz fərqli yüklərin, eyni zamanda malın, hazır məmulatların və təchizatın nəqlinə xidmət edir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında rezidentlərə təqdim edilən müasir və geniş infrastruktur təchizatı “birbaşa qoşulma” (“Plug & Play”) prinsipi ilə təklif ediləcək. Beləliklə rezidentlərin əməliyyat xərcləri minimum səviyyəyə enəcəkdir.

III FƏSİL. MAŞINQAYIRMA KOMPLEKSİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIQ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 İnnovasiya infrastrukturunu və onun inkişafında dövlət-biznes əməkdaşlığının gücləndirilməsi istiqamətləri

İnnovasiya prosesinin reallaşmasına şərait yaradan strukturlar innovasiya fəaliyyətinin infrastrukturudur. İnnovasiya infrastrukturunu dedikdə, elə təşkilatlar nəzərdə tutulur ki, innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlər öz fəaliyyətlərini icra etmələri üçün zəruri olan xidmətləri göstərirlər. İnnovasiya infrastrukturunu innovasiya ideyasını verənlərin və onun konkret məhsul istehsalında həyata keçirilən innovatorların, əməyin bölgüsü vasitəsilə formalaşır.

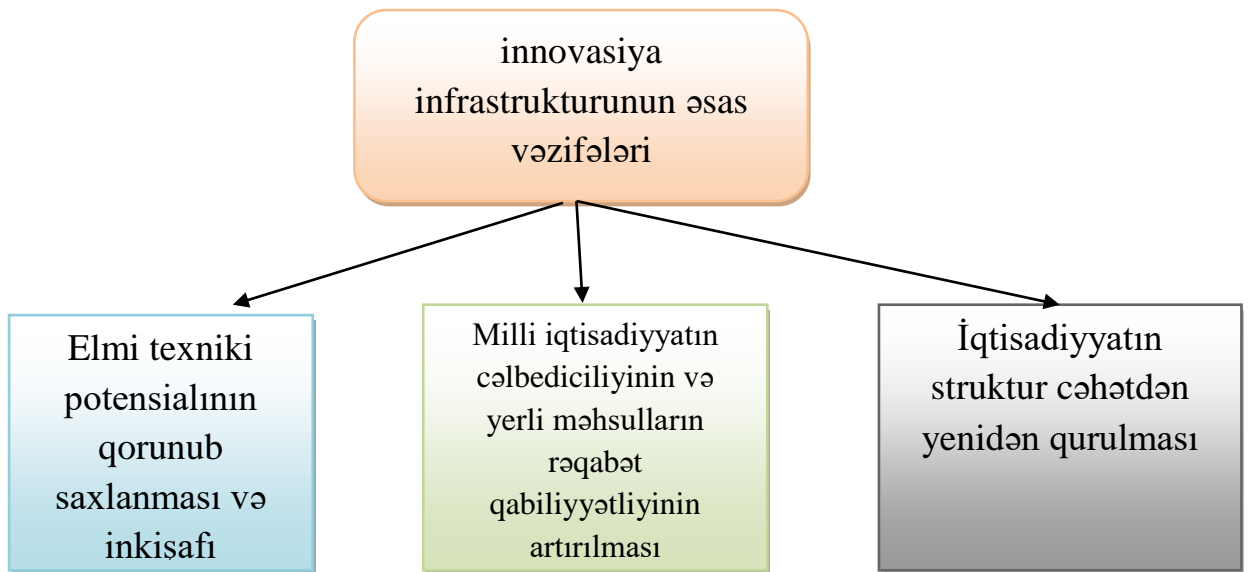
Bununla yanaşı qeyd etməliyik ki, innovasiya infrastrukturunu müxtəlif təşkilati hüquqi formaya malik və bir-biri ilə vəhdətdə olan təşkilatlar sistemi, texniki öyrənmədən etibarən elmi araşdırmalara qədər bir sıra mərhələləri əhatə edən innovasiya prosesinin həyata keçirilməsini təmin edirlər. İnnovasiya daxili quruluşu innovasiya sisteminin mühüm komponentlərindən hesab edilir. İnnovasiya sistemi, innovasiya proseslərinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. İnnovasiya daxili quruluşu, onun subyektlərinin əsas fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun elementlərə

bölünür. Bu elementləri adətən 2 qrupa bölə bilərik. Onlardan 1-cisi innovasiya sahibkarlığı üçün subyektləri, digəri isə bilavasitə innovasiyalaşdırma üçün mühüm rol oynayan subyektlər hesab edilir. Hər bir element özündə innovasiya infrastrukturunun sistemini yaradır və təşkilati struktur formasına görə isə müxtəlif cür ola bilər. Bu zaman əsas məqsəd innovasiya fəaliyyətində, effektivliyin təmin edilməsi məqsədi ilə iqtisadiyyatın innovativ sistem nəzdində inkişafının təmin edilməsinə uyğun fəaliyyətin icra edilməsindən ibarətdir.

İnnovasiya infrastrukturunun əsas məqsədi cəmiyyətin maraqlarına uyğun formada innovasiya proseslərinin yerinə yetirilməsi və effektiv şəkildə innovasiya fəaliyyətinin icra edilməsini həyata keçirə bilən təsərrüfat amilləri sisteminin ərsəyə gətirilməsi hesab edilir. İnnovasiya i daxili quruluşun təşəkkülü və tərəqqisinin əsas vəzifələrinə nəzər salmaq.

İnnovasiya infrastrukturunun inkişafının əsas vəzifələri

Sxem 3.1

Hər bir dövlətdə innovasiya siyasətinin reallaşmasına təsir göstərən məsələlərdən biri də innovasiya infrastrukturunun inkişaf dərəcəsi hesab edilir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda innovasiya fəaliyyətinin infrastrukturunu dedikdə, bu fəaliyyətin icra edilməsi məqsədi ilə onun subyektlərinin zəruri xidmətləri təklif edən müxtəlif təşkilatlar şəklində başa düşürlər. Bu zaman innovasiya fəaliyyətinin subyekt qismində müxtəlif siyasi, informasiya və

digər xidmətləri təklif edən hüquqi şəxslər başa düşülür. Milli innovasiya sisteminin əsas tərkib hissəsi hesab edilən innovasiya strukturları müxtəlif təşkilati hüquqi formaya malik və qarşılıqlı əlaqə formasında bir-birini tamamlayan təşkilatlar sistemini və innovasiya fəaliyyətinin reallaşdırılması mərhələlərini özündə əks etdirir.

İnnovasiya infrastrukturunun formalaşması və inkişafının əsas və ümumi müddəalarını, Azərbaycan Milli İnnovasiya Sisteminin təhlili və buna uyğun innovasiya infrastrukturunun təşkilati -iqtisadi modeli vasitəsi ilə müəyyənləşdirə bilərik. İnnovasiya infrastrukturundan formalaşan elementlərdən ən əsası texnoloji istiqamət hesab edilməlidir ki, bunun da əsasında innovasiya mərkəzləri dayanır. Bu innovasiya mərkəzləri, elmi texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin tətbiqi vasitəsilə müxtəlif sferalar üzrə fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycan Respublikasında innovasiya mərkəzlərinin 3 modelinin istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilir. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Yüksək texnologiyaya malik ərazilər ;
2. Milli texnoparklar ;
3. Regionlarda yaradılan innovasiya mərkəzləri ;

Müasir dövrdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində innovasiya infrastrukturunun inkişafında texnoparklar çox mühüm rol oynayır. İnnovasiya fəaliyyətinin ixtisaslaşmış subyektiv şəklində çıxış edən texnoparklar, texnoloji zonalar da formalaşdırılır. Texnoparkların yaranmasının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Yeni iş yerlərinin açılması
2. ölkənin iqtisadi və texniki bazasının inkişafı
3. Elmi texniki tərəqqinin sürətlənməsi
4. Elm istehsal inteqrasiyasının təmin edilməsi

Başqa sözlə, texnopark anlayışı ixtisaslaşdırılmış və elmi araşdırmalar məqsədi ilə icarəyə götürən elmi fəaliyyətin nəticələrinin məhsula çevrilməsi istiqamətində innovasiya fəaliyyəti subyektiv qismində çıxış edir.

İnnovasiya yönümlü sahibkarlığın təşəkkülündə innovasiya infrastrukturunun rolu, kommersiya xarakterli qurumlar qismində, biznes inkubatorlar və texnopark-

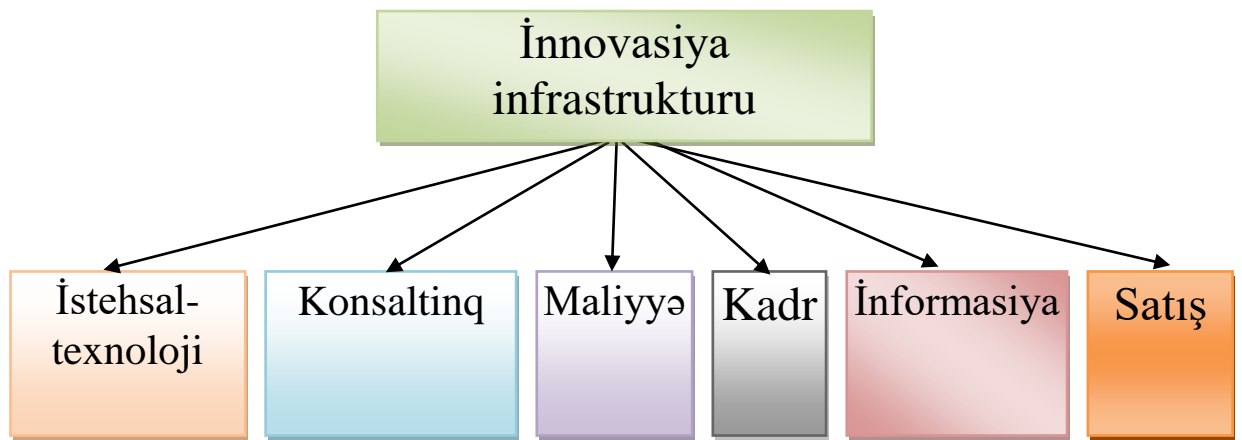

ların əsas atributu hesab edilir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, innovativ infrastruktur komponentlərinin münasibəti ixtisaslaşma səviyyəsindən asılı olaraq innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin səmərəliyini şərtləndirən əsas amil hesab edilir.

İnnovasiya fəaliyyəti subyektlərinin və onların əsas funksiyalarına uyğun formada xidmət göstərən qurumlar innovasiya infrastrukturunu formalaşdırır. Buna müvafiq olaraq, innovasiya infrastrukturunu mexanizmlərinin əlaqə sxemini aşağıdakı formada təqdim edə bilərik.

İnnovasiya infrastrukturunun mexanizmi

Sxem 3.2

Qeyd edə bilərik ki, innovasiya infrastrukturunun istehsal texnoloji komponentlərinin müxtəlif sənaye komplekslərinin tətbiqi profili risk zonalara aid edilir. Xidmət komponenti isə məsləhət və texnologiyaların transferi kimi alt komponentlərini özündə birləşdirir. Məsləhət xidməti daha çox olan müxtəlif texnoloji, iqtisadi, maliyyə və menecment üzrə məsləhətçi qrupların birgə səyləri vasitəsilə fəaliyyət göstərir.

Kadr komponenti isə əsasən, ixtisasartırma və mütəxəssis hazırlığı ilə əlaqədar innovasiya fəaliyyəti istiqamətləri üzrə kadr hazırlığına xidmət edir.

Digər komponentlərdən fərqli olaraq informasiya komponenti geniş tərkibə malik olmaqla qlobal informasiya şəbəkəsi resurslarını əhatə edir. İqtisadi komponenti isə elektron reklam və elektron ticarətin bir sıra elementlərin özündə birləşdirərək, elmi ideyaların kommersiyaya alışmasında mühüm funksiyanı icra edir.

Sadaladığımız bu komponentlərə müvafiq olaraq Delta MMC şirkətin nəzdində əldə edilənm innovativ yeniliklərə müvafiq innovasiyanın həyat tsiklinə və buna səbəb olan amillərə nəzər salaq :

- ideyanın axtarışı və qiymətləndirilməsi. satış şirkətlərinin fəaliyyəti zamanı innovativ yeniliklərdən istifadə etməklə uğurlu nəticə əldə etmək ideya axtarışına başlanılır. Bunun üçün 3 axtarış yolunu seçmək məqsədəuyğun hesab edilir

1. Yeni ideyanın işlənilib hazırlanması
2. Tənqidə yenidən baxmaq və mövcud problemin həllinin modifikasiyası
3. İşləyən, ümumi və xüsusi qərarların axtarışı

Şirkətin fəaliyyətinin uğurla davam edilməsi məqsədi ilə ideyanın şirkət daxilində formalaşması məqsədilə bir sıra metodlar tətbiq edilir. Bunlara misal olaraq, intuitiv metodları göstərə bilərik. Bu metodlar müəssisələrdə nisbətən yüksək biliklərə malik olan yaradıcı insanlar tərəfindən ideyaların təklif edilməsini özündə əks etdirir.

- İstehsalın mənimsənilməsi - Şirkətin fəaliyyət sferasına uyğun olaraq məhsulun istehsalına hazırlıq və işlər tamamlandıqdan sonra istehsalın istehlakçıya vaxtında çatdırılması şirkətin bazarda uğurlu fəaliyyətinin əsas şərti hesab edilir. Bu mərhələdə şirkət aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirməlidir.

- İstehsal heyətinin yeni metod və texnoloji proseslərlə tanış etmək
- Yeni təchizat kanallarının axtarışı
- Maşın və avadanlıqların istehsalı gücünə uyğun olaraq iş buraxılması

İnnovasiya prosesinin yeniləyi və şirkətin innovativ yenilikləri tətbiq etməsi bazara yeridilmə prosesi ilə başa çatır. Belə ki, bazara təqdim edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətliyi marketinqdən ,bazar testlərindən, reklamlarla ,müşətilərlə məsləhətləşmə aparma yolu ilə müəyyən edilir. İstənilən şirkətin öz fəaliyyətində innovativ yeniliklərini tətbiq etməsi kifayət qədər pul vəsaiti tələb edir və bu zaman lazımi ehtiyatlardan optimal istifadə etmək lazımdır.

Milli texnoparklar hər bir ölkədə innovasiya mədəniyyətinin və elmi təşkilatların iştirakının inkişafı məqsədi ilə mütəxəssislər tərəfindən yaradılan təşkilatlardır.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün texnoparklarda əsasən, universitetlər, elmi texniki institutlar və şirkətlər arasında elm və texnologiya axınlarının stimullaşdırılmasında çox mühüm rol oynayır. Beynəlxalq texnoloji parklar assosiasiyası texnopark sözü ilə yanaşı, texnoloji areal, texnopol və digər anlayışlardan ekvivalent olaraq istifadə edir. Texnoparkların əsas elementləri innovasiya yaradan şirkətlər və eləcə də müxtəlif universitetlərin texniki kadrları və idarəedici kadrlar hesab edilir. Texnoparkların müxtəlif formaları vardır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Texnoloji inkubatorlar ;
- Elmi tədqiqat parkları ;
- Texnoloji Areallar;

Bunların hamısına tək-tək baxsaq, vurğulayırıq ki, inkubatorlar daha çox innovasiya firmalarına fəaliyyət göstərən kompleks şəkildə çıxış edir. Başqa sözlə, qeyd edə bilərik, biznes inkubatorlar yeni müəssisələrin formalaşması ,məsləhət xidmətlərinin və bir sıra informasiya təkliflərinin verilməsi ilə əlaqədar başlanğıc olaraq nəzərdə tutulmuşdur. İnkubatorlar müxtəlif firmalara avadanlıqlarından istifadə və icarə imkanları təklif edir.

Yeni texnoparkların yaradıldığı məqsədlərə uyğun olaraq müxtəlif sahələr üzrə ixtisaslaşblar. Azərbaycanda innovasiya potensialının çoxluğunu nəzərə alaraq, texnoparkların yaradılmasına diqqət daha da artmışdır. Milli texnoparklarda innovasiya sisteminin tərkib hissəsi hesab edilən və parametrlərinə görə inkişaf etmiş ölkələrin innovasiya sistemə uyğun gələn elmi tədqiqat sektoru fəaliyyət göstərir. Onlar həm milli innovasiya sisteminin digər seqmentləri ,həm də sahibkarlıq sektoru ilə qarşılıqlı əlaqəni təmin etməlidirlər.

Azərbaycanda da “2020 Gələcəyə baxış” konsepsiyası vasitəsi ilə innovasiya sahibkarlığının inkişafı və ən son texnologiyanın tətbiqi və mənimsənilməsi ilə bağlı tədbirlər son dövrlərdə daha da gücləndirilmişdir. Xüsusilə də ölkəmizdə elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların tətbiqi üçün innovasiya zonalarının və texnoparkların yaradılması məsələsi olduqca aktualdır. Ölkəmizdə bu proses 2012-ci ildən etibarən

başlanmışdır. İlkin olaraq Sumqayıt, Gəncə, Bakı, Mingəçevir şəhərlərində, texnoparkların yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu parkların yaradılması, hər şeydən öncə, qeyri -neft sektorunun inkişafına təkan verən qüvvə rolunu oynayaraq, xüsusilə də xarici ölkələrdən məhsul idxalının qarşısını almaq məqsədilə çox vacib rol oynayır.

Ölkə Prezidentinin 2009-cu il tarixli fərmanı ilə qəbul olunmuş AR-da 2009-2015-ci illər ərzində elmin tərəqqisinə əsasən Milli Strategiyasında da elmi texniki infrastrukturun modernləşməsi, innovasiya fəaliyyəti daxili quruluşunun tərəqqi etdirilməsi və texnoparkların genişləndirilməsi kimi məsələlər aktual olmuşdur. Qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə elə 2009-cu ildə Sumqayıt şəhər sənayesində başlanmışdır. 2009-cü ildən etibarən istismara verilən Sumqayıt Texnologiyalar Parkı bu istiqamətdə fəaliyyətin başlanğıcı olaraq və texnoparkların yaradılmasında pioner olmaqla ölkəmizdə qeyri-neft sektoru üzrə layiqli yer tutan müəssisələrdən hesab edilir. Bu texnoparkın Sumqayıtda yaradılması da məhz bu şəhərin Qafqazdakı sənaye mərkəzi kimi formalaşmasının tarixi ənənələrinin bərpasını özündə əks etdirir. Texnoparkın bütün zavodları Avropada istehsal olunmuş ən son texnoloji avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, Sumqayıt şəhəri inkişaf etmiş infraquruluşa və yüksək ixtisaslı kadr potensialına və münasib coğrafi mövqeyə malikdir. STP MMC ölkə iqtisadiyyatının fasiləsiz tərəqqisinə öz faydasını verən bir sıra istehsalat müəssisələrindən ibarət texnoloji innovasiyanın ən modern meyillərini xarakterizə edən avtomatlaşdırılmış müəssisələr kompleksidir. Ümumi sahəsi 250 ha və istehsal sahəsi 438.992 m² STP olan yeni zavodların layihələndirilməsi və tikintisi davam edir. Texnoparkın nəzdində 28 zavod fəaliyyət göstərir ki, bunlardan ən irisi 5400 növdə mal emal edən kabel fabrikiyədir. STP tərkibinə daxil olan müəssisələrə misal olaraq, Elektron Cihazlar Zavodunu, Polimer Məmulatlar Zavodu, Maşınqayırma Zavodu dəqiq Mexanika Zavodu , Texniki Qazlar Zavodu və digərlərini göstərə bilərik.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, onun idarəedici təşkilat olan Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı MMC Azərbaycan Respublikası prezidentin 2011-ci il tarixli Fərmanı əsasında yaradılmışdır. Bu parkın məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir

- sahibkarlığın dəstəklənməsi, investisiyaların və modern avadanlıqların cəzb olunması
- ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin, ixrac və importu əvəzləyən mal emalının çoxalması

SKSP yarandığı gündən hal-hazırkı dövrə qədər parkın rezidentləri tərəfindən ümumi investisiyanın həcmi 1.1. mlrd ABŞ dollarına yaxınlaşmışdır. Belə ki, bu parkın ilk rezidenti olan Azetexnolayn MMC istehsal prosesinə başlamış və hazırda adıçəkilən şirkətin parkın ərazisində ildə 200000 ton müxtəlif diametrli polad və müxtəlif diametrli hidrotexniki avadanlıqlar, polietilen borular istehsal edən 3 müəssisəsi fəaliyyət göstər. Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikası prezidenti innovativ sahibkarlığın dəstəklənməsi və ən müasir texnologiyaya əsaslanan sənaye müəssisələrin təşkil edilməsi, məşğulluğun strukturunun yaxşılaşdırılması baxımından 2011-ci il tarixində Bakı şəhərində Balaxanıda Parkın ərsəyə gətirilməsi barəsində sərəncam imzalamışdır. BSP-nin ərazisində gündəlik tullantılarının istehsalı və xidmət müəssisəsi yaradılması qərara alınmışdır. Həmin ərazinin bir hissəsi infrastruktur zonası kimi istifadə edilirdi. Belə ki, Təmiz Şəhər ASC tərəfindən torpağın istifadəyə yararlı vəziyyətə gətirilməsi, eləcə də xarici və daxili infrastrukturun yaradılması və burada sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli formada həyata keçirilməsi ilə əlaqədar zəruri tədbirlər görülmüşdür.

Bütün bunlarla yanaşı, innovasiya fəaliyyəti göstərən sahibkarlıq strukturlarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun mühüm rol oynayır. Belə ki, Azərbaycan prezidentinin 2002-ci ildə təsdiq etdiyi Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamədə öz sahibkarlıq subyektləri üçün zəruri yeniliklərin təbliğinə dəstək göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Məhz buna müvafiq olaraq, son illər ərzində Balaxanı Sənaye Parkında

Sumqayıt Yüksək Texnologiyalar Parkı, Sumqayıt kimya sənaye parkında müəssisələrin maliyyələşdirilməsinə dəstək verir.

Bununla yanaşı, ölkəmizdə innovativ fəaliyyət göstərən qeyri -neft sektorları üzrə ən böyük investorlardan biri kimi Azercell Telekom MMC 2000-ci ildə özünün keyfiyyət idarəetmə sistemi qurulmuş və beynəlxalq İSO 9001 sertifikatına layiq görülmüşdür. Ölkəmizdə elektron imza və elektron sənəd haqqında qanun qəbul etdikdən sonra isə elektron imza xidmətinin təşkili məqsədilə kifayət qədər sürətli infrastrukturunun yaradılması prosesi gedir. Texnoloji parklarla yanaşı, regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasının əsas məqsədi isə ümumilikdə innovasiya infrastrukturunu üzrə innovasiya fəaliyyətinin əhatə dairəsinin daha da genişləndirilməsidir.

Yüksək texnologiyaya malik olan ərazilər innovasiya infrastrukturunun subyektləri hesab edilir. Bu ərazilərə əsasən istehlak təyinatlı texnoloji məhsulların buraxılışı üzrə bir sıra yerli və xarici şirkətlərlə müəssisələr yaratmaq vasitəsilə fəaliyyət göstərirlər. Bu cür yüksək texnologiyaya malik ərazilərin yaradılmasının əsas məqsədi isə Azərbaycan iqtisadiyyatına istehlak mallarının istehsalı üzrə müasir texnologiyaların cəlb edilməsi təşkil edir. Bu ərazilərin yaradılmasının bir sıra şərtləri vardır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ərazinin coğrafi mövqeyi;
- iqtisadi və siyasi sabitliyi;
- zəngin mineral resursların mövcudluğu

Bu ərazilərin effektiv inkişafı üçün isə hər şeydən öncə partnyorların fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində güzəştlər sisteminin tətbiqi əmək qanunvericiliyi bazasının işlənilib hazırlanmasına zəruri hesab edilir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, məhz bu ərazilərin yaradılması çox qısa müddət ərzində rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalına və dünya bazarından çıxmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına kömək edəcəkdir.

3.2 Maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikası dövlət hakimiyyəti orqanlarını innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsi və dəstəklənməsi ilə əlaqədar əsas mexanizmini, dövlətin innovasiya fəaliyyətinin inkişaf proqramı təşkil edə bilər. Bu proqrama daxil olan məsələlərə nəzər salaq:

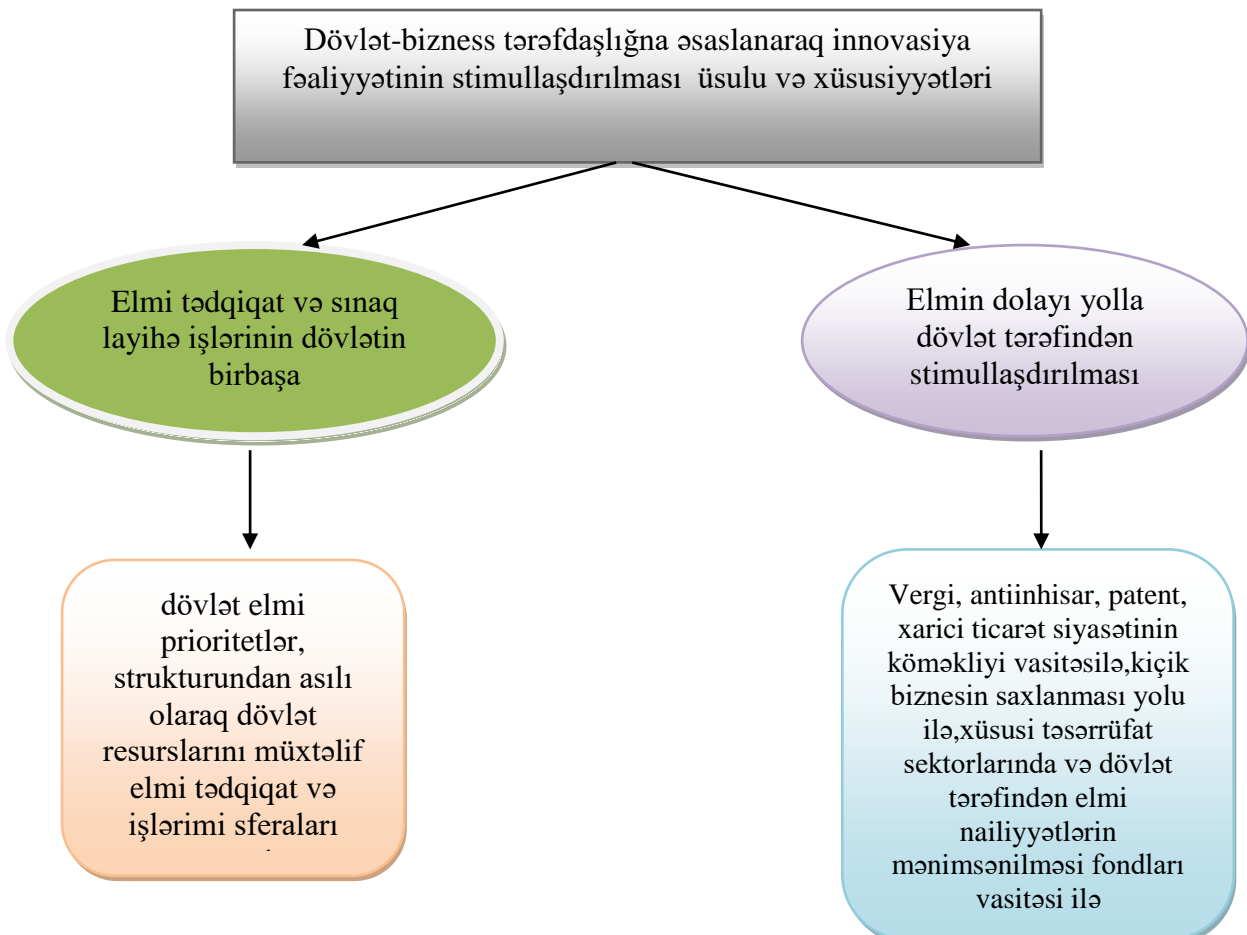
- Dövlətin xüsusi maliyyə vəsaitlərinin hesabına prinsiplərlə elmtutumlu texnologiyaları və eləcə də innovativ layihələrin yaradılması birbaşa dəstək göstərilməsi ;

- Sənaye müəssisələri üçün innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsi istiqamətində əlverişli tədbirlərin həyata keçirilməsi ;

- Kiçik innovasiya sahibkarlığının subyektləri üçün ilkin dövrdə güzəştli rejimlərin yaradılması ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi. Bu tədbirlərə misal olaraq, binalar və avadanlıqların icarəsinə görə güzəştlər dövlət büdcəsinə köçürülən verginin azaldılması və sürətləndirilmiş, amortizasiya və sair aid edə bilərik.

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması.

Sxem 3.3

Dövlət-biznes tərəfdaşlığına əsaslanaraq innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırma üsulları ilə yanaşı, onun dövlət tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında iqtisadiyyat, tədqiqatlar və işləmələrin təminatı, infrastrukturun əlverişli innovasiya mühitinin formalaşdırılması olduqca zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bura isə standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma və elmi texniki informasiya xidmətləri, eləcə də elmi texniki inkişaf proqnozlarının hazırlanması və innovasiyaların neqativ nəticələrini qiymətləndirməsi kimi məsələlər aid edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu dövlətlərin innovasiya ümumi iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması prosesindən elm və sənayenin qarşılıqlı əlaqələrinin həyata keçirmə vasitəsilə 3 əsas vasitədən istifadə edilir.

Bu vasitələrdən birincisi dövlət müqaviləsidir. Bu vasitədən, o zaman istifadə edilir ki, dövlətin tabeliyində olan elmi tədqiqat və bir sıra digər işləmələri icra edən subyektlərin əldə etdiyi nəticələr dövlətə bilavasitə xeyir gətirir. Belə olduqda isə əldə edilən məhsulun üçüncü bir tərəfə ötürməsi situasiyası istisna edilmir. Müqavilə zamanı iş prosesində, dövlət təmsilçisi işlərin yerinə yetirməsi prosesinə nəzarət və düzəlişlər etmək hüququna malikdir.

Digər bir vasitə isə qrantdır. Bu vasitə dövlət elmi tədqiqat sektoru arasında başqa münasibət formasının leqallaşdırır. Başqa cür ifadə etsək mülkiyyət, maliyyə xidmət və başqa dəyərli elmi tədqiqatların və işlənmələrin dövlət tərəfindən saxlanması və yaxud stimullaşdırılmasını təmin edir. İşlərin icra edilməsi isə xüsusi razılaşmada qeyd edilir.

Sonuncu əsas vasitə isə institusional vasitə olub, kooperativ razılaşmadır. Bu vasitə qrantdan fərqli olaraq burada əvvəlcə dərhal fayda, nəticə tələb edilmir. Lakin buna baxmayaraq, buradan dövləti işlərin gedişinə nəzarət etmək hüququ mövcuddur. Kooperativ sazişi isə dövlət və xüsusi sektor arasında korporativ proseslərin təşkilinin vacib mexanizmi kimi çıxış edir.

Araşdırılmalardan bəlli olur ki, büdcə vəsaitlərinin azlığı ucbatında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məqsədli layihələrin maliyyələşdirilməsinin həyata

keçirilməsi kiçik və orta müəssisələrin inkişafının tormozlayır. Bununla belə Azərbaycan respublikasında özəl sektorun, o cümlədən KOS subyektlərinin makroiqtisadi göstəricilərdə vəziyyətlərinin ildən – ilə yaxşılaşdırılması müşahidə edilir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, KOS subyektlərinin sayının artması özəlləşdirmənin aparılması və qeydiyyatdan keçən müəssisələrin sayının çoxalması ilə bağlı olsa da, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatına görə, 2011-cı ildən qeydiyyatdan keçmiş bütün müəssisələrin 44.4 faizi fəaliyyət göstərmişdir. Göründüyü kimi iqtisadi irəlləyişdən xəbər verən faktların olmasına baxmayaraq bu sahədəki ənənəvi problemlər qalmaqdadır. Bunun əsas səbəblərdən biri maliyyə resurslarının azlığı və maliyyələşdirmənin sərtliyi onlara fəaliyyətlərini genişləndirmək imkanı vermir və nəticədə də bu kateqoriya müəssisələrin əksəriyyəti işlərini dayandırmalı olurlar. Xüsusi maliyyə mənbələrinin də yetrəncə olmaması problemi ağırlaşdıran amil hesab edilir.

Kiçik müəssisələrin maliyyələşdirilməsi mexanizminin dəyişdirilməlidir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, vəsaitlərin vaxtında çatdırılmaması, şəraitlərin əlverişli olmaması və s. amillər KOS-un maliyyələşdirilməsində problemlər yaradır.

Dövlətin bu sahədəki problemlərinin həllinə məsul edilən keçmiş DASSKK-nın, indi isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tabeliyindəki SKMF-nin vəsaitlərinin azlığı onların kiçik və orta müəssisələrlə səmərəli əlaqə yaratmaqlarına imkan vermir. Fikrimizcə, fondun işləməsi KOS subyektlərinin maliyyə problemləri ilə yaxından məşğul olması üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi vacibdir.

1. Fond Qərbi ölkələrində olduğu kimi büdcədən xüsusi vəsaitlər təmin etməlidir. Yəni fond əlavə vəsaitə sahib olmaqla həm əsasnamə ilə ona verilən hüquqları yerinə yetirə bilər, həm də sahibkarların problemləri ilə daha yaxından məşğul olmaq imkanı qazanar. Qeyd edək ki, dövlət büdcəsindən layihələrə ayrılan kreditlərin faizləri sahibkarlar tərəfindən fonda ödənilməlidir və SKMF də bu vəsaitlərin 20 faizinin “kiçik sahibkarlığa kömək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulmuş istiqamətlərə xərcləməlidir. Ancaq 1995-1998-ci illərdə vəsaitlərin ayrılmaması kreditlərə görə faizlərin ödənilməsindən

fonda əlavə vəsaitlərin gəlməsinə imkan yaratmamışdır. Dövlət büdcəsindən vəsait 1999-cu ildə ayrıldığından bu kreditlərin faizləri 2000-ci ilin axırlarında fondun hesabına köçürülməyə başlamışdır.

2. Dövlət büdcəsində sahibkarlığın inkişafı üçün ayrılan vəsaitin müəyyən qismi ilin əvvəlində birbaşa SKMF-a ayrılmalıdır. Fondun vəsaitlərə birbaşa sərəncam verə bilməməsi bir sıra layihələrin əhəmiyyətini azaldır və ya iş adamları arasında sahibkarlıq hissəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Məsələn, fonda təqdim edilən layihələrin ekspertizasını keçirən SKMF bu layihələrə ayrılacaq vəsaitin nə vaxt ayrılması və ya ümumiyyətlə ayrılıb – ayrılmayacağı ilə bağlı konkret məlumata malik olmaması sahibkarların SKMF əlaqələrinin ciddiliyini şübhə altına almışdır. Həmçinin layihələrin maliyyələşdirilməsinin yubadılması onların əhəmiyyətini də azaldır, çünki indi Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının qaydaları höküm sürdüyündən bu gün əlverişli görünən iş sonradan öz əhəmiyyətini itirə bilər.

3. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi təbəçiliyindəki SKMF özəl kiçik və orta müəssisələrin problemləri ilə məşğul olduğundan özəlləşdirmədən dövlətin əldə etdiyi vəsaitin müəyyən hissəsinin bu fonda verilməsi vacibdir. Artıq yalnız dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsində deyil həmçinin iqtisadi islahatların davam tdirilməsində də iştirak edən İqtisadi İnkişaf Nazirliyi onların yeni problemləri ilə yaxından tanış olmaq imkanları qazanmışdır. Bunla yanaşı keçmiş Dövlət Antinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin tərkibində olan Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu artıq İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tərkibində fəaliyyət göstərir. Bu fond 8 ildir ki, sahibkarların maliyyə problemləri ilə məşğuldur və buna görə də, bu sahədəki problemlərlə daha yaxından tanışdır. Keçmiş ittifaq ölkələrindən Ukraynada belə təcrübə vardır və 1997-ci ildə özəlləşdirməkdən gələn vəsaitlərin 34 faizi özəl müəssisələrin texniki yenidənqurulmasına, sahibkarlığın inkişafına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına xərclənmişdir.

Macarıstanda isə şirkətlərin yenidənqurulmasına 600 milyard forint vəsait ayrılmışdır ki, o da özəlləşdirmədən gələn gəlirin yarısı qədərdir . MDB ölkələrində də özəlləşdirilmədən əldə edilən vəsaitlərin bir hissəsinin kiçik və orta sahibkarlığın

maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi təcrübəsi vardır. Özəlləşdirilmədən gələn vəsaitlərin kiçik və orta sahibkarlığın müdafiəsi fonduna Ukraynada 20, Özbəkistanda 30, Rusiyada 1, Qırğızıstanda isə 3 faizi yönəldilir. (11.s 68-70) Azərbaycanda isə hələ özəlləşdirilmədən gələn vəsaitlərin heç bir hissəsi sahibkarlığın inkişafına yönəldilməyib. Doğrudur, “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi” ikinci proqramında özəlləşdirilmədən əldə edilən vəsaitlərin 25 faizi İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin sərəncamında qalır. Bununla belə, bu vəsaitlərin istifadə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində müəyyən qeyri – müəyyənliklər vardır. Fikrimizcə, özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlərinin müəyyən hissəsinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəldilməsi məqsədəuyğundur. Bu bir sıra problemlərin aradan qaldırılmasına yardımcı ola bilər.

Həmin vəsaitlə müəssisələrin sağlamlaşdırılmasını təşkil etmək mümkündür. Azərbaycanda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi həyata keçirilsə də, özəlləşdirilən müəssisələrin yenidən qurulması, onların işlərinin bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun olaraq formalaşması və elecədə də rəqabətli sistemin daşıyıcıları kimi bazırn təchizatını həyata keçirmək üçün müasir texnologiya ilə təmin edilməsində problemlər qalmaqdadır. Bu problemlər indiyədək aradan qaldırılmamasının başlıca səbəbi isə maliyyə resurslarının azlığıdır. Əksər MDB ölkələrində olduğu kimi bizdə də özəlləşdirilən müəssisələrin sağlamlaşdırılması özəlləşdirməkdən sonra birbaşa bu prosesdən əldə edilən vəsaitlər hesabına həyata keçirilməlidir.

Digər tərəfdən özəlləşdirilən müəssisələrin maliyyə resursları ilə təmin edilməsi həmin müəssisələrin əksəriyyətində işçilərin ixtisarının qarşısını ala bilər. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda müəssisələrin əksəriyyətində həyata keçirilən ixtisarlər maliyyə resurslarına qənaət etmək məqsədi daşıyır.

Özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitin müəyyən hissəsinin özəlləşdirilmiş müəssisələrin inkişafına yönəldilməsi dövlət büdcəsindən sahibkarlığa ayrılan vəsaitlərin əsasən yeni yaradılan müəssisələrin formalaşması və inkişafına yönəldilməsinə səbəb ola bilər. Bu dövlət büdcəsinin vəsaitlərinə qənaət etməyə,

habelə SKMF-na təqdim edilən layihələrə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin həcmi artırmağa imkan verərdi.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır bu mexanizm dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmağa şərait yaradır. Belə ki, özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinin yanındakı xüsusi hesabda toplaşmasına baxmayaraq həmin pullardan indiyədək yalnız təbii fəlakətlərin vurduğu ziyanın aradan qaldırılması və büdcə kəsirinin örtülməsi üçün istifadə edilib. Bu isə onu göstərir ki, həmin vəsaitlərin xərclənməsi büdcəyə əlavə vəsait gətirmişdir. Bu maliyyə resurslarının özəl müəssisələrə yönəldilməsi onların fəaliyyətlərinin genişlənməsinə və ya bəpasına səbəb ola bilər ki, bu da dövlət büdcəsinə vergilər və ya başqa şəkildə yeni vəsaitlərin daxil olması deməkdir.

4. SKMF-lə başqa dövlət qurumlarını münasibətləri elə qurulub ki, budcə nəzərdə tutulan vəsaitlərin ayrılmasına büdcə ilində sərəncam verilmədiyi hallarda fondun bu işə təsir imkanları olmur. Fikrimizcə, fond KOS subyektlərinin maliyyə problemlərinə məsul edildiyindən onun həmin vəsaitlərin alınmasına da birbaşa və ya dolaylı təsir imkanları olmalıdır.

5. Dövlət büdcəsindən bu məqsədlə ayrılan vəsaitlərin KOS subyektlərinin sayı ilə mütənasibliyi qorunmalıdır. Yəni büdcə planlaşdırmasında müəyyənləşdirilən məbləğin elmi və praktiki əsasları olmalıdır və bu zaman əsas amil Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hazırladığı maliyyə resurslarına ehtiyacı olan müəssisələrin sayı və ya SKMF-ə təqdim edilən layihələrin sayı götürülməlidir. Əlbəttə, bu həmin müəssisələrin və ya layihələrin hamsının maliyyələşdirilməsinin nəzərdə tutulması demək deyildir. Bu o deməkdir ki, belə rəqəmləri əldə etdikdən sonrada dövlət büdcəsi proqnozlarını hazırlayan Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi büdcədə nəzərdə tutacağı məbləğin həcmi həmin rəqəmlər KOS subyektlərinə yardımların məbləğinin müəyyənləşdirilməsi metodundan istifadə edilə bilər. Yəni büdcənin imkanlarının nəzərə alınması ilə yanaşı kiçik və orta müəssisələrin maliyyə resurslarına olan tələbi də nəzərə alınmalıdır.

Bank kreditlərdən istifadəyə zəmanətin verilməsi mexanizminin işlənilməsi hazırlanmaması Qərbi ölkələrində tətbiq edilən bu praktikadan Azərbaycanda istifadə edilməməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da KOS subyektlərinin bank kreditlərindən səmərəli istifadə etməsinə imkan vermir.

Sxemdə görüldüyü kimi, ölkənin müxtəlif regionlarında yaranan mərkəzlər bir neçə rayonda sahibkarlığın vəziyyətini araşdırır və bütün mərkəzlər Bakıda yerləşən “KOSİA-SMEDA”ya tabe olur. Fikrimizcə, həmin mərkəzlərin fəaliyyəti tam bərqərar olandan sonra onların təsərrüfat hesablı qurumlara çevrilməsi mümkündür. Mərkəzlərin aşağıdakı funksiyaları həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- Marketin fəaliyyəti:
- Məsləhət konsultasiya xidməti:
- İnformasiya təminatı:
- Sahibkarların ixtisaslarının artırılmasının təşkil etmək və s.

İlkin olaraq hər bir regional mərkəz əhatə etdiyi rayonlarda çalışan sahibkarların fəaliyyət növünü hüquqi ünvanını və başqa əsas göstəricilərinin ümumiləşdirilməsini həyata keçirməkdir. “KOSİA-SMEDA”da cəmləşən informasiyala sonradan bütün mərkəzlərə göndərilə bilər və bununla da regionaldakı sahibkarlar da ölkədə sahibkarlığın ümumi vəziyyəti ilə bağlı bütün zəruri məlumatları əldə edə bilərlər. Fikrimizcə, regional mərkəzlərdə sahibkarlar kommunikasiya xidməti görmək həmin mərkəzlərin faks, telefon və ya internet xidmətlərindən istifadəsinə imkan yaratmaq olar. Bununla da ölkənin müxtəlif bölgələrində yaşayan iş adamları arasında əlaqə yaranmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti daha da genişləndirə bilər. Belə mərkəzlərin aşağıdakı maliyyə mənbələri hesabına formalaşdırılmasını mümkün hesab edirik:

1. Dövlət büdcəsi vəsaiti. Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna ayrılan vəsaitlər yalnız bir sıra layihələrin maliyyələşdirilməsinə sərf edilib. Halbuki bu fondun nizamnaməsində başqa fəaliyyət növlərini də həyata keçirmək nəzərdə tutulub. Fonda ayrılan vəsaitlərin bir qismini bu mərkəzlərin saxlanmasına yönəltməklə sahibkarlığın regional problemlərinin aradan qaldırılmasını sürətləndirmək olar:

2.Beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri. Qeyd etdiyimiz kimi KOSA-MEDIA “TACIS” proqramının xətti ilə maliyyələşdirilir və bu beynəlxalq qurum da sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı proqramların maliyyələşdirilməsini həyata keçirir. Bununla yanaşı BMT-nin İnkişaf Proqramı da Azərbaycanda belə layihələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir:

3.Sahibkarların öz vəzifələri. Sahibkarların mərkəz texniki imkanlarından istifadəyə görə ödədiyi vəsaitlər də mərkəzin saxlanması xərcləri kimi çıxış edə bilər:

4.sair mənbələr

Regionlarda sahibkarlığın problemlərini həll etmək üçün bələdiyyələri bu işə cəlb etmək olar. ABŞ-da yerli gəlirinin 75 faizi mülk vergisinə görə ödəmələrdən qazanılır və onların da bir hissəsi sahibkarlığın inkişafına yönəldilir. İngilərə Qlaskov Universitetinin professoru S.Vaylinin araşdırmalarına görə, yerli ehtiyat maliyyə imkanlarının çoxaldılması bölgələrdə biznesi tərəqqi etdirməyin ən uğurlu metodlardan hesabına edilməlidir.

Həmçinin dövlət büdcəsin hesabına SKMF-nin maliyyələşdirdiyi layihələrlə bağlı işlər də davam etdirmək mümkün olmayacaq. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, fondun dövlət büdcəsinin vəsaitini sahibkarlara çatdırılması həyata keçirməli olduğu funksiyalardan biridir. Belə qurumun yaradılması həmçinin fonda başqa funksiyalarını da həyata keçirmək imkanı yaradar və SKMF fəaliyyətinin bir hissəsi bu sahəyə istiqamətlənər:

-neft satışından əldə olunan vəsaitlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə “Neft Fondunun yaradılması haqqında” fərman imzalanıb və fondun əsasnaməsi təsdiq edilib. Əsasnamə ilə vəsaitlərin xərclənmə istiqamətləri konkret olaraq müəyyənləşdirilməsə də həmin pullardan bu istiqamətdə ayrılması mümkündür. Çünki əsasnamə vəsaitlərin ölkənin sosial – iqtisadi inkişafına yönəldilməsini nəzərə tutur. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı hökumət tərəfindən ölkənin sosial – iqtisadi tərəqqisinin mühüm faktoru kimi qiymətləndirilir:

-özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlər. Azərbaycanda özəlləşdirmənin birinci mərhələsindən gələn vəsaitlər qeyd etdiyimiz kimi, büdcə yanında xüsusi hesabda yığılmışdır və vəsaitlər prezidentin sərəncamı ilə istifadə edilir. Həmin vəsaitlərin sahibkarlığın inkişafına yönəldilməsi məsələsi hökumət tərəfindən bir neçə dəfə müzakirə edilmişdir və istiqamət bəyənilmişdir. Fikrimizcə, əksər postsosialist ölkələrdə olduğu kimi Ş prezident fərmanı ilə sahibkarlığın inkişafına xərclənən vəsaitin payı müəyyənləşməli və onun bir hissəsinin təklif etdiyimiz bankda cəmləşməsinə imkan yaradılmalıdır:

-beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri. Dövlət özəl sektorun maliyyə problemləri ilə məşğul olan qurumların vəsaitlərini cəlb edərək onların KOS subyektlərinə ayırdığı vəsaitlərin bu bank vəsaiti ilə bölünməsinə təmin edə bilər. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə bank sektorunun təminatlılığının az olması problemi bir neçə də həmin qurumlar tərəfindən qaldırılıb və hətta vəsaitlərin xarici banklar vasitəsi ilə bölünməsi məsələsi də qaldırılmışdır. Fikrimizcə, bu bankı yaratmaqla həmin problemi də həll etmək olar

-əhalinin xüsusi vəsaitləri. Əhalinin vəsaitləri burada depozitlər şəklində cəmləşə bilər. Bu bank həmçinin əhalidən əmanətlərin qəbul edilməsini həyata keçirməklə əlavə maliyyə mənbəyi qazana bilər:

-özəl sektor subyektlərinin vəsaitləri. Dövlət özəl sektor nümayəndələrinin vəsaitlərindən istifadə etmək üçün bank formalaşmasında, səhmlərin satışı və s. şəkildə onların iştirakını da təmin edə bilər:

-ianlər, yardımlar və s. vəsaitlər.

Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, birinci mərhələdən sonra – təqdim edilən bank kreditlərinin geri qaytarılmasına başlananda bankın maliyyə imkanları daha da genişlənəcək və tədricən buraya dövlət yardımlarının həcmi azaltmaq da mümkün olacaq. Çünki güzəştlərin tətbiqindən sonra bank öz vəsaitləri ilə normal fəaliyyət göstərmək imkanı yaranacaq.

Eyni zamanda gələcəkdə bankın mərhələli özəlləşdirilməsini də həyata keçirmək mümkündür. Qeyd edək ki, bankın fəaliyyəti ölkəə sahibkarlığın inkişafına şərait

yaradacaq, bu işə dövlət büdcəsinə yeni vəsaitlər cəlb etməklə yanaşı həm də iqtisadi, sosial və siyasi problemlərin həllinə yardım edə bilər.

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığının inkişafının "Dövlət Proqramı" (2001-2003-cü illər) layihəsində kiçik sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərə görə kollektiv təminat mexanizminin ayaradılması, girov müqavilələrinin bağlanması və müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin səmərəli qaydalarının formalaşması, qarşılıqlı sığortalanma ilə bağlı məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur. Bu fond dövlət adından bank kreditlərin müəyyən hissəsinə zəmanət verərək KOS subyektlərinin kommersiya banklarından istifadəsini təmin edə bilər. Bu zaman kreditlərin iqtisadiyyatın hansı sahəsinə ünvanlanması şərti əsas götürməklə layihələrinin reallaşma dərəcəsi kimi amillər də nəzərə alınmalıdır. Qeyd edək ki, postsosialist dövlətlərinin əksəriyyətində də belə fondlar fəaliyyət göstərir. Məsələn, Macarıstanda kiçik biznesə təqdim edilən kreditlərə təminat verən 3 qurum, Kredit Təminatı Kompaniyası, Aqrara Kredit Təminatı Fondu, Start Kredit Təminatı Fondu fəaliyyət göstərir.

1998-ci ilə olan məlumata görə, bu fondlar ümumi məbləği 23.9 milyard NUF olan 1,948 kredit xəttinə təminat vermişdir. (18.s.16-17) Postsosialist ölkələrində kreditin 70-90 faizinə təminat verilir. (məsələn, Çexiyada 80 faiz, Polşada 70 faiz və s.) bu işə Qərb dövlətlərindəki müvafiq sistemindən fərqlənir.

Fikrimizcə, Dövlət Kredit Sığorta Şirkəti adlı yeni bir qurum yaradılaraq perspektiv ziyanların sığortasını həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Bu zaman həm KOS subyektlərini sığorta münasibətinə cəlb edilməsini reallaşdırmaq olar, həm də bu kateqoriya müəssisələrin fəaliyyətlərinin davamlılığını təmin edilər. Qeyd edək ki, bu şirkətin fəaliyyəti üçün dövlətin əsaslı maliyyə yardımı həyata keçirmək tələb olunmur, çünki sığortalanma şirkətin vəsaitlə təmin edilməsinə səbəb olacaq. Qeyd etdiyimiz kimi, belə şirkətlər bir sıra dövlətlərdə fəaliyyət göstərir və burada əsas məqsəd KOS subyektlərinin maliyyə mənbələrini istifadəsində fasiləsizliyi təmin etməkdir. Bu sistemin bəraqərar olması həm sığorta şirkətinin inkişafına, həm də KOS subyektlərinin fəaliyyət riskinin azalmasına səbəb olar. Qeyd edilməlidir ki, bu

sığorta münasibətlərinin bərbərar olmasında dövlətin birinci mərhələdə maliyyələşdirmə həyata keçirməsi tələb olunur. Qlana mərhələlərdə bu mexanizm özünü tənzimləyən sistem halını almaqla yanaşı dövlət xərclərinin geri ödənilməsinə də imkan yarada bilər. Buna görə də, bu şirkətin fəaliyyəti dövlət üçün daha risksiz hesab edilir və faktiki olaraq dövlət bununla sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi probleminin yumşaldılmasına nail olur.

Kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətini genişləndirmək üçün investisiya vergi kredit mexanizminin tətbiqi də məqsədəuyğundur. Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan bu vergi güzəştləri müəssisələrin əlavə vəsaitlər təmin edilməsinə gətirib çıxarır. Qeyd edək ki, əksər Avropa ölkələrində bu vergi güzəşti tətbiq edilir. Böyük Britaniyanın 2001-ci il dövlət büdcəsində investisiya vergi kreditinin tətbiqi sahəsində bəzi güzəştlərin də tətbiqi nəzərdə tutulub. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında da investisiya vergi kreditinin tətbiqi KOS subyektlərinin inkişafına kömək edə bilər. Bu vergi güzəşti vergi ödənişi müddətinin dəyişdirilməsini, müəyyənləşdirilmiş müddətdə ödənilməsi vergi məbləğinin azaldılmasını və azalan həmin kredit şəklində müəssisənin sərəncamında qalması nəzərdə tutulur. Bu zaman müəssisə müəyyənləşdirilən müddətdən sonra kreditin azaldılan hissəsini faizlər nəzərə alınmaqla ödəyir. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik etməklə kiçik və orta müəssisələr üçün investisiya vergi kreditini tətbiq etmək olar. İntestisiya vergi kreditinin 1 ildən 5 ildək tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. İntestisiya vergi krediti mənfəət vergisi və yerli vergilər üzrə tətbiq edə bilər. Onun məbləği ödnilməi olan vergi həcmnin 50 faizindən çox olmamalıdır. Qanunvericiliklə müəyyənləşən və bu kredi növünün subyektləri ola bilən müəssisələrə ikili kredit investisiya vergi müqaviləsinin bağlanmasına icazə verilsin.

Belə kredit müqavilələri bağlanarkən aşağıdakı müəssislərə üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur:

- İstehsalla məşğul olan kiçik və orta müəssisələr:
- Elmi tətqiqatla məşğul olan müəssisələr:

- Nizamnamə kapitalının 50 fazindən artığı əllilərin və əllilər cəmiyyətinin payına düşən müəssisələr:

- Regionların sosial-iqtisadi inkişafına yardım edən və yerli xidmətləri göstərən müəssisələr:

Bunlarla yanaşı vençur kapitalından istifadəni genişləndirmək məqsədilə dövlətin bu sahəyə ilkin olaraq müəyyən maliyyə vəsaitlərinin ayırması zəruridir. Birləşmiş Krallıqda 2001-ci ilin dövlət büdcəsində Vençur Kapitalının İnkişafı Fonduna 50 milyon funt sterlinq vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub. Fikrimizcə, vençu kapitalından istifadənin üstünlüklərini nəzərə alaraq İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yanında Vençur Kapitalının İnkişafı Fondu yaradılmalı və Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən bu fondun inkişafına vəsait ayrılması məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

Fikrimizcə KOS-un inkişafın qanunvericilik bazası da təkmilləşdirilməkdir. Bununla ayaşı “Təşviq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbulunun sürətləndirilməsi vacibdir. Ləvğ olunmuş DASSKK belə bir layihəni Nazirlər Kabinetinə təqdim edilsə də, onun qəbulu hələ baş tutmamışdır. Qeyd edəki ki, dünyanın əksər ölkələrində fəaliyyət göstərən bu qanun iqtisadiyyatının inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən nəzərdə tutulan məqsədli güzəştlərin istiqamətlərini, prinsiplərini, forma və üsullarını müəyyən edir.

Təşviqin sahələ (iqtisadiyyatın əhəmiyyətli sahələri, özəlləşdirilmiş müəssisələrin sağlamlaşdırılması, yerli xammala əsasında idxalı əvəz edən məhsulların istehsalı və xarici qabiliyyətli məhsulların istehsalı), regional (Bakı-Abşeron ərazisi, respublika tabeli şəhərlər, o cümlədən Naxçıvan şəhəri, kənd rayonlar və işğaldan azad edilən ərazilər) aparılması nəzərdə tutulmalıdır. Qeyd etmək gərəkdir ki, təşviq belə təsnifləşdirilməsi Qərb təcrübəsinə uyğundur və ən əsası regional yanaşma metodundan istifadə edilməsi sahibkarlığın inkişafında regional problemləri olan Azərbaycan üçün xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Bununla yanaşı təşviqin iş yerlərinin artırılması, innovasiya, yeni texnologiyaların tətbiqi istiqamətində aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Burada diqqəti çəkən əsas cəhət

maliyyə təşvidinin tətbiq edilməsidir. Maliyyə təşviqinin isə aşağıdakı istiqamətlərdə aparılması vacibdir.

- Kiçik və orta sahibkarlıq sektoruna kredit verən maliyyə-kredit qurumlarının təşviqi:

- Kiçik və orta sahibkarlara lizinq xidməti göstərən təşkilatların təşviqi:

- Vençur şirkətlərinin təşviqi:

- Kiçik və orta müəssisələrində sığorta işi ilə məşğul olan qurumlarının təşviqi:

- Sahibkarların qarşılıqlı maliyyə qurumlarının təşviqi:

Həmçinin istehsal təyinatlı özəlləşdirilmiş müəssisələrin təşviq dövründə istehsal məqsədilə idxal etdikləri xammal, kompleksləşdirici ehtiyat hissələri gömrük rüsumundan azad edilir, onların dövlətə borcları tam dondurulur. Qeyd edək ki, Keçmiş DASSKK təklif etdiyi layihədə Bakı-Abşeronnda təşviq isə innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin əldə etdikləri mənfəət 0.6 güzəştli mənfəət vergisi əmsalının tətbiqi nəzərdə tutulur və eləcə də yeni texnologiya əsasında idxalı əvəz edən və ixrac qabiliyyətli məhsulların istehsalı məqsədilə yeni yaradılan müəssisələrdə 50 nəfərdən çox işçinin cəlb edilməsini təmin edən müəssisələrin mənfəətinə 0,7 güzəştli mənfəət vergisi əmsalı tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Göründüyü kimi, təşviq aparılması sahibkarlıq sahəsində əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və buna görə də, bu qanunun qəbulu ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına səbəb ola bilər. Bunun üçün həmin qanunun qəbulunun tezləşdirilməsi zəruridir. Burada maliyyə - kredit təşviqi xüsusilə mühüm əhəmiyyət daşıyır, çünki hal – hazırda KOS subyektlərinin bank kreditlərindən faydalanmaq imkanları məhddur və bu da həmin kredit şərtlərinin sərtliyi ilə bağlıdır. Bu qaydaların tətbiqi bankların KOS subyektləri ilə işləməkdə maraqlı olmağa sövq edəcək və nəticədə kredit şərtlərinin yumşaldılmasının müşahidə edilməsi labüddür

Banklar həyata keçirdiyi kredit ayrımlarında kiçik və orta sahibkarların payının təsnifləşdirilməsi və buna uyğun olaraq həmin kredit qurumlarına güzəştlərin tətbiq

edilməsi olduqca vacibdir. Əksər Qərb dövlətlərində KOS subyektlərinə daha çox vəsait ayırmaqla kommərsiya bankları əlavə güzəştlər əldə edirlər.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyələşdirilməsini həyata keçirən banklara vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur ki, bu da faktiki olaraq həmin qurumların bu kateqoriya sahibkarlarla işləməsini təşviq edəcək. Bu sistemin tətbiqi kommərsiya banklarından kiçik və orta sahibkarlara daha çox vəsait ayırmasını stimullaşdıracaqdır. Qərb ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq ümumi kredit ayrımlarında kiçik və orta müəssisələrə ayrılan kreditlərin payı 50 faiz və daha yuxarı olan kommərsiya bankları üçün güzəştlər müəyyənləşdirilə bilər. Güzəştlili həcm isə kreditləşmədə KOS subyektlərinin payına uyğun olaraq dəyişməlidir. Fikrimizcə bu sistemin tətbiqi ilə kommərsiya bankları kiçik və orta müəssisələrlə işləməkdə maraqlı olurlar və onlar bu kateqoriya müəssisələrlə verilən kreditlərin həcmi artırmaqla daha çox güzəşt əldə etməyə çalışırlar.

Bu kommərsiya banklarının mövcud və prespektiv ziyanlarını qarşılaya bilər. Müasir şəraitdə KOS subyektlərini kreditləşmək kommərsiya bankları üçün riskli iş hesab edildiyindən güzəştlərin tətbiqi həmin risklərin gətirə biləcəyi ziyanları aradan qaldıra bilər. Bütövlükdə Kreditə Təminat Fondunun yaradıldığı şəraitdə belə itkilər demək olar aradan qaldırılmış olar.

Çoxsaylı KOS subyektlərinin kreditləşməsi onun fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb olacaq və bununla da kommərsiya banklarının kreditlərinə tələb artacaq. Bu isə kredit sisteminin inkişafına yardım etməklə kiçik və orta sahibkarlıq sektorunda pul-kredit münasibətlərinin inkişafına səbəb olacaq.

Kiçik və orta müəssisələrin müsir avadanlıq və texnologiya ilə təmin edilməsi məqsədilə Lizinq Şirkətinin yaradılması da vacibdir. Bu Şirkətin yaradılması İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin iştirakı ilə, lakin təsisçiliyində özəl sektorun subyektlərinin təmsilçilik payı ilə yaradıla bilər. Xaricdəki təcrübəyə əsaslanaraq həmin şirkətin yaradılmasına xarici investorların cəlb edilməsi də mümkündür. Lizinq Şirkətinin fəaliyyətində kiçik müəssisələr üçün səciyyəvi xüsusiyyətlər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Şirkətin lizin əməliyyatlarının obyektləri aşağıdakılar ola bilər: İstehsal və tikinti avadanlıqları, mini dəyirmanlar, elektron avadanlıqları, kimyəvi təmizləmə və çamaşırxana avadanlıqları, müxtəlif xırda tələbləri ödəmək üçün minizavodlar, mini mətbəələr və s. lizin əməliyyatlarının obyektlərindən görüldüyü kimi bu avadanlıqların əksəriyyəti respublikamızda istehsal edilmir və buna görə də, onların idaxlı qaçılmazdır.

Buna əsaslanaraq demək olar ki, xarici şirkətlərin bu işə cəlb edilməsi problemin həllini asanlaşdırar. Belə kiçik və orta bizneslə məşğul olanların bu avadanlıqlara ehtiyacının böyüklüyünü nəzərə alaraq xarici investorların bu işə cəlb edilməsi imkanları asanlaşır.

Şirkət müxtəlif maliyyə lizinləri ilə yanaşı aşağıdakı işləri də həyata keçirə bilər:

- Xaricdə lizin bazırını tədqiq etmək KOS subyektlərinə konsultativ xidmət göstərmək:

- Mütərəqqi texnoloji proseslərin və avadanlıqların axtarılması, respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində bunlardan səmərəli istifadə imkanlarının öyrənilməsi və təhlili:

- Lizin optimal şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi:

- Qanunvericilikdə lizin xidməti üçün güzəştlərin tətbiqi ilə bağlı təkliflər hazırlamaq və bu sahədə təşviq sisteminin bərqərar olmasına çalışmaq:

- Beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitlərini bu sahəyə yöəlməsinə nail olmaq:

- Müxtəlif qrant proqramlarına layihələr təqdim etmək və azad bazar iqtisadiyyatın əsas atributlarının yaradılmasına xidmət edən KOS –ların lizin problemlərinin həllinə donor qurum və ölkələri cəlb etmək və s.

KOS subyektlərinin regional inkişafını stimullaşdırmaqla Regional Kiçik Biznes Təşkilatının yaradılması üçün Azərbaycan hökuməti qonşu dövlət nümayəndələri ilə danışıqlara başalaya bilər. Bunun üçün karkas kimi Azərbaycan Türkiyə və Gürcüstan ölkələrin arasındakı genişlənmək də olan əməkdaşlıq sistemi əsas götürülə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta sahibkarların problemləri ilə məşğul olan regional qurumların yaradılması təcrübəsi artıq bir sıra regionlarda, xüsusilə Avropada geniş yayılmışdır. AB-nin KOS-un problemləri ilə məşğul olan başqa təşkilatları da vardır, ancaq hələki Azərbaycanın bu təşkilatlarla sıx əlaqə yaratmasından danışmaq mümkün deyildir. Ancaq həmin təşkilatların birlik üzvü olmayan dövlətlərdə də fəaliyyət göstərməsi KOS-larla bağlı müxtəlif layihələri maliyyələşdirilməsi ölkəmizin bu təşkilatlarla əlaqə yatanmasını zəruri etmişdir. Həmin təşkilatlardan ən mühüm fəaliyyətləri ilə tanışlıq onların imkanlarının geniş olduğundan xəbər verir.

1985-ci ildə Roma sazişinə əsasən qurulan Avropa İnvestisiya Bankı Avropa Birliyinin üzvləri tərəfindən yaradılmışdır. İqtisadi İnkişafı ilə bağlı layihələri maliyyələşdirən bank birlik xaricindəki dövlətlərdə də maliyyələşdirmə həyata keçirir. Gəlir əldə etmək məqsədi olmayan bank maliyyələşdirməni həyata keçirərkən başlıca olaraq bunları nəzərə alır;

- Az inkişaf etmiş regionlarda sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi:

- Müəssisələrin müasirləşməsinə və yeni fəaliyyət sahələrinin yaradılmasına yönələn layihələrin maliyyələşdirilməsi.

Bank 1963-ci ildən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə layihələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməyə başlamışdır. Bununla yanaşı bank layihələrin dəyərinin 50 faizi həcmində kredit açır, qalan hissə müəssisələnin özü tərəfindən maliyyələşdirilir. Göstərilən vaxtdan bəri yalnız Afrika ölkələrində bank 68 layihənin maliyyələşdirilməsini həyata keçirmişdir.

1969-89-cu illə arasında AİB 2 milyard ECU dəyərində maliyyələşdirmə həyata keçirmişdir ki, burada Türkiyə 734 milyon ECU və ya 25.8 faizlik payla birinci, qonşu ölkələrdən sonra Yuqoslaviya (578 milyon ECU, 20.3 faiz) və Misir (389 milyon ECU, 13.67 faiz) gəlir, 70-ci illərdə Türkiyə bankından 15-20 müddətlik 2-2.5 illik faizli kreditlər alaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafına nail ola bilmişdir.

KOS üçün Birlik Maliyyə Krediti “Yeni Birlik Ləvizimatı” təşkilatı 1978-ci ildə yaradılmışdır və məqsədi KOS subyektlərinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməkdir.

Avropa Birliyi İnvestisiya Ortaqları Proqramı Avropa Birliyindən kənar ölkələrdə birlik daxilindəki KOS subyektlərinə ortaqların tapılmasını və onların maliyyələşdirilməsini həyata keçirir. Avropa Regional İnkişaf Fondu 1975-ci ildə qurulmuşdur və birliyin iqtisadi inkişafda geri qalmış bölgələrində sahibkarlığı inkişaf etdirmək məqsədilə dəyəri 10 milyon ECU-dan az olmaq şərti ilə yardımlar göstərir. (18.s.138-146)

Göründüyü kimi, Avropada KOS subyektlərinin maliyyə problemləri ilə məşğul olan çoxlu qurumlar fəaliyyət göstərir və onlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sahibkarlığın formalaşmasına maliyyə yardımları həyata keçirirlər. Məsələn, Avropa İnkişaf Bankının yardımları ayırarkən dövlətlərin Aralıq dənizi ölkələri və s kimi qruplaşdıraraq kredit xətti açır. Avropa Birliyi isə Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri üçün “Phare” proqramı həyata keçirir ki, buraya da həmin region dövlətlərində KOS subyektlərinə müxtəlif kredit sxemlərinin təqdim edilməsi daxildir. Fikrimcə, Regional Kiçik Biznes Təşkilatlarınının yaradılması aşağıdakı problemləri həll edə bilər:

-Beynəlxalq maliyyə qurumlarından cəlb edilən vəsaitlərin həcmi artırmaq olar. Bölgənin inkişafında maraqlı olan bu qurumlar həmin təşkilatın üzvü olan ölkələrə ayrı-ayrılıqda etdikləri yardımlara nisbətən daha çox kredit xətti açacaqlar:

-Təşkilatın yaradılması və saxlanması xərclərini beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaiti hesabına etmək mümkündür. Məlumdur ki, hətta müxtəlif donor təşkilatlarında və ya dövlətlərində regional inkişafa yönələn proqramların maliyyələşdirilməsi üçün qrantlar nəzərdə tutulur. Təşkilatı təsis edənlər ən azı təşkilatı xərcləri həmin qrantlar hesabına örtə bilərlər:

-Belə təşkilatın yaradılması region ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin yaranmasına və bölgədə sülhün bərqərar olmasına gətirib çıxara bilər. Bu təşkilat sırf

iqtisadi xarakter daşdığından burada qarşılıqlı anlaşılmaqların yaranması ehtimalı yüksək deyildir:

-İqtisadi əlaqələrin genişlənməsi KOS subyektləri üçün yeni bazarların yaradılmasına gətirib çıxaracaq ki, bu da hər regionda sahibkarlığın inkişafını tənzimləyəcək. Belə ki, hal-hazırda bu ölkələrdə bazarlar problemi KOS subyektlərinin inkişafını tormozlayan amillərdən hesab edilir.

Eyni zamanda bu fəaliyyət sahələri ilə məşğul olanların yerləşdikləri binalar və ya binaların emalatxanalarda yerləşən hissələri əmlak vergisindən azad edilir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində elə güzəştlərin nəzərdə tutulması uğurlu addım hesab edisə də bu dairənin genişləndirilməsi kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yardım edə bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi əsasnda maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı istiqamətlərinin elmi cəhətdən kompleks tədqiqi əsasında magistr dissertasiya işində bir sıra nəticələr əldə edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı iqtisadiyyatın inkişaf mexanizmi kimi bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bunların sırasına dövlət əhəmiyyətli obyektlərə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə qeyri-dövlət vəsaitlərinin cəlb edilməsi, infrastruktur obyektlərinin istismarı ilə bağlı dövlət xərclərinin ixtisar edilməsi, layihə risklərinin dövlət və özəl investitorlar arasında bölünməsi, idarəetmə funksiyalarını özəl investora vermək yolu ilə layihənin iqtisadi cəhətdən səmərəli idarə edilməsinin təmin olunması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması aid edilə bilər.

2. Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının dövlət üçün cəlbediciliyi inkişafın sistemli problemlərinin həlli, özəl vəsaitlərin cəlb edilməsi hesabına büdcə xərclərinin ixtisar olunması, xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, rəqabət səviyyəsinin yüksəldilməsi, tariflərin aşağı salınması kimi amillərlə təmin edilir.

3. Tədqiqat işində Türkiyə, ABŞ, İngiltərə, Fransa Yaponiya, Belçika kimi inkişaf etmiş ölkələrin timsalında dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığına dair beynəlxalq təcrübənin tətbiqi ilə dünya təcrübəsində milli sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusilə də maşınqayırma sənayesinin dövlət tərəfindən qorunması və dəstəklənməsinə dair təşkilati, qanun məcəlləsi, ehtiyat maliyyə, vergi, inzibati-hüquq və s. geniş bir tədbirlər sisteminin mövcud olduğunu müəyyən edilmişdir. Həmin sistemə sahələr üzrə həyata keçirilən kompleks tədbirlər səciyyələndirilmişdir

4. Azərbaycan maşınqayırma kompleksində innovasiya potensialının artırılması üçün aşağıda qeyd edilən tədbirlərin reallaşdırılması daha məqsədə uyğundur:

-Ölkəmizdə müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə fəaliyyət göstərən strukturların modernləşməsi və rəqabət qabiliyyəti, ən son texnika və texnologiyaların tətbiqinə və nailiyyətinə əsaslanmalıdır. İnnovasiyalı iqtisadi inkişaf modelinə keçid etməklə

və ən son texnoloji avadanlıqlardan istifadə etməklə resurs qənaətliliyi, istehsalın effektivliyi, daxili və dünya bazarında rəqabət qabiliyyətli məhsul buraxılışına nail olmaq olar;

- Dövlət elm və innovasiya fəaliyyəti üçün şərait yaradaraq, həm də öz iqtisadi siyasətinin əsas məqsəd və prinsiplərini formalaşdırır. İnnovasiya proseslərinin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, resurslara qənaət edən texnoloji avadanlıqların istifadəsi hesabına istehsalın material xərclərinin də aşağı düşməsinə səbəb olur.

- Maşınqayırma komplekslərinin innovasiya potensialının artırılması və inkişafında, sahələrarası əlaqələrin optimallaşdırılmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə sənaye parklarının, regional innovasiya mərkəzlərinin və milli texnoparkların yaradılması innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üzrə dinamizmi artırır bilər;

- Elm tutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi biotexnologiya, nanotexnologiya mikroelektronika kimi sahələr üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynaya bilər ;

- Elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə etməklə təzə malların tərtib edilməsi üzrə sahələrin yaradılması milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı baxımından zəruri hesab edilir.

5. Azərbaycanın maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi tətbiqinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsini eyni zamanda səmərəliliyinin artırılmasını aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

-Qeyri-neft sənayesinin əsasında dayanan maşınqayırma və avadanlıq istehsalında mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Naxçıvanda avtomobil zavodunun yaradılması və Gəncə traktor istehsalında nəqliyyat vasitələrinə olan tələbatın artması üçün mühüm rol oynayacaqdır. Həmçinin Şamaxıda Hacıqabulda həssas mühəndislik və İKT məhsulları, Gəncə və Mingəçevirdə elektron avadanlıq fabrikləri yaradılmışdır.

- Maşınqayırmada biznes tərəfdaşlıq mexanizmi çərcivəsində innovasiya biznesinin inkişafını müəyyən edən məsələlər kompleks təhlil olunması:

- iqtisadiyyat bölməsi üzrə innovasiya fəaliyyətinin dövlət priotetlərini işləmək, müsabiqəyə əsasən innovasiya layihələrinin əsas icraçılarını müəyyənləşdirmək, daxili və beynəlxalq bazarlarda işləmələrin tətbiqinin mərhələlərinin ünvanlı maliyyələşdirilişinin təşkili;

- innovasiya biznesinin inkişafı üzrə vergi qanunçuluğunun stimullaşdırma tədbirlərini əhatə edən, innovasiya biznesinin qanunçuluq bazasını işləmək;

- innovasiya müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarət funksiyalarının miqdarını azaltmaq;

- dövlət sifarişlərinin alınmasına tenderlərin aparılması üçün innovasiya işləmələrinin istifadəsində maşınqayırma məhsulunun iri istehsalçıların maraqlarının təminini;

- elmi-texniki sferada dövlət sifarişini cəlb etmək mexanizminin təşkilini işləmək;

- müəssisənin balansında 3 ildən az olmamaq şərti ilə əsas vəsaitlərin yeni komponentlərinin alınması və ya istehsalını həyata keçirən, müəssisələrə «investisiya mükafatı» təqdim edilmək sistemini işləmək və istifadə etmək. Belə ödəmələri əldə edilən əsas vəsaitlərin dəyərində (təxminən 5%-dən 10%-ə qədər) olması məqsədyönlüdür.

- innovasiya fəaliyyəti ilə əlaqədar risklərin sığortalınması mexanizmini işləmək və yüksək texnoloji müəssisələr üçün dövlət təminatını həyata keçirmək;

- yeni məhsulun bazar perspektivliyi nöqtəyi nəzərinə mənimsənilməsinə strateji marketinq tədqiqatı aparmaq;

- mövcud elmi-texniki potensialı qiymətləndirmək və innovasiya layihəsinin yerinə yetirilməsi üçün onun səviyyəsini təmin etmək: avadanlığın, lizinqin təşkili, yeni məhsulun və onun sınaq partiyasının yoxlama nümunəsini buraxmaq üçün materialların tədarükünü təmin etmək, mütəxəssisləri cəlb etmək, resurs və enerji istehlakı xərclərini optimallaşdırmaq;

- innovasiya prosesinin layihə idarəedilməsinin təşkili. Bu hər şeydən əvvəl, əsas iştirakçıların innovasiya layihələrinin idarəedilmə funksiyasının möhkəmlənməsi və müəyyən edilməsidir.

- iqtisadi yüksəliş müəyyən dərəcədə yeni texnologiyanın istifadə edilməsi qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Elmi sistem isə biliklərin inkişafı üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir, texniki baza-yeni məhsulun buraxılması üçün əsasdır. Bu iki komponent elmi-texniki sistemi əmələ gətirir, bu da institusional tədbirlərlə uyğunlaşaraq milli innovasiya sistemini formalaşdırır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Tikinti və infrastruktur obyektləri ilə əlaqədar investisiya layihələrinin xüsusi maliyyələşmə əsasında həyata keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” 21 aprel, 2016
2. A. H. Tağıyev, Z. Səmədzadə: İnnovasiya: 1 sayılı broşura Bakı: Təknur, 2016. 47.s
3. A. H. Tağıyev, Z. Səmədzadə: İnnovasiya: 4 sayılı broşura Bakı: Təknur, 2017. 67.s
4. Abbasov S.H. “Texnologiyalar və yeniliklərin idarə edilməsi” 201
5. Abdullayev İ. S., Nağıyev Ə. H. “İstehsalın təşkili” Bakı. 2011
6. Abdullayev İ. S., Nağıyev Ə. H. “İstehsalın təşkili” Bakı. 2011
Azərbaycan sənayesi: statistik göstəriciləri DSK. B. 2016. 344 səh.
7. Azərbaycan sənayesi: statistik göstəriciləri DSK. B. 2017. 444 səh.
8. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. DSK. B. 2016. 824 səh.
9. Dövlət-biznes tərəfdaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı-2001
10. Ələskərov A., Əhmədova A. Müstəqil Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçid yollarında. Azərbaycan EA-mn Xəbərləri. “İqtisadiyyat” seriyası, № 4, Bakı, 2016.
11. Əlirzayev Ə, Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı problemləri və həlli yolları. Nəzəriyyə və təcrübə. Bakı, "Elm", 2009.
12. Əliyev T.N. Biznesin idarə edilməsinin əsasları. Bakı, "Eim", 2012.
13. Əliyev T.N., Əhmədli A.M., Məmmədov R.M. Müştərək müəssisə və sahibkarlıq. Bakı, 2011.
14. Əliyev T.N., Məmmədova İ.İ, Azərbaycanda kiçik biznesin təşkili və idarə edilməsinin bəzi səmtləri. Azeteti, Bakı, 2013
15. Hüseynov T.Ə. “Sənaye İqtisadiyyatı” Bakı 2012.

16. Hüseynov.Ə.A. İstehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri (maşınqayırma müəssisələrinin təmsalında) dis-nın avtoreferatı : 5312.01 /Ə. A. Hüseynov ; Azərb. Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti., İqtisadi Araşdırmalar Elmi- Tədqiqat İn-tu.Bakı, 2014, 26 s.

17. Hüseynov.Ə.A. İstehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri (maşınqayırma müəssisələrinin təmsalında) dissertasiya, Bakı: 2013. 142 s.

18. İbrahimov İ.H. “Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri” Bakı. 2010

19. İbrahimov İ.H., Kərimov K.S. Sənayedə investisiya və innovasiya fəaliyyəti. Dərs vəsaiti. B. 2017. 270 səh.

20. İbrahimov İ.H., Kərimov K.S. Sənayedə investisiya və innovasiya fəaliyyəti. Bakı. 2017. 270 səh.

21. İsayev A.S. İstehsalın təşkili əsasları. Dərslik. B. 2009. 151 səh.

22. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında elmi innovasiyaların rolu- Beynəlxalq elmi – praktik konfransın materialları. Bakı. 2016

23. Sənayedə investisiya və innovasiya fəaliyyəti. Bakı-2017 s.254

24. V. M. VəliyevAzərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri.İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İn-tu Bakı-2017, 269s.

25. Xəlilov A.İ., Nəbiyev A.X. “Firma iqtisadiyyatı və sahibkarlıq” Dərslik. Bakı - “MBM ” - 2014

26. Xəlilov A.İ., Nəbiyev A.X. “Firma iqtisadiyyatı və sahibkarlıq” Dərslik. Bakı - “MBM ” – 2014

Rus dilində

27. Беленький А.С. Разрешимость игры трех лиц на множестве связанных стратегий игроков и оценка возможности формирования государственно-частного партнерства для выполнения крупномасштабных проектов. Труды

Всероссийского совещания по проблемам управления. Москва, 16-19 июня 2014 г.,

28. Зангеева С.Б., Филин С.А. Технопарки и технополисы как основы национальной инновационной системы // Инновации. – СПб., 2004. - №6. – С. 14-25.

29. Институт Проблем Управления РАН. Холодная Н.Д. Государственно-частное партнерство-новый тип отношений в Российской экономике, Вопросы государственного и муниципального управления, № 2, 2009, стр. 42-56.

30. Какатунова Т.В. Технопарки как элементы региональной инновационной структуры // Российское предпринимательство. – М., 2007. - №3. – С. 104-107.

31. Положение об университетском технопарке, разработано Ассоциацией «Технопарк» по поручению Минобразования России, 1999 г.

32. Шор Н.З. Н.З. Квадратичные оптимизационные задачи//Техническая кибернетика, 1987, № 1, стр. 128-139

33. Экономическая теория. Москва, БЕК, 2014.

34. Экономическая теория. М.: Дело, 2015, с. 645.

İngilis dilində

35. European Commission, Manuel on Government Deficit and Debt, Implementation of ESA95, 2012.

36. European Investment Bank Economic and Financial Report, 2010.

37. World Bank, Designing and using public-private partnership units in infrastructure, 2015.

Türk dilində

38. Emek, U. “Kamu-Özel İşbirliklerinin Devlet Muhasebe Sistemindeki Yeri ve Önemi”, İktisat, İşletme ve Finans, 29(337) , 2014.

39. T. C. Kalkınma Bakanlığı, KÖİ Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2013.

40. T. C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Ankara, 2013.

Xülasə

Tədqiqat işi giriş, 3 bölmədən, 8 paraqrafdan ibarət olmaqla aşağıdakı məsələləri əhatə edir:

“ **Sənayenin inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlığının rolu və əhəmiyyəti** ” adlı I fəsildə dövlət-biznes tərəfdaşlığının mahiyyəti, əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri, sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmləri, dövlət-biznes tərəfdaşlığı sahəsində xarici təcrübələr və onların ölkəmizdə tətbiq imkanları edilmişdir.

“**Maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlığının müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi** ” adlı II – fəsildə innovasiya potensialının mahiyyətinə eyni zamana Azərbaycan maşınqayırma kompleksində innovasiya potensialının qiymətləndirilməsinə, maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı istiqamətləri və müasir vəziyyətinin tədqiqinə , maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi tətbiqinin mövcud vəziyyətinin statistik göstəricilərinə dair məsələlər öz əksini tapmışdır.

«**Maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri** » adlı III fəsildə – innovasiya infrastrukturunun ümumi xarakteristikasına və onun inkişafında dövlət-biznes əməkdaşlığının gücləndirilməsi istiqamətləri haqqında geniş məlumatlar, həmçinin maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə dair təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqat işi nəticə və təkliflərlə, istifadə edilmiş ədəbiyyat və əlavələrlə tamamlanır. Müasir tələblərə cavab verən buraxılış işindən maşınqayırma kompleksində çalışan mütəxəssislər istifadə edə bilirlər.

Резюме

Исследовательская работа состоит из трех глав, 8 пунктов, со следующими вопросами:

Глава I: Роль и значение государственно-делового партнерства в развитии промышленности, я, сущность, важность, цели и задачи партнерских отношений между государством и бизнесом, механизмы государственно-делового партнерства в отрасли, зарубежный опыт в области государственно-делового партнерства и их возможностей в стране.

В главе II «Анализ и оценка современного состояния государственно-делового партнерства в инновационном развитии машиностроительного комплекса» сущность инновационного потенциала - это механизм партнерства между предприятиями для оценки инновационного потенциала Азербайджанского машиностроительного комплекса, тенденций инновационного развития и современного состояния машиностроительного комплекса, отражены статистические показатели текущего состояния заявки.

Глава III «Направления совершенствования механизмов государственно-делового партнерства в инновационном развитии машиностроительного комплекса» - общая информация об общих характеристиках инновационной инфраструктуры и способах укрепления государственно-делового сотрудничества в ее развитии, а также предложения по совершенствованию механизма государственно-делового партнерства в инновационном развитии машиностроительного комплекса были даны рекомендации.

Исследовательская работа дополняется результатами и предложениями, используется литература и дополнения. Специалисты, работающие в машиностроительном комплексе, могут использовать работу по модернизации.

Summary

The research work consists of three chapters, 8 paragraphs, with the following issues:

Chapter I: Role and Significance of State-Business Partnership in Industry Development, I, the essence, importance, goals and objectives of state-business partnerships, mechanisms of state-business partnership in the field of industry, foreign experience in the field of state-business partnership and their capability in the country.

In Chapter II, "Analyzing and Evaluating the Contemporary Situation of State-Business Partnership in Innovative Development of Mechanical Engineering Complex", the essence of innovation potential is the state-of-the-business partnership mechanism for the evaluation of innovation potential of Azerbaijan machine-building complex, innovation development trends and modern state of the machine building complex, the statistical indicators of the current state of the application have been reflected.

Chapter III - "Directions for Improving State-Business Partnership Mechanisms in Innovative Development of Mechanical Engineering Complex" - general information on the general characteristics of innovation infrastructure and ways of strengthening state-business cooperation in its development, as well as suggestions on improvement of the state-business partnership mechanism in innovative development of machine-building complex recommendations were given.

The research work is completed with results and suggestions, used literature and supplements. Experts who work in the machine building complex can use the modernization work.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzinin magistri Xasayzadə
Kənan Yusub oğlunun “DÖVLƏT-BİZNES TƏRƏFDAŞLIQ MEXANİZMİ
ƏSASINDA MAŞINQAYIRMA KOMPLEKSİNİN İNNOVATİV İNKİŞAFI”
mövzusunda magistr dissertasiyasının

R E F E R A T I

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Beynəlxalq aləmdə gedən iqtisadi inkişaf prosesləri dünya ölkələri kimi Azərbaycan Respublikasına da öz ciddi təsirini göstərməkdədir. Belə təsir biryönlü olmayaraq, özünü sosial-iqtisadi inkişafda, ictimai və idarə proseslərinin təkmilləşməsində, cəmiyyətin demokratikləşməsində göstərməkdədir. İnkişaf prosesləri arasında əsas təsir amili kimi innovasiyanın göstərilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

Sırf innovasiya tarixinin, cəmiyyətin, istehsal və qeyri-istehsal prosedurlarının vacib tərəqqi istiqamətlərini təyin etməklə, burada vacib və rəhbər bir qüvvə olaraq özünü göstərir. Ölkəmizin modern və əhəmiyyətli tərəqqisində fasiləsiz istehsal və qeyri-istehsal yüksəlişin həyata keçirilməsi, hər şeydən əvvəl innovasiya işlərinin modern şərtlərə müvafiq təmin edilməsi və mütəmaddi olaraq təkmilləşdirilməsi ilə ciddi şəkildə əlaqədardır. İctimai, iqtisadi və sosial həyatda innovasiya fəaliyyətinin nəticələrindən və nailiyyətlərindən istifadə ölkənin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, insan kapitalının formalaşmasına və intellektual potensialın üzə çıxarılmasına, bu imkanlardan səmərəli istifadəyə, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə, informasiyalı cəmiyyətin, dövlət strukturlarının, elektron hökumətin, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşmasına, rəqabətqabiliyyətli və elmtutumlu məhsul istehsalının təmin edilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

Bütün bu istiqamətli amillər nəzərə alınmaqla artıq ölkədə əməli islahat işləri həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin inkişaf zərurəti əsas götürülməklə, onun davamlı olaraq həyata keçirilməsi məqsədilə zəruri hüquqi-normativ sənədlər, qanunvericilik aktları qəbul olunmaqdadır.

Lakin, bütün bu müsbət yönümlü meyillərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin müasir durumu inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə

olan ölkələrlə müqayisədə öz zəifliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. Xüsusilə, belə xərclər istər dövlət büdcəsində, istərsə də ayrı-ayrı müəssisə, təşkilat və təsərrüfat subyektlərinin xərclərinin 1%-dən azını təşkil etməkdədir. Həmçinin, bu sahədəki maddi-texniki bazanın, kadr potensialının və infrastruktur sisteminin səviyyəsi də aşağıdır. Ölkənin bu mühüm və aparıcı sahədəki geriliyini aradan qaldırmaq, onun qlobal innovasiya mühiti ilə ayaqlaşmasını, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün daha ciddi addımların atılması xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Tədqiqat işinin mövzusu bu kimi mühüm problemə həsr edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi - dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında innovasiya fəaliyyətinin təşkilinin və maşınqayırma komplekslərinin işlərinə təsirinin araşdırılması, onun vacib tərəqqi meyillərinin təyin olunmasıdır. Əsas hədəfə çatmaq üçün araşdırmanın funksiyaları olaraq aşağıdakılar təyin edilmişdir:

- Dövlət-biznes tərəfdaşlığının mahiyyəti və əhəmiyyəti araşdırmaq;
- Sənaye sahəsində dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmlərini müəyyənləşdirmək;
- Dövlət-biznes tərəfdaşlığı sahəsində xarici təcrübələrin öyrənilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma komplekslərində innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Ölkədə və onun maşınqayırma komplekslərində innovasiya fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi;

Tədqiqat obyekt – Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən maşınqayırma kompleksləridir.

Tədqiqatın predmetini isə müasir şəraitdə ölkədə dövlət-biznes tərəfdaşlıq mexanizmi əsasında maşınqayırma kompleksinin innovativ inkişafı istiqamətlərinin elmi cəhətdən öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını - Azərbaycan Respublikasında innovasiya işlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanmasına istiqamətlənmiş metodoloji əsaslar, hüquqi-standart qiymətli kağızlar, alim və araşdırma edənin bu

çətinliklə əlaqəli araşdırmaları, tərəqqi etmiş və tərəqqi etməkdə olan dövlətlərin innovasiya vasitəsi nümunəsi və metodikası əhatə edir.

Dissertasiya işində bir sıra tədqiqat metodlarından və üsullarından, o cümlədən, statistik, analitik, müqayisəli, retrospektiv təhlil üsullarından istifadə edilmişdir.

Araşdırmanın məlumat bazasını - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, innovasiya işlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanması ilə əlaqəli uyğun icra idarələrinin, elmi-araşdırma institutlarının kapitalları, başqa dövlətlərin, dünyəvi qurumların informasiyaları, dünyəvi ölçüdə elmi-təcrübi tədbirlərinin materialları və s. əhatə edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmi əsasında sahibkarlıq fəaliyyətində xüsusi ilə də maşınqayırma komplekslərinin innovativ inkişaf potensialının məzmununun və təbiətinin müəyyən edilməsinin sosial, iqtisadi və hüquqi aspektləri qiymətləndirilmişdir.

- İnkişaf etmiş ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyətində dövlət-biznes tərəfdaşlığı əsasında innovasiya potensialının sitimullaşdırılmasının tətbiqi təcrübəsinin qiymətləndirilməsi öyrənilmişdir.

- Maşınqayırma komplekslərinin innovativ inkişafının idarə edilməsinin səmərəlilik meyarları və keyfiyyət göstəricilərinin təhlili araşdırılmışdır.

- Maşınqayırma komplekslərinin inkişafında dövlət-biznes tərəfdaşlığı mexanizmlərinin sitimullaşdırılmasının tətbiqi problemləri, optimallaşdırılması və tətbiqinin təkmilləşdirilməsi yolları araşdırılmışdır.

- **Dissertasiyanın təcrübi əhəmiyyəti.** Tədqiqat işinin təcrübü əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, edilən tədqiqatlar, təqdim edilən qərar və məsləhətlər ölkəmizdə maşınqayırma komplekslərində innovasiya işlərinin həyata keçirilməsi və nizamlanma vasitəsinin təşəkkül etməsində, inkişafında, onun müasir infrastruktur sisteminin formalaşmasında faydalanıla bilər. Eyni zamanda, apanlan araşdırmalar, onun yekun cavabları dövlətdə innovasiya proseslərinin tərəqqisinə, sözügedən sektorda dərs vəsaitlərinin və standart qiymətli kağızların tərtib edilməsinə də servis edə bilər.

Dissertasiyanın strukturu. İşin quruluşu tədqiqatın məqsədi və vəzifələri ilə müəyyən olunur. Dissertasiya işi giriş, 8 paragrafı olan 3 fəsildən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Elmi Rəhbər: i.ü.f.d.,b/m.Ə.A.Hüseynov

Magistr:Xasayzadə Kənan Yusub Oğlu